

Inger Lindell

Brev i Vadstena klostets arkiv 1368–1375

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 92. – English Summary. Charters in Vadstena Abbey's archive 1368–1375. Uppsala 2010.

Information om upphovsrätt för detta verk, samt upplysningar om ur vilket bibliotek eller ur vilken samling det avfotograferade exemplaret är hämtat, finns hos Litteraturbanken:

<https://lb.se/författare/LindellI/titlar/BrevIVadstena/faksimil?om-boken>

Hämtad från Litteraturbanken.se:

<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb11895817-faksimil>

Samlingar
utgivna av
Svenska fornskriftsällskapet

Serie 1
Svenska skrifter
92

Inger Lindell

**Brev i Vadstena klostrets arkiv
1368-1375**

English Summary

Charters in Vadstena Abbey's archive 1368-1375

Uppsala 2010

Abstract

Inger, Lindell, *Brev i Vadstena klosterns arkiv 1368–1375. Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 92*. Uppsala. 164 pp. ISBN 978-91-976118-5-5.

This work describes the writing practices of the Vadstena Abbey as they appear in the oldest extant charters of the Abbey. The Abbey is known for the extensive production of manuscripts there, but little is known of the oldest manuscripts as only a limited number have survived. However, charters are a type of text that have been preserved and stored in large number in the Abbey archive. These include 47 charters from the period 1368–1375 in Old Swedish, where the content documents the property belonging to the Abbey. These charters have been systematically examined at various linguistic levels to provide an overview of the oldest use of language in methods of abbreviation vary across various charters but some patterns may be discerned. In line with prior research, it is assumed that these charters were written by the recipients, with some exceptions. It was in the interest of the prospective Abbey to document its property. One significant finding is that most of the actors concerned with the charters, those responsible for drawing up the charters, witnesses of seals and the recipients, were part of the network surrounding the founder of the Abbey, Birgitta Birgersdotter. They were from aristocratic families, members of the Privy Council, and many of them were related to Birgitta or had some other close association with her. A paleographic analysis has indicated that the charters have been the work of many writers, suggesting that there were many literate people among the community at the Abbey: the novices, the abbess and the founders. The system of formula for the charters has been based on a fairly consistent pattern with a concentration of fixed phrases, which suggests there was a wish to attain internal consistency. The system of formula employed in the writing of the charters also suggests close collaboration between writers. There are also several charters which have been drawn up in connection with religious festivals. The orthography of the charters has also been examined and this indicates a certain level of orthographic stability with regard to words that occur frequently. The words have been abbreviated more than twice. The most common principle of hyphenation has been to separate syllables of a single word and a hyphen inserted and to carry a consonant cluster to the next line, a principle which facilitates reading comprehension. The punctuation system is well developed and punctuation is predominantly rhythmic, but the units that are punctuated conform closely to syntactic units. Pertinence formulations, proper name phrases and place names are particularly marked. The charters contain few corrections which suggests that no institutional proof-reading was carried out. Most commonly, the writers themselves have corrected their own errors and those corrections that have been made are mainly concerned with content. But a number of corrections related to orthographic form indicate a general orthographic standard existed. The purpose of this research on the oldest charters in Old Swedish at the Abbey has been to outline the oldest writing practices as they appear in the charters. The roots of the written language that eventually developed in the Abbey may be discerned in the oldest writing practices. During the initial stage of a new writing environment various individual features of writing gradually merged into a more uniform form.

Keywords: Charters, literacy, Vadstena Abbey, Old Swedish, witnesses of seals, palaeography, system for formula, syllabification, punctuation, orthography, abbreviation, correction.

Tryckt med bidrag av Riksbankens Jubileumsfond

© Inger Lindell

ISSN 0347-5026

ISBN 978-91-976118-5-5

Tryckt i Sverige av Print & Media, Umeå universitet 2010

Serien Samlingar utgivna av Svenska fornscriftsällskapet distribueras av

Swedish Science Press, Box 118, SE-751 04 Uppsala

E-post: info@ssp.mn Telefon: 018-36 55 66. Telefax: 018-36 52 77

Innehåll

1 Inledning	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och metod	8
1.3 Utgångspunkter och tidigare forskning	12
2 Det medeltida brevbruket	17
2.1 Brevnorm	18
2.2 Medeltida skribarutbildning	20
3 Breven i Vadstena kloster	24
3.1 Undersökningens brev	24
3.1.1 Donationsbrev	24
3.1.2 Ingiftsbrev	32
3.1.3 Fastebrev	37
3.1.4 Salu- eller bytesbrev	42
3.1.5 Flerfunktionellt brev	43
4 Vadstenabrevens proveniens	45
4.1 Vadstenabrevens signa	46
4.2 Vadstenabrevens aktörer	50
4.2.1 Vadstenabrevens mottagare	52
4.2.2 Beseglare	59
4.2.2.1 Brevutfärdare som beseglare	60
4.2.2.2 Övriga aktörer som beseglare	61
4.3 Paleografisk bestämning	66
4.3.1 Inledning	66
4.3.2 Vadstenabrevens händer	69
4.4 Vadstenabrevens formulär	79
5 Vadstenabreven och skriftbruket	98
5.1 Ortografi och formordsval	98
5.2 Abbreviering	112
5.3 Avstavning	119
5.4 Interpunktion	126
5.5 Korrekationer	136
6 Sammanfattning	146
English summary	150
Källor och litteratur	154
Otryckta källor	154
Tryckta källor samt internetbaserade resurser	154
Litteratur	155

Tabeller och figurer

1. Tabeller

Tabell 1. <i>Donationsbrev</i>	26
Tabell 2. <i>Ingiftsbrev</i>	34
Tabell 3. <i>Fastebrev</i>	40
Tabell 4. <i>Salu- eller bytesbrev</i>	42
Tabell 5. <i>Flerfunktionellt brev</i>	43
Tabell 6. <i>Vadstenabrevens signa</i>	48-49
Tabell 7. <i>Vadstenabrevens aktörers relation till Birgitta Birgersdotter</i> ...	63-66
Tabell 8. <i>Skrivarhänder i kronologisk ordning</i>	78
Tabell 9. <i>Identiskt formulär för donationsbreven DS nr 8745 och 8746</i>	84
Tabell 10. <i>Identiskt formulär för donationsbreven DS nr X 42 och 8601</i>	85-87
Tabell 11. <i>Formulär för donationsbreven DS nr 8644, 8750 och 8842</i>	87-89
Tabell 12. <i>Formulär för donationsbreven DS nr 8632 och 8633</i>	90-91
Tabell 13. <i>Formulär för donationsbreven DS nr 8633 och 8640</i>	91-92
Tabell 14. <i>Formulär för fastebreven DS nr 8652 och 8653</i>	93-94
Tabell 15. <i>Formulär för fastebreven DS nr 8649, 8650 och 8651</i>	94-95
Tabell 16. <i>Fördelning av ändelserna -wm, -um och -om</i>	111
Tabell 17. <i>Upplösta abbreviaturer i totala tal i brevtex- ten på fornsvenska</i>	115-117
Tabell 18. <i>Korrigeringstyper</i>	145

2. Figurer

Figur 1. <i>Exempel på det äldre bruket av tecknet a</i>	68
Figur 2. <i>Exempel på bruket av initialt a i pronomenet Alla</i>	68
Figur 3. <i>Skriftprov av hand 1</i>	69
Figur 4. <i>Skriftprov av hand 2</i>	70
Figur 5. <i>Skriftprov av hand 3</i>	71
Figur 6. <i>Skriftprov av hand 4</i>	75
Figur 7. <i>Skriftprov av hand 5</i>	76
Figur 8. <i>Skriftprov av hand 6</i>	76
Figur 9. <i>Skriftprov av hand 7</i>	77
Figur 10. <i>Exempel på handstilen i DS nr 8813</i>	79
Figur 11. <i>Abbrevieringsfrekvens i procent</i>	114
Figur 12. <i>Exempel på abbreviaturtecken</i>	118
Figur 13. <i>Divistecken. Variant 1</i>	121
Figur 14. <i>Divistecken. Variant 2</i>	121

Figur 15. Divistecken. Variant 3.....	122
Figur 16. Exempel på avstavningar med dubbla diviser.....	123
Figur 17. Exempel på överskrivning w>v	138
Figur 18. Interlinjärt tillägg av tecknet d i landz.....	139
Figur 19. Tillägg utanför brevet skrifttyta (DS nr 8718)	141
Figur 20. Suppression av tecknet r	142
Figur 21. Suppression av tecknen th	142
Figur 22. Suppression av tecknet v	143
Figur 23. Suppression av thingh och thing.....	144
Figur 24. Suppression av wato ok thërro.....	144

Förord

Denna bok har skrivits inom projektet "Vadstenaklostret som text- och handskriftsproducerande miljö – produktion, tradition och reception". Projektet har finansierats av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond. Ett stort antal personer har varit till stor hjälp för genomförandet av boken och jag vill tacka några av dessa. Jag vill först tacka projektledare professor Lars-Erik Edlund, Umeå universitet, och biträdande projektledare docent Karl G. Johansson, Oslo universitet, för deras stora engagemang. Jag vill också tacka övriga projektdeltagare Jonas Carlquist, Ingela Hedström, Nils Dverstorp, Urban Wirebring och Maria Arvidsson för närläsningar och kommentarer av min text under arbetets gång. Även projektets vetenskapliga råd, professor Sture Allén, professor Odd Einar Haugen och professor Barbro Söderberg är värda ett stort tack för det stöd som de har givit. Jag är också tacksam mot fil. dr Göran Stenberg för flera genomläsningar av min text främst med fokus på språkformen. Ett stort tack vill jag också rikta till Svenskt diplomatariums utgivning av medeltida brev, såväl i pappersform som i digital form, som väsentligt har underlättat mitt arbete. Avslutningsvis vill jag tacka professor Per-Axel Wiktorsson och professor Thorsten Andersson för deras värdefulla kommentarer till min texts innehåll och form samt för att de har antagit mitt arbete för publicering i Svenska fornskriftsällskapets serie. Allra sist tackar jag Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond för dess tryckningsbidrag som har möjliggjort publiceringen av detta arbete.

Stockholm i juni 2010

Inger Lindell

1 Inledning

Vadstena kloster var under medeltiden en av Sveriges mäktigaste institutioner. Klostret var aktivt i mer än 200 år; en mindre kommunitet tog form redan på 1370-talet och år 1595 stängdes klostret. Under grundläggningsfasen på 1370- och 1380-talen tillväxte verksamheten snabbt och de många dagliga arbetsuppgifterna krävde naturligtvis en god organisation. En överblick över klostrets tillväxt ger Lars-Arne Norborg (1958) i sin avhandling *Storföretaget Vadstena kloster*. Även Birgitta Fritz bidrag om det medeltida Vadstena och Vadstena kloster i *600 år i Vadstena* (2000) ger en översikt av klosterverksamheten.

I detta arbete kommer en specifik arbetsuppgift att studeras och beskrivas, nämligen brevskrivandet i Vadstena kloster, och detta ur en alldeles speciell aspekt, nämligen den som sammanfaller med företeelsen skriftbruk. Undersökningen ingår som en del i projektet "Vadstenaklostret som text- och handskriftsproducerande miljö – produktion, tradition och reception", finansierat av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.

1.1 Bakgrund

Klostrets brev var en del av den stora textproduktion som ägde rum i klostret och som omfattade texter i en mängd olika genrer, såväl på latin som på fornsvenska, såväl i original som i avskrift. Med tiden producerades många olika typer av handskrifter, företrädesvis texter som krävdes för den religiösa utövningen, särskilt liturgiska texter. En stor mängd predikningar finns exempelvis bevarade liksom ett flertal bönböcker.

Under inledningsfasen var produktionen av handskrifter relativt begränsad, åtminstone i jämförelse med det stora uppsvinget från mitten av 1400-talet. Som exempel kan nämnas att endast ett tjugotal handskrifter, som en gång förvarats i klosterbiblioteket, skrevs under perioden fram till 1410 (Fredriksson 1997 s. 23, 32). Handskrifter från klostrets allra äldsta fas har inte bevarats, men flera källor tyder på att texter producerats redan då. Vadstena klostrets omfattande handskriftsproduktion är således främst känd genom klostrets handskrifter från mitten av 1400-talet och framåt. Troligtvis började produktionen av handskrifter av olika slag att ta fart i samband med att Birgittas relik överfördes till Vadstena sommaren 1374. Enligt uppgifter i Johan prästs predikosamling Cod. Ups. C 270¹ predikade Johan entusiastiskt varje dag under fastan (Andersson 2001 s. 26 f.). Klosterordens regelverk föreskrev

¹ Predikosamlingen är inte skriven med Johan prästs hand utan är sammanställd först efter hans död 1391 (Andersson-Schmitt & Hedlund 1990 s. 233).

att prästerna skulle predika, även offentligt.² Klostrets bröder hade egna celler för att i lugn och ro förbereda och skriftligt författa sina predikningar, och vid måltiderna var stadgat att lämpliga texter skulle läsas upp (Risberg 2003 s. 40 f., 182 f., Andersson 1993 s. 266 f.). När detta förfarande införts och stabiliserats är okänt, men det är rimligt att anta att klostrets pionjärer tillämpade regelverket, i den mån det var genomförbart.

Det bevarade beståndet av handskrifter från klostrets äldsta tid är därför ytterst begränsat och kunskapen om klostrets äldsta skriftbruk därmed ringa. En granskning av klostrets tidiga brev är därför av intresse för vår förståelse av textproduktionen och den skriftspråkliga utvecklingen i detta tidiga skede. Ett stort antal bevarade brev har utfärdats för att dokumentera klostrets jordegendomar. Många brev hänför sig till grundläggningsfasen och flera av dem är från tiden före klostrets invigning. Breven har varit arkiverade i klosterrarkivet tillsammans med andra administrativa handlingar såsom jordeböcker, uppbördsböcker och räkenskapsböcker (Fritz 1990 s. 28 ff., Liedgren 1981 s. 225 ff., Norborg 1958 s. 19). I flera av klostrets brev, varav de flesta är skrivna på fornsvenska, skänker utfärdarna gods till klostret i utbyte mot gravplats där. Många skänker jordegendom för att tillförsäkra sig frid för sina själar efter döden. Andra brev avser inträden i klostergemenskapen, dvs. som systrar eller bröder. Vissa brev handlar om försäljning eller byte av egendom. En mångfald av juridiska handlingar gällande avtal av olika slag har alltså upprättats och förvarats i Vadstena kloster som ett led i klostrets administration.

Inom filologin har medeltida brev rönt stor uppmärksamhet på senare tid, eftersom man med rätta anser att utfärdandet av brev haft en väsentlig betydelse för skriftbrukets framväxt.

1.2 Syfte och metod

Traditionen att upprätta brev var sedan mitten av 1300-talet tämligen omfattande, och brevens form och innehåll var relativt stabil och likartad över hela Europa. Orsaken tycks vara en medveten önskan att uppnå likformighet. Textnormen för brev är förknippad med brevens funktion. Skälet till likheten i brevupprättandet är i första hand att söka i det antika brevidealet som överfördes i medeltidens *ars dictaminis*.

Syftet med detta arbete är att ge konturerna till det äldsta skriftbruket under perioden före klostrets invigning såsom det visar sig i de nämnda breven. Ett rimligt antagande är att flertalet av dessa brev har skrivits av eller i samråd med de första inträdande bröderna. De flesta av dessa hade hög utbildningsgrad och deras läs- och skrivkunnighet bör ha varit god. Skrivarna bör ha till-

² Regula Salvatoris cap. XV (se t.ex. Eklund 1975 s. 121).

hört en krets av personer med stark intressegemenskap för klosteruppbyggnaden. De har ingått i grundaren Birgitta Birgersdotters nätverk.

Vi har flera indicier på att handskriftsproduktionen vid klostret kommit igång redan från början, men dessvärre finns inget källmaterial kvar från den äldsta tiden av klostrets verksamhetstid med undantag av just breven. Dessa brev var viktiga dokument för att juridiskt bekräfta klostrets godsegendomar under uppbyggnadsfasen. Från perioden 1368 och fram till 1375 finns 47 bevarade originalbrev på fornsvenskt språk, vilkas innehåll ger besked om egendom som överläts till Vadstena kloster. De 47 breven kommer här i fortsättningen att kallas *vadstenabreven*. I likhet med senare forskning tillämpar jag konsekvent termen *brev* för medeltida skrivelser av juridisk karaktär. Brev var den övergripande termen för texttypen under medeltiden, medan termen *dip-lom* är en nutida benämning.

Språknormen i medeltida brev utfärdade på fornsvenska är enligt tidigare forskning tämligen likformig, vilket tyder på en tidig konventionalisering. Likformigheten anses bero på faktorer i den tidiga institutionaliserade skrivarbildningen. Brevens höga status bör också ha bidragit till stabilitet i brevutformandet, och det ökande behovet av att skriftligt dokumentera juridiska överenskommelser har medverkat till uppkomsten av standardiserade formulär för att underlätta skrivarbetet (se t.ex. Larsson 2001 s. 209). Särutvecklingar i språkformen har senare skett på grund av det intensiva och interna skrivarbetet i klostret samt beroende på att olika språknormer har utvecklats för olika texttyper som använts.

Skrivarna av de 47 vadstenabreven är anonyma. Det mest sannolika är att de flesta vadstenabreven är mottagardiktat, det vill säga texter skrivna av mottagaren, i detta fall av Vadstena kloster, eller av någon representant för detta. Det bör ha legat i det blivande klostrets intresse att väl dokumentera jordegendomarna. Det kan dock inte uteslutas att några brev skrivits av personer utanför klostrets innersta krets. Brevutfärdandet förefaller ändå vara väl organiserat: flera av breven är utfärdade i anslutning till någon av de stora kyrkofesterna. Brevutfärdandet fordrade också samarbete med flera inblandade parter, t.ex. brevens utfärdare, mottagare, beseglare, eventuella fastar och givetvis brevens skrivare.

Flera variabler har undersökts i syfte att beskriva skriftbruket för vadstenabreven. För att säkerställa sambandet mellan breven har aktörernas, utfärdarnas och sigillanternas relationer till varandra granskats. Ett stort antal av medeltidens främsta släkter deltog, såsom tidigare har nämnts, i uppbyggnandet av Vadstena kloster, och flera av dem har direkt släktskap eller annan nära förbindelse med Birgitta. I anslutning till redovisningen av vadstenabreven lämnas därför en presentation av de aktörer som nämns i breven för att visa på förhållandet dem emellan och deras eventuella relation till Birgitta. En

paleografisk analys har utförts för att avgöra antalet skrivare som varit inblandade i brevutskriftena.

De skriftspråkliga variabler som systematiskt har undersökts är brevens formulärskrivningar och bruk av fasta fraser, ortografi, abbreviaturer, avstavningar, interpunktion och korrekationer. Avsikten med den systematiska jämförelsen är att bestämma det äldsta skriftbrukets innehåll så som det uppträder i vadstenabreven. Detta äldre skriftbruk ökar därmed vår förståelse för den äldsta textproduktionen vid Vadstena kloster, vilken i sin tur kan sättas i samband med övrig senare textproduktion.

Vadstenabreven är i sin uppställning mycket lika varandra, ett symptom på inflytande från det gemensamma europeiska kulturarvet. En fråga att undersöka är vilka formulär som använts och vilken variation som finns i det avseendet. Undersökningen av formulär kan också konstatera ett inbördes samband mellan skrivarna, dvs. att brevutskriftena ingår i något slags överenskommelse som kanske har till syfte att eftersträva likhet i bruket av vissa formuleringar och fasta fraser.

Tidigare forskning (se t.ex. Johnson 2003 s. 259 ff.) har visat på tendenser i skriftspråket som pekar på en medveten standardisering. Jag förmodar att vadstenabreven till större delen inte är skrivna efter en enda förlaga, men något enstaka tidigare utfärdat brev kan ha tjänat som sådan. En sådan eventuell förlaga kan emellertid inte i sin helhet ha påverkat skrivarens ortografiska val eftersom varje brev innehåller uppgifter som måste formuleras. Flera unika sakförhållanden förekommer i breven, vilket tyder på att skrivaren utför en egen fonortografisk analys av flera enstaka ord (jfr Bakken 1997), t.ex. för ort- och personnamn. Förekomsten av formulär på fornsvenska kan dock inte uteslutas, men inget sådant formulär är bevarat från 1300-talet.

Den ortografiska granskningen har till syfte att få kunskap om ortografiska preferenser i brevtexterna. Brevtexternas juridiska karaktär har medfört att ordförrådet är begränsat, vilket underlättar en jämförelse. Ett urval av ord, facktermer och ord ur det allmänna ordförrådet, har systematiskt jämförts för att besvara frågan om vilka ortografiska variationer som förekommer. Den ortografiska undersökningen avslutas med en redovisning av bruket av ändelsen *-om*, som enligt Johnson (2003) ökar från mitten av 1300-talet på bekostnad av de äldre ortografiska skrivningarna *-wm* och *-um*.

En hypotes är att brevspråket kommer att uppvisa en hel del ålderdomliga drag, både i ortografi och i morfologi. De fasta textmönstren i kanslispråket har en konserverande effekt som gynnar detta. Sannolikt gäller detta även delvis det religiösa språket (se t.ex. Lindell 2000 s. 125 f.). Av undersökningar beträffande religiösa handskrifter från Vadstena kloster från 1400-talet och framåt framgår att språkformen i sådana texter är arkaisk (Thorell 1951 s. 3 f.). Larsson (1971) har undersökt språkformen i Vadstena klostrets äldsta godsför-

teckningar från 1400-talet och har funnit en ortografisk stabilisering samt ett utjämnat bruk av morfologiska former.

Brevens abbreviaturer har kartlagts liksom förekomsten av avstavningar och interpunktion. Detta har gjorts för att undersöka om det går att identifiera någon (explicit eller implicit) norm. Abbreviaturer är en skriftspråklig åtgärd som visserligen underlättar skrivandet, men samtidigt kan tyckas försvåra läsningen. Det behövde det dock ej göra för en medeltida läsare, då skrift är ett system som man lär sig att tolka. Bruket av avstavning mellan stavelser och med utsatta avstavningstecken underlättar läsningen av brevtexthen. Dessa båda företeelser är medvetna val från skrivarens sida.

Den medeltida interpunktionen anses ha samband med den situation i vilken en text skulle läsas. Brevens antas vara offentliga, upplästa på tingen eller i andra sammanhang där innehållet har delgivits berörda parter. Interpunktionen i brevtexterna bör därför vara anpassad för högläsning och visa var en pausering är lämplig för att ge emfas åt viktig information. Carlquist (1996) har funnit att en birgittinsk standard för interpunktionen så småningom utvecklades i Vadstena kloster. Den innebar att texter företrädesvis interpunkterades syntaktiskt. En jämförelse med interpunktionen i vadstenabreven kan ge information om huruvida processen mot en standard har påbörjats redan under 1370-talet. Det går emellertid inte att utesluta att viss interpunktion kan ha kompletterats undan för undan av andra aktörer. En läsare kan t.ex. själv ha lagt till interpunktion för att underlätta sin egen läsning.

En sista undersökningsvariabel är förekomsten av korrekationer i brevtexterna. Har brevtexterna språkgranskats under den löpande textinskrivningen av skrivaren själv eller har granskningen utförts i efterhand? Vilken typ av korrekationer förekommer? Är det språkformen som korrigerats eller är det sakuppgifter som har ändrats? Eftersom brevtexter var viktiga handlingar bör det ha varit angeläget att de innehöll korrekta sakuppgifter. Undersökningen om korrigeringar i brevtexterna är viktig också eftersom den ger kunskap om vilka nivåer i språkformen som har ansetts vara mest angelägna att rätta.

De 47 brevtexterna har följaktligen systematiskt jämförts med varandra i avsikt att kartlägga skriftbruket. Hur många vadstenabrev som en gång varit utfärdade under undersökningsperioden går inte att beräkna, men det torde vara problemfritt att anta att åtskilliga har gått förlorade. Brev är en texttyp som har utfärdats i mycket stort antal, och enbart en mindre del av breven har bevarats till vår tid. En uppskattning är att endast mellan 10 % och 30 % av alla brev som en gång utfärdats bevarats till vår tid (Larsson 2001 s. 253 f.). Många brev har sannolikt kasserats när de ej längre var giltiga.

Skrivare från olika skriftmiljöer kan, som tidigare nämnts, ha deltagit i det aktuella brevtutfärdandet, från såväl religiösa som profana institutioner. Vadsstenabreven har skrivits av ett flertal personer under perioden 1368–1375. Alla

breven är utfärdade i Östergötland, de flesta i Vadstena eller i trakten kring Skänninge och Linköping. Produktionssättet är dock inte känt i detalj. Troligtvis har brevens innehåll dikterats av utfärdaren till skrivaren. Den något fria variationen av vissa fasta och återkommande fraser i formlerna tyder på att en skrivare kunde ställa upp ett brev tämligen enkelt efter utfärdarens önskemål. Breven har sannolikt inte varit avskrivna efter en förlaga, åtminstone inte i de fall då skrivaren har varit erfaren att skriva. I något fall kan tillkomsten ha inneburit avskrift till vissa delar av ett annat brev som skrivaren har förfogat över. Ett brev innehåll kan ha återanvänts vid ett annat men liknande skrift- ärende.

1.3 Utgångspunkter och tidigare forskning

Forskningen om medeltida brev är omfångsrik. Exempelvis kan nämnas tidskriften *Archiv für Diplomatik* som sedan 1955 kontinuerligt publicerar forskning och framställningar som rör medeltida brev i Europa. I ett internationellt perspektiv har Michael T. Clanchy (1993) påvisat brevens betydelse för framväxten av ett administrativt skriftspråk. I England ökade antalet rättsliga urkunder markant i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet. Brev började också utfärdas på folkspråk samtidigt som läs- och skrivkunnigheten bland befolkningen ökade. Charles F. Briggs (2000) har betonat brevens betydelse för spridningen av läs- och skrivkunnigheten. I fråga om de nordiska länderna har Jan Ragnar Hagland (1978, 1984, 2005) särskilt intresserat sig för det norska brevsspråket och dess betydelse för språknormen. Likaså har Kristin Bakken (1997, 1998) använt norskt brevmaterial i sin forskning och har bl.a. fastlagt en individuell skrivares språknorm.

I Sverige har flera historiker ägnat sig åt de medeltida breven. Åke Ljungfors (1955) har studerat de äldsta svenska breven fram till 1350, och Lars-Åke Norborg (1958) baserar sin forskning om Vadstena klostrets uppbyggnad delvis på testamenten och donationsbrev. Flera forskare har använt det medeltida brev materialet för sin forskning men utan skriftsbruksperspektiv.³ Andra fors-

³ Exempelvis har agrarhistorikern Janken Myrdal (se t.ex. 2003) kunnat bedöma pest-epidemiernas spridning med utgångspunkt i antalet utfärdade brev. Gåvor till kloster har ökat under perioder med hög dödlighet. Donationsbrev och testamenten har också varit en värdefull källa för att beräkna folkmängden under medeltiden. Bo Franzén (2006) har i en studie om folkungatidens monetära system utgått från uppgifter i diplommaterialet. De medeltida breven har givetvis haft stor relevans även för namnforskare. Flera av diplomatiets redaktörer har ägnat breven stort intresse; förutom de tidigaste medarbetarna har t.ex. Jan Öberg, Per-Axel Wiktorsson och Birgitta Fritz byggt en stor del av sin forskning på de medeltida breven. Diplomatiets nuvarande chefredaktör latinisten Claes Gejrot (1994) har bl.a. utgivit Nydala klostrets brev för perioden 1172–1280. Gejrot (2003) har även undersökt innehållet i äldre klosterbrev förvarade i Nydala och Alvastra kloster.

kare har särskilt fokuserat på brevskrivarna och konstaterat att det är ett stort antal skrivare som varit verksamma och deltagit i skriftfästningen av juridiska dokument, bl. a. Sjödin (1934, 1940–45, 1956, 1962, 1963) och Wiktorsson (1981).

Det bevarade medeltida brevmaterialet är väl dokumenterat i de nordiska länderna. Det svenska materialet är till stor del utgivet i Svenskt diplomatarium. Utgivningen har pågått sedan 1820-talet och pågår fortfarande. För tiden 817–1376 är breven utgivna i huvudserien *Diplomatarium Suecanum* (DS). Dessutom finns ett par äldre serier. De flesta breven från perioden 1401–1420 finns utgivna i *Svenskt diplomatarium* (SD). En annan äldre serie, ännu ej avslutad, är *Acta pontificum Svecica 1. Acta cameraalia* som innehåller handlingar fram till år 1492 och som alla rör förbindelser med påvestolen.

I mindre utsträckning än vad som vore motiverat har brevmaterialet utgjort underlag för analyser av språkliga förhållanden. Språkformen i brevmaterialet på fornsvenska har av äldre forskning inte betraktats som värdefull, eftersom den inte återger den särpräglade fornsvenskan; brevens språkform ansågs bero på latinskt inflytande (Holm 1969 s. 73 ff.). Några språkligt värdefulla undersökningar av det medeltida brevmaterialet har dock utförts. Exempelvis har Gudrun Utterström (1968) undersökt de senmedeltida skrivarna av Metta Ivarsdotters brev till maken Svante Nilsson.

De medeltida brevens fornsvenska språkform har på senare tid uppvärderats och de har ansetts unika eftersom de flesta utgörs av originaltexter. De avskrifter som finns har i regel tillkommit i anslutning till originalbrev. Roger Andersson (1997) har undersökt förhållandena mellan originalbrev och avskrift, Inger Larsson (2001) har granskat breven ur ett skriftbruksperspektiv, Rakel Johnson (1998, 2003) har dokumenterat språkliga förändringar i brevmaterialet under perioden 1330–juni 1374, och Helena Wistrand (2006) har granskat bruket av lågtyska lånord i medeltida brev från Närke. Sedan Svenskt diplomatarium har publicerat sitt huvudkartotek på Internet⁴ har tillgängligheten till brevmaterialet ökat betydligt. En mängd olika studier kan därmed enklare utföras. Kartoteket möjliggör sökningar på t.ex. personnamn, ortnamn, datum och sakuppgifter av olika slag. Utförandet av kvalitativt inriktade undersökningar har därmed underlättats, t.ex. kartläggning av enskilda institutioners skriftbruk. Sökningen är dock inte fullständig för de brev som ännu inte har tryckts i Svenskt diplomatarium. Inger Larsson (2001 s. 245 ff.) efterlyser t.ex. forskning som utreder vem eller vilka som hade tillräckligt hög kompetens för samhällets skriftliga behov. Andra undersökningar som vore angelägna är studier av enskilda institutioners brev. Sambandet mellan språk,

⁴ Huvudkartoteket finns publicerat på Riksarkivets webbsida under adress <http://www.statensarkiv.se/riksarkivet>.

brevtyp och utfärdare kan därigenom tydliggöras för att ge en mer fullständig bild av interaktionen mellan brevutfärdare och språkform (se t.ex. Johnson 2003 s. 15).

Den engelska termen *literacy* brukar användas som en övergripande term i studier som inbegriper olika grader av läs- och skrivkunnighet samt läs- och skrivförmåga. Briggs (2000 s. 398) har sammanfattat spännvidden i *Literacy, reading, and writing in the medieval West*:

Literacy is not simply the ability to read, though it is partly that. It is a complex cultural phenomenon with powerful ideological implications, which vary depending on the time, place, and milieu one is looking at. So, for example, literacy amongst the early Christians is not exactly the same thing as the literacy of the late medieval universities. Thus if literacy is, on the one hand, an individual skill, it is also an historically contextualized mentality. Moreover, in any given society, the kinds of literacy acquired by different individuals vary greatly, from the non-reading peasant who witnesses a charter, to the merchant who keeps his account books and the noblewoman who reads for edification and pleasure, to the university theology master. And any discussion of literacy must take into account the oral mode of communication which it complemented, substituted for, and often competed with.

Parkes (1991 s. 275) har föreslagit en tredelad taxonomi för läs- och skrivkunnigheten i det senmedeltida England som man kan anta överensstämmer med svenska medeltida förhållanden:

That of the professional reader, which is the literacy of the scholar or the professional man of letters; that of the cultivated reader, which is the literacy of recreation; and that of the pragmatic reader, which is the literacy of one who has to read or write in the course of transacting any kind of business.

Högst kompetens hade den vars yrkesutövning krävde läs- och skrivkunnighet och därefter den kultiverade läsaren som läste och skrev för sitt eget nöje eller som underhållning. En annan kompetens, som Parkes kallar för pragmatisk literacy, krävdes av den som skrev handlingar av olika slag. Den pragmatiska kompetensen omfattas även i viss mån av personer som i mindre grad var skriv- och läskunniga. Exempelvis kunde många skrivare inom olika kanslier upprätta handlingar som användes inom kansliet men samma skrivare kan ha haft svårt att läsa andra texttyper, så som litterära och religiösa texter, som de inte var vana vid. Deras läs- och skrivkunnighet var begränsad men tillräcklig för att de skulle kunna utföra sitt ämbete.

Det pragmatiska skriftbruket ökade under 1200- och 1300-talen i England bland flera av borgarklassens olika yrkesgrupper. I dessa grupper fanns det behov av grundläggande förståelse av det inhemska språket, men även ett behov av förståelse för vissa latinska formler, det senare för att kunna delta i affärslivet. Av yrkesutövare inom den kungliga och juridiska administrationen fordrades högre kunskaper (Parkes 1991 s. 290). Överfört till svenska förhållanden tillhör skrivarna av vadstenabreven den professionella kretsen skriftbrukare, och de befinner sig i ett skede där brevutfärdandet ökar i en period av samhällelig förändring.

Flera forskare har betonat svårigheten att översätta och tillämpa den engelska termen *literacy* på svensk forskning (se t.ex. Karlssons utredning av termen 2006 s. 14). I denna undersökning använder jag inte termen *literacy* för beskrivning av det praktiska och konkreta bruket av den sociala konsekvensen av läs- och skrivkunnighet utan tillämpar i stället termen *skriftbruk* i likhet med andra forskare som undersöker läs- och skriftkompetensen hos olika grupper och under olika tider (se t.ex. Andersson 1993, Carlquist 1996, 2007, Larsson 2001, Johnson 2003 och Hedström 2009).

Forskning om skriftbruk har på senare tid blivit alltmer aktuell, och såväl det nutida som det medeltida skriftbruket har undersökts. Min undersökning av vadstenabreven anknyter delvis till den omfattande skriftbruksforskningen som fokuserar på skriftbruk i mindre enheter som exempelvis inom familjen eller inom det lokala samhället, t.ex. enligt Barton & Hamiltons (1998) forskning. Deras undersökningar baserar sig huvudsakligen på nutida skriftbruk men kan mycket väl appliceras på medeltida förhållanden. Verklig skicklighet i sitt skrivande erfar skrivaren efter en tids socialisering, dvs. skrivutbildningen är inte den viktigaste komponenten i en individs utvecklande av skriftkompetensen utan det är det dagliga skrivarbetet som skapar yrkesskicklighet och rutin.

Skriftbruksforskningen är inriktad på hur skrift används, både läsande och skrivande men även annan användning av text, t.ex. att tala om text. Enligt skriftbruksforskare (se t.ex. Karlsson 2006 s. 21) förekommer olika sätt att använda och behärska skrift som hänger ihop med olika skriftkulturer. En sådan skriftkultur etableras så småningom i Vadstena kloster och de tidigaste skrivarna vid klostret lägger på så sätt grunden till skriftbruket inom Vadstena kloster. I detta sammanhang är Carlquists studie *Vadstenasystrarnas textvärld* (2007) värd att nämnas. Hans studie behandlar bl.a. systrarnas läs- och skrivkunnighet vid Vadstena kloster. Mitt arbete ansluter även till Ingela Hedströms avhandling om *Medeltidens svenska bönböcker* (2009) liksom till Nils

Dverstorps (kommande), som problematiserar avskriftsprocessen vid Vadstena klosters skriptorium.⁵

Skriftbruket vid Vadstena kloster är därmed dokumenterat på bred front från de första presumtiva brödernas till de sista verksamma vadstenasystrar-
nas skriftbruk.

⁵ Carlquists (2007), Hedströms (2009) och Dverstorps (kommande) arbeten ingår också i projektet Vadstenaklostret som text- och handskriftsproducerande miljö – produktion, tradition och reception.

2 Det medeltida brevbruket

Bruket att utfärda brev är en del av den latinska kulturen. I samband med kristendomens införande upptogs den latinska skriften liksom bruket att utfärda brev. Initialt var brevspråket latin i hela det medeltida Europa. Bruket att skriftfästa muntliga avtal som brev infördes relativt sent i Norden, och sist i Sverige och Finland. Brev på svenskt område började upprättas på 1100-talet – det äldsta bevarade är från 1160-talet – och därmed inleddes det första stadiet av ett funktionellt skriftbruk i Sverige (Larsson 2001 s. 32).

Till en början följde uppställningen av brev utfärdade på svenskt område inte det latinska formelsystemet, men redan under 1200-talet stabiliserades utformningen. På 1300-talet är systemet relativt enhetligt utvecklat (se t.ex. Ljungfors 1955 s. 150). De senmedeltida breven är därför mycket lika varandra i sin uppställning, då de har upprättats efter mer eller mindre fasta och återkommande formler, som givetvis begränsat skrivarens individuella ordval och formulering.

Brev är en genre som innehåller flera olika typer. Den vanligaste brevtypen av alla bevarade svenska medeltidsbrev rör ägande- och nyttjanderätter i någon form, och de omfattas av salu-, köpe-, bytes-, gåvo-, faste- och hemgiftsbrev, men även testamente, pantsättning och förläning. Ett fåtal intyg om köp, stadsfästelser av köp och kvitton finns också bevarade (Larsson 2001 s. 124 f.). Under perioden före 1350 skrivs breven företrädesvis på latin, men redan år 1358 skrivs fler brev på fornsvenska än på latin, och efter 1361 är brev på fornsvenska överlägset fler än de på latin. Magnus Eriksson anses vara den medeltida kung som betytt mest för etablerandet av svenska språket som skriftspråk inom förvaltning och rättsutövning. Klosterinstitutioner utfärdar sina egna brevtyper, t.ex. ingiftsbrev. Brevtypernas antal ökar och vid 1400-talets början finns ett stort antal brevtyper i bruk (Larsson 2001 s. 55, 124 f., 163, 292). Brev bör vara den textgenre som har varit mest spridd under hela medeltiden, och ett stort antal människor torde ha kommit i kontakt med och berörts på olika sätt av textgenren.

Särskilt brev upprättade inom religiösa institutioner är påfallande lika varandra i sin struktur och exemplifierar därmed en tidig standardisering (Ljungfors 1955 s. 2, 150, Johnson 2003 s. 261). Skrifttypen, en gotisk kursiva, är mycket enhetlig, och vanligen är det svårt att skilja olika skrivares skrivstilar från varandra. Denna likformighet i skrivstilen anses bero på starka band mellan olika kloster men har antagligen ytterst att göra med ett standardiserande inslag i skivrutbildningen. Som ett led i en sådan institutionaliserad undervisning (se nedan 2.1) har skrivstilen imiterats från förlagor, och skrivarna anses följa den konvention som de en gång har lärt sig (Sjödin 1963 s. 307 ff., Johnson 2003 s. 265). Även den pågående centraliseringen av rikets styrelse

och rättväsendets organisation har bidragit till framväxten av ett enhetligt skriftbruk, t.ex. vad gäller skrivstil men även ortografi och andra element som ingår i upprättandet av juridiska handlingar (se t.ex. Wollin 2004 s. 413 ff.). Samtidigt börjar dokument utfärdas på svenska. Brevens har successivt ersatt de ursprungliga muntliga avtalen, och fler och fler personer deltar i skriftsamhället även om spännvidden är stor, från bönder som enbart bevittnar och intygar rättshandlingarnas giltighet till frälsekvinnor som kanske själva skriver sina egna brev. Däremellan finns en stor stab med yrkesskrivare.

2.1 Brevnorm

Den pragmatiska läs- och skrivkunnigheten ökade således under 1300-talet bland befolkningen, företrädesvis hos sådana som i sin yrkesutövning behövde basala kunskaper i att kunna läsa och skriva på folkspråket.

Övergången från latin till folkspråk som brevspråk inleddes först i syd- och västeuropeiska länder. I England sker övergången under 1300-talet (Clanchy 1993 s. 201). Att använda folkspråket i skrift har haft betydelse för den nationella och kulturella identiteten och får konsekvenser för spridande av läs- och skrivkunnigheten nedåt på den sociala skalan samt även bland kvinnor.

Fram till början av 1300-talet är, som tidigare har nämnts, alla bevarade brev skrivna på latin i Sverige. Enstaka person- och ortnamn samt vissa fraser och termer har under den äldsta skriftfästningsfasen sporadiskt skrivits på fornsvenska (Olsson Nordberg 1926). Några tiotal år in på 1300-talet börjar brev utfärdas på fornsvenskt språk i sin helhet, dock ofta med undantag av datumformeln som under hela medeltiden ofta skrivs på latin.

Det äldsta bevarade brevet på fornsvenska är från 1330 (SDHK-nr 3679).⁶ Ingrid av 'Bryrith' pantsätter en halv gård i Brunseryd till sin systerson Magnus Petersson för 45 mark. Ett annat tidigt fornsvenskt brev är från 1334 (DS nr 3080), vari Gustav Arvidssons morgongåva till hustrun Kristina Petersdotter har skriftfästs. I samband med språkskiftet ökar brevvutgåendet.

Språklagstiftningen i Magnus Erikssons lands- respektive stadslag från 1350-talet stadgar att juridiska urkunder som rör fastighetstransaktioner skall utfärdas på svenska.⁷ Magnus Eriksson var ju under en tid kung i både Sverige och Norge, och man antar att det tidiga bruket i Norge att upprätta rättshandlingar på norska har bidragit till att bruket av folkspråket spridit sig till Sveri-

⁶ DS-nummer anges för de utgivna brev som ingår i huvudserien *Diplomatarium Suecanum* (Svenskt diplomatarium). För otryckta brev som saknar DS-nummer anges brevets SDHK-nr (Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev).

⁷ Landslagen har börjat tillämpas mellan den 25 mars 1350 och 18 november 1352 i Östergötlands lagsaga (Holmbäck & Wessén 1962 s. LVII).

ge. Ungefär på samma sätt övergår man i Norge till att utfärda brev på norska på grund av kulturell påverkan från England. Det ökande behovet av skrivare från mitten av 1300-talet kan i sin tur ha medfört ändringar i den inhemska undervisningen (Johnson 2003 s. 256, 281 f.), där läs- och skrivundervisning kan ha börjat ske på fornsvenskt språk och undervisning kan ha meddelats vid stadsskolorna. Tidigare hade undervisning ägt rum med latin som första språk.

Språkformen i brevtexter på fornsvenskt språk ter sig tämligen enhetlig på ett övergripande plan. En stor grupp yrkesskrivare har följt en gemensam norm som kan karaktäriseras som ett resultat av sociala överenskommelser och konsensus bland brukarna. Den sociala samhörigheten mellan skrivarna anses vara en viktig drivkraft för att en skriftspråklig variant skall bli framgångsrik.

Samvariation av flera individuella skrivarnormer i äldre handskrifter antas ha inflytande på förlagor, dvs. de texter som legat till grund för avskrifter. Dessa äldre texter utgör på så sätt mönsterbildande förlagor, t.ex. översättningarna från latin till fornsvenska av Birgittas uppenbarelser. Språkformen i dessa blir fundamentet för den institutionella normen (Hagland 1984, Zhelthukhin 1996, Johansson 1997). Denna skriftspråkliga norm har därefter överförts till andra skrivare. Man kan rimligen förmoda att skrivare inom en så sluten institution som ett kloster närmar sig varandra i sitt språkbruk och utbildar en gemensam norm, som avgränsar sig mot andra normer.

Tidigare ansågs Vadstena klostrets handskrifter ha haft ett ensidigt inflytande på den skriftspråkliga formens utveckling i Sverige. Numera har denna uppfattning nyanserats. Skriftspråket som återfinns i de medeltida breven kan i stället vara en viktig faktor i förklaringen till uppkomsten av skriftspråkliga konventioner. Tendenser till språklig standardisering i handskrifter med stor spridning och frekvens bör ha haft större betydelse för utvecklingen av skriftspråket än vad en religiös institutions olika texttyper har haft.

Enligt den gängse språkhistoriska framställningen har exempelvis norska kungliga kansliets skriftproduktion haft en normerande funktion på skriftspråket. Ytterst menar man att normeringen beror på en lagrevision på 1200-talet. Ett relativt stort antal dokument i original från 1200-talet visar ett tämligen fast och konsekvent bruk av en gemensam skriftspråksform, en språkform som stabiliseras under första delen av 1300-talet. En orsak till uppkomsten av en enhetlig språkform synes vara avskriftsverksamheten av juridiska texter, t.ex. avskrifter av lagböcker. Efter hand har språkformen i sådana handskrifter fått en normerande funktion, vilket också förklarar likhet i språkformen i brevtexter (Hagland 1984 s. 9 ff., 136, 227 f.). Utvecklingen bör vara liknande i Sverige. Kungamakten och den kungliga administrationens användande av skrift har tillsammans med skriftfästningen av lagarna haft stor betydelse för det administrativa skriftbrukets spridning i Sverige (Larsson 2001 s. 255).

2.2 Medeltida skrivartutbildning

Den medeltida institutionaliserade skrivartutbildningen har haft betydelse för skriftbruket, och efter ca 1350, när både antalet brevutfärdare och antalet skrivare ökar, bör utbildningsbehovet i skrivkonsten ha varit stort. De tidigaste läs- och skriftutbildade var sannolikt präster. Efter hand uppstår en särskild skrivarkategori verksam vid olika världsliga institutioner och kanslier. Utbildningen kan likväl till flera delar ha varit densamma initialt för både blivande präster och för dem som senare sökt sig till ett världsligt ämbete.

Det äldsta brevet som är bevarat i Sverige är utfärdat av påve Gregorius VII (DS nr 25) från 1080-talet, och enligt brevets innehåll synes de första som undervisades i den kristna läran i Sverige ha fått sin utbildning genom den påvliga administrationen. Brevet meddelar att de svenska kungarna Inge och Halsten ofta får sända klerker och lämpliga personer till påvestolen för undervisning och upplysning. Det äldsta bevarade brevet utfärdat i Sverige är från tiden 1164–1167 (DS nr 51), och utfärdaren är den förste ärkebiskopen Stefan i Uppsala. Eventuellt var han också brevets skrivare och kanhända utbildad vid påvesätet.

Svenskars studier vid utländska universitet är inte kända förrän i början av 1200-talet; dessa svenska studenter var troligen dominikanmunkar som skickats utomlands för högre studier. Studerande från Norden sökte sig först företrädesvis till Paris och senare till Prag till och med 1300-talet. Åren kring 1360 visar dock på en total nedgång av inskrivna svenskar vid dessa utländska universitet, vilket har satts i samband med ökad dödlighet under digerdödens härjningar samt inrikespolitiska oroligheter i Sverige (Kumlien 1942 s. 148 f., 155 f., Frängsmyr 2000 s. 30 f.). En annan orsak är att nya universitet bildades, belägna geografiskt närmare Sverige (Schück 1900 s. 57).⁸

Ungfärliga beräkningar visar att uppåt 2 000 svenskar har besökt utländska universitet under medeltiden,⁹ men att långt ifrån alla av dessa har avlagt examen (Kumlien 1942 s. 162 f.). För deltagande i universitetsutbildningen förutsattes vissa förkunskaper och språkfärdigheter, nämligen i latin och ett eventuellt andra undervisningsspråk. Den studerande bör därför ha genomgått en förberedande utbildning i hemlandet. De flesta verksamma inhemska präster var inte utbildade utomlands, utan den vanlige sockenprästen fick nöja sig med den utbildning som efter hand hade etablerats i hemlandet

⁸ Svenskar har studerat i Leipzig från 1409 och Rostock från 1419 (Moraw 1992 s. 263).

⁹ Ett samband mellan domskolan i Uppsala och universitetet i Paris existerar. Ett särskilt Uppsala-kollegium var inrättat i Paris. Antalet studenter inom kollegiet fick i regel inte överstiga tolv personer. En förutsättning för dem som tillhörde kollegiet var att de först hade genomgått domskolan vid Uppsala universitet. Under 1300-talets senare hälft grundades ytterligare två kollegier för svenskar, nämligen för Linköping och för Skara (Schück 1900 s. 45 ff., 51 f.).

(Kumlien 1942 s. 162 f.). Sådan utbildning är okänd, men säkert är att det äldsta skolväsendet har anknytning till stiftsstädernas domkyrkor (Sjöstrand 1965 s. 28). Hur den äldsta förberedande utbildningen varit utformad är inte heller känt, men den antas ha varit likartad i hela Europa (Schück 1902 s. 135 f.).

För att prästutbildningen skulle stabiliseras fattades viktiga beslut under tredje och fjärde laterankoncilierna 1179 och 1215. Vid varje domkyrka eller katedral skulle finnas en magister som undervisade kyrkans *clerici* och *scholares*. Utbildningen vid domkyrkoskolorna är den äldsta kända utbildningsformen, och där antas undervisning ha bedrivits i läs- och skrivkunnighet på latin. Vid de svenska domkyrkorna har skolor för blivande präster funnits sedan mitten av 1200-talet. Först bedrevs denna verksamhet under biskopens personliga ledning men efter hand organiserades rutiner med särskilda undervisande lärare, s.k. *scholastici*. Domkyrkans kapitel blir stiftets lärda centrum och den naturliga platsen för prästutbildning (Askmark 1943 s. 1 ff.). En särskild skolbyggnad intill Linköpings domkyrka kan ha existerat från slutet av 1260-talet. Utbildning bör även ha skett i klostren, men våra kunskaper om klosterskolorna är mycket begränsade. Ett indicium på att sådan undervisning har bedrivits kan vara förekomsten av lektorer i klostren. Klostermedlemmar med sådana titlar uppträder bl.a. som beseglare i olika typer av salu-, bytes- och donationsbrev. Noviser och munkar skulle delta i undervisningen, och föreläsningarna skulle vara offentliga. Det kan ha funnits lektorer vid de flesta av de totalt dominikanklostren i Sverige under 1200- och 1300-talen, t.ex. i dominikanklostren i Skara, Sigtuna, Skänninge, Visby, Lödöse och Strängnäs (Sjöstrand 1965 s. 34–46). Men klosterskolornas betydelse för andra än klostermedlemmarna är högst marginell. I Vadstena kloster har sannolikt undervisning bedrivits för internt bruk, bl.a. genom bordsläsning vid de gemensamma måltiderna (Andersson 2001 s. 41 f.).¹⁰ En uppgift från 1500-talet (tryckt i Diplomatarium Fennicum, FMU nr 5830) gör gällande att en liten flicka hade lärt sig läsa i bok i Vadstena kloster (Carlquist 2007 s. 85, Hedström 2009 s. 96 f.). Enligt ett brev utfärdat av Katarina Algotsdotter, konventssyster i Vadstena kloster, den 1 september 1515 till domprosten i Åbo Pål Scheel tackar Katarina för visad godhet vid hennes och hennes följeslagares besök i Nådendal. Den lilla flickan återsändes till Nådendal efter att ha vistats en tid i Vadstena kloster och fått undervisning i "bade book oc annat" (SDHK-nr 37773).

Utbildningen vid stadsskolorna bör däremot ha haft större betydelse för spridningen av läs- och skrivkunnigheten i befolkningen. Sannolikt har de invandrade tyska borgarna tagit initiativ till sådana skolor, eftersom stadsskolor

¹⁰ Ett brev från linköpingsbiskopen Henrik Tidemansson 1495 omtalar hur latinundervisning i klostret kan utföras (Andersson 2001 s. 40).

först möter i städer där tysk invandring varit betydande. Stadsskolorna bör också främst ha varit avsedda för sådana borgerskapets söner som inte skulle bli präster. Under 1300-talet har stadsskolor funnits i flera städer.¹¹

Vissa stormäns söner anses ha utbildats enskilt i hemmen efter utländska förebilder genom undervisning av äldre riddare. Redan vid sju års ålder kunde stormännens söner få undervisning i läsning, skrivning och latinsk grammatik (Brandell 1931 s. 199). Sådan privatundervisning är känd inom stormännens familjer, t.ex. lär Birgitta Birgersdotter själv ha fått sådan hemundervisning, liksom hennes barn (Öberg 1994 s. 213).

Yrkesutbildade skrivares utbildning finns inte dokumenterad, men ett flertal bör ha skolats utomlands, sannolikt efter en inhemsk grundläggande undervisning, t.ex. vid stiftstädernas domskolor. Utbildningen kan även ha ägt rum i klostren, men det är alltså tveksamt om sådan utbildning haft betydelse för spridandet av läs- och skrivkunnigheten utanför kretsen av klostermedlemmarna. Större betydelse har förmodligen den utbildning haft som gavs i de stadsskolor som upprättades under 1300-talet i ett flertal svenska städer. Den privata hemundervisningen kan ha bidragit till den ökande läs- och skrivkunnigheten. Det ökade behovet av skriftlig dokumentation skapade också ett ökat behov av enbart läskompetens, företrädesvis för fornsvenska texter, dvs. ett behov av att kunna förstå innehållet i skrivna texter.

Man kan på goda grunder förmoda att ett flertal individer i Sverige genomgått någon form av utbildning från 1200-talet och framåt. Först har undervisning enbart givits utomlands, men efter hand har ett utbildningsväsende etablerats på svenskt område, i första hand en längre utbildning vid olika domskolor för blivande präster och senare en något kortare utbildning vid flera stadsskolor för borgerskapets söner.

Det är naturligtvis omöjligt att veta hur pass utbredd läs- och skrivkunnigheten var. Per-Axel Wiktorsson (2004b s. 179) gör ett intressant räkneexempel och kommer fram till att ungefär 3 500 personer i Sverige kunde läsa och skriva vid 1300-talets början. Ett par tusen blivande sockenpräster beräknas ha gått igenom någon av landets domskolor, ett stort antal munkar och även nunnor samt ett hundratal från högfrälset och någon enstaka borgare bör ha lärt sig att skriva och läsa vid någon utbildningsinstitution. Brevskrivning åtminstone på latin bör ha ingått i undervisningen. Enligt tidens konforma och konventionaliserade pedagogik har en intensiv träning i avskrivning av urkunder ingått i undervisningen vid universitet, katedralskolor och andra skolor,

¹¹ Från 1400-talet är stadsskolor kända i Nyköping (1402), Kalmar (1430?), Vadstena (1439) och Jönköping (1462) (Sjöstrand 1965 s. 52). Det är känt att eleverna i Kalmar stadsskola övade sig i att utfärda skrivelser på latin med förkortningstecken. I Halmstad tränades eleverna i att skriva brev på modersmålet (Andersson 1999 s. 222).

vilket har bidragit till "en häpnadsväckande enhetlig urkundsskrift, gemensam för hela den västerländska kulturen" (Sjödin 1956 s. 368).

3 Breven i Vadstena kloster

I denna undersökning ingår som ovan nämnts 47 brev på fornsvenska utfärdade under perioden 1368–1375. Dessa brev är de äldsta bevarade brev på fornsvenska som en gång har förvarats i Vadstena klosters arkiv.¹² Ett fåtal brev har under denna tidiga period utfärdats på latin. Dessa ingår ej i undersökningen. Innehållet i de latinspråkiga breven rör främst klostrets interna angelägenheter eller utgörs av korrespondens med andra religiösa institutioner, såväl inom som utom riket, t.ex. med påvesätet.¹³ Några brev, som också har förvarats i klosterarkivet från undersökningsperioden, är utfärdade av kungamakten och gäller bestämmelser om den s.k. vårfrupenningen till förmån för uppbyggandet av ett kloster i Vadstena. Dessa ingår ej heller i min undersökning. De brev som ingår i undersökningen har signerats med klostrets signum och de få brev som saknar signum visar på annat sätt att de har förvarats i klosterarkivet.

3.1 Undersökningens brev

Bland vadstenabreven finns flera olika typer av brev representerade: donationsbrev (20), ingiftsbrev (10), fastebrev (12), salubrev och bytesbrev (4) samt brev med flerfunktionellt innehåll (1).

Samtliga brev är således utfärdade på fornsvenska. Emellertid har i enlighet med normal praxis flera brevs datumangivelse och ibland även notiser om platsen för utfärdandet skrivits på latin.

Uppgifter om breven, såväl vadstenabreven som andra, har inhämtats – om inte annan källa anges – från Svenskt diplomatariums utgåvor (1970a, 1970b, 1995, 1998, 2002, 2006) samt från diplomariets huvudkartotek. Fakta och data om släktskapsförhållanden mellan brevens aktörer är företrädesvis hämtade från Riddarhusdirektionens utgivning av *Äldre svenska frälsesläkter* (ÄSF) (1957–1989) och Elgenstiernas *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* (1925–1936).

3.1.1 Donationsbrev

Majoriteten av vadstenabreven är således donationsbrev, där givaren skänker egendom till klostret för sin och sin familjs själar. Antingen tillfaller den

¹² Kung Magnus och drottning Blankas testamente är undantaget, eftersom det har utfärdats före byggnationsarbetets igångsättande. I arkivet bevarades förutom brev även jorde-, uppbörds- och räkenskapsböcker samt åtkomsthandlingar till de gods som klostret förvaltade (Norborg 1958 s. 19).

¹³ Ett par brev på latinskt språk är utfärdade av privatpersoner, t.ex. Sigrid Kettilsdotters donationsbrev till Vadstena kloster (DS nr 7757), daterat den 11 augusti 1368 och utfärdat i Uppsala.

skänkt egendomen klostret under donatorns livstid eller efter döden. Donationsbrev har upprättats för att stadfästa en gåva, oftast jordegendom till en religiös institution. I bakgrunden finns önskemål om att böner och mässor skall hållas för givaren och givarens släktingar, för att deras själar skall nå himmelriket. Gåvan kallas därför också för själagåva. Magnus Erikssons lands- och stadslag kräver inte att sådana gåvor dokumenteras, men det ligger i mottagarens intresse att donationen dokumenteras genom brev (Bjarne Larsson 2003 s. 88). Brevtypen testamente ingår bland donationsbrev.

De 20 donationsbrev redovisas i tabell 1.¹⁴

¹⁴ Återgivningen av breven här följer Svensk diplomatariums utgåvor med undantag av att abbreviaturer har upplösts och inte särskilt markerats. Dessutom återges inte skrivningar med stor bokstav i brevhandskrifterna, eftersom bruket i utgåvorna har normaliserats. Exempelvis återges personnamn med versal. Bruket i brevhandskrifterna följer ett annat system.

Tabell 1. *Donationsbrev*

Datering	Utställelseort	DS nr	Utfärdare	Förmånsskrivning
1368-01-11	Aspnäs	7640	Birgitta Knutsdotter	thil thet kloster swm J watzstenom scall byggias
1371-04-13	Skänninge	X 42	Bothild Bennesdotter	til klostrith som byggis i wadzstenom
1374-07-04	Vadstena	8601	Bengt Filipsson	til klostrit som byggis i vaztenum
1374-08-02	Vadstena kloster	8632	Helga Bengtsdotter	til thæt klosterit som ii watzstenom byggis
1374-08-02	Vadstena	8633	Staffan Ulfsson	til thæt klosterit som ii watzstenom byggis
1374-09-08	Vadstena kloster	8639	Katarina Holmgersdotter	til thet klostridh som j wadzstenom bygges
1374-09-08	Vadstena kloster	8640	Nils Ulfsson	til thæt closterit som j watzstenom byggis
1374-12-22	–	8689	Bengta Jonsdotter	til watzstena klostir
1375-01-14	Vadstena	8709	Ingeborg Eriksdotter	til wazstena klostir
1375-03-25	–	8745	Johan Petersson och Katarina Bryniulfsdotter	til watzstena kloster
1375-03-25	Vadstena	8746	Magnus Petersson	till watzstena kloster
1375-03-26	Vadstena kloster	8750	Elin Lydersdotter	til thet klostrith som i watzstenom bygges
1375-03-26	Vadstena kloster	8751	Bengt Knutsson	til thet klostrit som j watzstenom bygges
1375-04-29	Vadstena kloster	8768	Johan Petersson och Katarina Bryniulfsdotter	til watzstena klostir
1375-04-29	Vadstena kloster	8769	Torsten Simonsson	til thet klostrit som j watzstenom bygges
1375-05-01	Vadstena	8770	Staffan Nilsson	til Wazstena closter som ther nw bygges
1375-07-10	Skänninge	8813	Tyrgils Jonsson	vnder wazstena kloster
1375-09-07	Vadstena kloster	8842	Torberg Magnusson	til watzstena kloster
1375-11-16	Vadstena kloster	8872	Vicke van Vitzen och Katarina Magnusdotter	til watzstena kloster
1375-11-30	Vadstena	8876	Elin Folkesdotter	til thet klostert som ij watzstenom byggis

De flesta breven har utsatt utställelseort. Nio brev är utfärdade i "Vadstena kloster", det första den 2 augusti 1374, vilket kan indikera att klostret var inrättat som en institution efter att Birgittas relikier anlänt till Vadstena. Kvarlevorna efter Birgitta har den 4–5 juli 1374 bisatts i klostrets provisoriska träkapell, där jublande systrar och bröder församlats och dit många besökande kommit för att söka bot mot sjukdomar och tacka för underverk (Fritz 2000 s. 76).

Bruket att ange "Vadstena kloster" blir aldrig fullt ut genomfört under klostrets hela verksamhetstid. Fem av breven i undersökningen anger enbart Vadstena som utställelseort. Det äldst bevarade donationsbrevet (DS nr 7640) är daterat den 11 januari 1368; det är det första kända brev som upprättats till förmån för den blivande klosterbyggnaden. Birgitta Knutsdotter kungör att hon med sin husbondes, riddaren och riksrådet Magnus Gislessons (Sparre av Aspås), medgivande skänker allt sitt gods i Norrby i Högby socken, Göstrings härad¹⁵ till det kloster som byggs i Vadstena. Brevet är utfärdat på sätesgården Aspås, belägen på en udde i norra delen av sjön Tämnaaren i Uppland och antagligen Birgitta Knutsdotters bostad. Birgitta har tillhört en förnäm stormannasläkt och är dotter till riksrådet och riddaren Knut Folkesson (Algotsönernas ätt) och Margareta Tyrgilsdotter (Tyrgils Knutssons ätt) (ÄSF s. 190). En av Birgitta Knutsdotters och Magnus Gislessons döttrar var gift med riksrådet och riddaren Bengt Filipsson (Ulv), som några år senare skänker jord till Vadstena kloster. Förmånsskrivningen i brevet ger besked om att byggnationsarbetet ännu inte har kommit i gång: "[...] thil thet kloster swm J watz-stenom scall byggæ [....]". Samma eller liknande formulering förekommer i samtliga donationsbrev och indikerar influenser mellan skrivarna samt tyder på att klostret ännu inte hade byggts. Möjligheten finns att utskriften av detta brev har utförts av en skrivare ur kretsen kring deltagarna av klosteruppbyggnaden, men skrivaren kan eventuellt vara verksam i Birgitta Knutsdotters hemtrakt i Aspås. Biskop Nils av Linköping, biskop Tomas av Växjö och priorn Peter Olovsson i Alvastra eller deras ombud ges enligt brevet fasta på klostrets vägnar.

Därefter dröjer det till år 1371 innan nästa bevarade brev utfärdas till förmån för klosterbyggnaden. Den 13 april detta år utfärdas ett donationsbrev (DS nr X 42) i Skänninge. Bothild Bennesdotter av Broxvik skänker sina morgongåvegods i Norra Möckleby socken, Möckleby härad, bl.a. allt hon ärvt i Borg i Algutsrums socken, Algutsrums härad, och i Bettorp i Norra Möckleby socken, Möckleby härad, efter sonen Lars. Bothild Bennesdotter bör ha varit bosatt på Broxvik nära Gränna, som var ulfsparrarnas stamgods och identiskt

¹⁵ Häradstillhörighet för respektive socken anges efter uppgifterna i Svenskt diplomatarium (2004).

med det nuvarande Östanå. Skänninge, där brevet är utfärdat, ligger ganska långt från Broxvik. Bothild Bennesdotter kan vid ett besök i Skänninge ha ombesörjt att få brevet utskrivet efter sin önskan. Men även andra skäl till att brevet utfärdats i just Skänninge kan finnas.

Förmånsskrivningen i Bothild Bennesdotters brev liknar skrivningen i brevet från 1368 med den skillnaden att tempus har växlat från futurum till presens. Byggnationsarbetet kan således ha varit igång år 1371: "[...] til klost-rith som byggis i vadzstenom [...]". Biskop Tomas av Växjö och skälig man Johan Petersson av Ulberstad anges förvalta det donerade godset.

Nästa donationsbrev har utfärdats 1374. Detta år uppvisar en stor mängd donationsbrev. Det först utfärdade (DS nr 8601) har samma datering som tidpunkten för Birgittas relikers nedsättande i Vadstena den 4 juli. Riddaren Bengt Filipsson (Ulv) (–1383) skänker med sin son Magnus samtycke allt vad han äger i Klosterorlunda i Hovs socken, Göstrings härad, i Östergötland. Förmånsskrivningens formulering är identisk med den i donationsbrevet från 1371: "[...] til klostrit som byggis i vaztenum [...]". Bengt Filipsson var kung Albrekts justitiarie¹⁶ och riksråd (DS nr 7186 och 7435). Han var gift (minst) tre gånger: de två första gångerna med Birgitta Karlsdotter (delad sköld) och med en dotter till Birgitta Knutsdotter och Magnus Gisleson (ÄSF s. 89). Den tredje gången, senast 1375, var han förmäld med Cecilia Ulfsdotter, dvs. en dotter till Birgitta Birgersdotter. Äktenskapet med Cecilia blev inte lagligt förrän 1380, då Bengt erlägger en stor kyrkobot¹⁷ (SDHK-nr 11772) (ÄSF s. 94, 190). Utfärdaren Bengt Filipsson blir riddare någon gång under åren 1346–1349 och riksråd år 1361 samt omnämns i källorna som häradshövding i Kinda härad i Östergötland, Oppunda härad i Södermanland och Valkebo härad i Östergötland vid olika tidsperioder (ÄSF s. 302 f.). Bengt Filipssons brev är utfärdat i Vadstena. Biskop Tomas av Växjö, riddaren Birger Ulfsson och skälig man Johan Petersson ges fullmakt att förvalta det donerade godset.

Den 2 augusti 1374 är två donationsbrev daterade. Helga Bengtsdotter (vingad pil) (–1393)¹⁸ skänker sitt morgongåvegods i Hagebyhöga, Aska härad, som hon fått av sin make Sune Jonsson (Båt) i första giftet till det kloster som uppförs i Vadstena (DS nr 8632). Genom äktenskapet med Sune Jonsson blev

¹⁶ Titeln är först känd på danskt område från 1200-talet och en justitiarie har rätt att utfärda dombrev i kungens namn. Titeln är också känd från svenskt område men belägen är få. Möjligen har uppdraget varit tillfälligt eller lokalt begränsat (Liedgren 1963 s. 47 ff.).

¹⁷ På grund av att herr Bengts första hustru var besläktade med varandra i fjärde led och att han inte sökt påvlig dispens för sitt omgifte andra gången kunde äktenskapet med Cecilia inte förklaras giltigt förrän 1380.

¹⁸ Fru Helga begravdes i Vadstena kloster 1393 och är omtalad i Vadstenadiariet för sina många gåvor till klostret, bl.a. godset i Hagebyhöga (Gejrot 1996 s. 56 f.).

hon bl.a. styvmor till Erengisle Sunesson¹⁹ (Conradi Mattsson 1998 s. 476 f.). Helga var dotter till Bengt Elofsson som lär ha varit Birger jarls brorson. Till godset hör skog i Tuddarp i Västra Stenby socken, Aska härad. Riddaren, riksrådet och lagmannen Sune Jonsson²⁰ i Tiohärads lagsaga var omgift med Helga fram till sin död. Hon gifte därefter om sig med riddaren och lagmannen i Östergötland Magnus Knutsson (Aspenäsätten) (ÄSF s. 12). Förmånsskrivningen i brevet är densamma som tidigare fastän med en annan ordföljd: "[...] til thæt klosterit som ii watzstenom byggis [...]". Helga Bengtsdotter ger i brevet häradshövdingen i Aska härad fullmakt att ge fasta på godset till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud.

I nästa donationsbrev (DS nr 8633) utfärdat samma dag skänker riddaren Staffan Ulfsson (Ulv) för sitt, sin hustrus och sina föräldrars själagagn, jord i Rogslösa i Rogslösa socken, Dals härad, "[...] til thæt klosterit som ii watzstenom byggis [...]". Häradshövdingen i Dals härad ger fullmakt att ge fasta på godset till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud.

Den 8 september 1374 utfärdar riddaren och riksrådet Sten Bengtsson (Bielke) och hans hustru Katarina Holmgersdotter (Ulv) ett donationsbrev (DS nr 8639) utfärdat i Vadstena. De skänker hela sin egendom i Narveryd i Vallerstads socken, Bobergs härad, "[...] til thet klostridh som j wadzstenom bygges [...]". Förmånsskrivningen är identisk med det föregående brevet. Häradshövdingen i Bobergs härad får fullmakt att ge fasta på godset till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud.

Nästa donationsbrev (DS nr 8640) har daterats den 8 september 1374. Nils Ulfsson skänker tillsammans med sin mor egendom i Försjö i Älvestads socken, Bobergs härad, och i Hydinge i Veta (senare Sya) socken, Vifolka härad, "[...] til thæt closterit som j watzstenom byggis [...]". Utfärdaren är sannolikt Nils Ulfsson (Läma), en son till riddaren Ulf Håkansson. Denne Nils Ulfsson omtalas första gången 1353 (DS nr 4891) och benämns då herre, vilket betyder att han innehar ett kyrkligt ämbete. Han blir så småningom sockenpräst i Lofta socken, Norra Tjusts härad (SDHK-nr 13173 och 14318) (ÄSF s. 79). Häradshövdingen ges fullmakt att lämna fasta på godset för klostrets räkning.

Tre månader senare skänker Bengta Jonsdotter för sitt själagagn jord i Freberga i Rogslösa socken, Dals härad, till Vadstena kloster enligt ett donationsbrev (DS nr 8689) daterat den 22 december 1374. Förmånsskrivningen är något förenklad i detta brev liksom i några följande. Egendom skänks "[...] til watzstena klostir [...]", dvs. ej längre till det kloster som byggs i Vadstena. Det-

¹⁹ Erengisle Sunesson, senare titulerad jarl, har ofta omtalats som sigillvitne till flera vadstenabrev.

²⁰ Sune Jonsson hade tidigare varit gift med Katarina Glysingsdotter som i sitt första gifte varit förmäld med Birgittas son Karl Ulfsson (ÄSF s. 94).

ta skulle möjligen kunna betyda att den huvudsakliga byggnationen till stora delar är färdig, men frasen kan även vara en formmässig variant av förmåns-skrivningen.

Den 14 januari 1375 utfärdar Ingeborg Eriksdotter (Bielke) sitt donationsbrev (DS nr 8709). Hon skänker som själagåva för sig och sin avlidne man, riksrådet och riddaren Kettil (Puke) Glysing (död 1363 eller 1364), jord i Össby i Gräsgårds socken, Gräsgårds härad, jord i Starby i Vadstena (senare S:t Pers) socken, Dals härad, halva kvarnen jämte tomten med mjölnarens hus och en intilliggande åker i Mjölne i Vadstena (senare Strå) socken, Dals härad, samt jord i Kastad i Örberga socken, Dals härad "[...] til wazstena kloster [...]". Ingeborg Eriksdotters och Kettil Glysings döttrar synes ha varit attraktiva giftermålsobjekt för bl.a. Birgitta Birgersdotters söner. Två av döttrarna blev gifta med Birgittas söner: Katarina Glysingsdotter med Karl Ulfsson fram till dennes död 1372 och en annan dotter, icke känd vid namn, med Birger Ulfsson (ÄSF s. 54).²¹

Två donationsbrev är utfärdade den 25 mars 1375 (DS nr 8745 och 8746), det första av Johan Petersson (Tre liljor) och hans hustru Katarina Bryniulfsdotter som skänker gods i Skärkinds socken, Skärkinds härad, "[...] til watzstena kloster [...]" för sitt själagagn. Godset består av Kårantorp, en tredjedel av Ulberstad och en hel attung i Åby. Dessa egendomar har utfärdarna i en tidigare affärstransaktion köpt av Bo Jonsson (Grip). Både Johan och Katarina kommer senare att inträda i Vadstena kloster. Johan Petersson har vistats med Birgitta i Rom men blivit hemskickad till Vadstena för att på Birgittas begäran delta i klosterbyggandet.

I det andra donationsbrevet utfärdat samma dag, med utställelseorten Vadstena, skänker även prästen Magnus Petersson (Tre liljor) gods i Ulberstad, Åby och Kårantorp i Skärkinds socken, Skärkinds härad, "[...] till watzstena kloster [...]". Magnus Petersson som således är bror till Johan Petersson blir sedermera klosterbroder och generalkonfessor i Vadstena kloster.

Dagen därpå, den 26 mars 1375, har ytterligare två donationsbrev utfärdats (DS nr 8750 och 8751). I det ena skänker Elin Lydersdotter med sin son Magnus Johanssons samtycke gods i "Hambrum"²² i Ekeby (nu Ekebyborna) socken, Bobergs härad, samt en hustomt och en kvarnström i Duvedal i Motala socken, Aska härad. Förmåns-skrivningen "[...] til thet klostrith som i watzstennom bygges [...]" är densamma som för en grupp något äldre donationsbrev.

²¹ Enligt en avskrift från senare hälften av 1500-talet, förvarad i Fondo Acciaiuoli Pergamene, nr 442, hos Ricasoli-Firidolfi, Florens, var Birgitta Birgersdotter bekant med Ingeborg Eriksdotter (Bielke). Enligt ett brev (DS 7622), daterat den 14 december 1367, framför utfärdarna Birgitta och Katarina i Rom hälsningar till bl.a. fru Ingeborg Eriksdotter.

²² Oidentifierad gård.

Utfärdaren Elin Lydersdotter ger häradshövdingen i Aska härad fullmakt att på hennes vägnar ge fasta på överlåtelsen till biskop Tomas av Växjö och rid-daren Birger Ulfsson eller deras ombud på klostrets vägnar.

Enligt det andra brevet (DS nr 8751) daterat samma dag skänker Bengt Knutsson för sitt själagagn egendom i Sänninge i Linderås socken, Norra Vedbo härad "[...] til thet klostrit som j watzstenom bygges [...]". Han ger härads-hövdingen i Vedbo härad fullmakt att på utfärdarens vägnar ge fasta på överlåtelsen till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud på klostrets vägnar.

I donationsbrevet (DS nr 8768) utfärdat den 29 april 1375 donerar Johan Petersson och hans hustru Katarina Bryniulfsdotter ytterligare gods till klostret. De skänker hela sin egendom i Västerby, tillhörande ängar och delar av gods i Pukeberg i Vårdnäs socken, Kinda härad, samt gods i Stratomtå i Törnevalla socken, Bankekinds härad. Förmånsskrivningen är densamma som i deras tidigare brev, "[...] til watzstena klostir [...]".

Nästa donationsbrev (DS nr 8769) är daterat samma dag som det nyssnämnda. Torsten Simonsson skänker för sitt och de sinas själagagn hela sin egendom i Sänninge i Linderås socken, och torpet Lilla Hultrum i Vireda socken, Norra Vedbo härad "[...] til thet klostrit som j watzstenom bygges [...]". Utfärdaren ger häradshövdingen i Vedbo härad fullmakt att ge fasta till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud på klostrets vägnar.

I nästa donationsbrev (DS nr 8770), utfärdat den 1 maj 1375, stadfäster prästen Staffan Nilsson i Nykil en gåva från Ulf Gudmarsson, Birgitta Birgersdotters make, som han givit "[...] til Wazstena closter som ther nw bygges [...]". Gåvan omfattas av gårdar i Saxtorp och i Kusebo i Vårdnäs socken, Kinda härad. Staffan Nilsson tackar också herr Birger Ulfsson, Ulf Gudmarssons son, och hans syskon för att han fått behålla rätten till dagsverken av gårdarna och att han fått annan tjänst under sin livstid. Ulf Gudmarsson hade köpt gårdarna av Staffan Nilssons far 1343. Ulf Gudmarsson tillhör Ulvåsaätten, den stormansätt varifrån flera lagmän rekryterades i Västergötland, Närke och Tiohärad. Den största delen av ättens godsinnehav har tillfallit Vadstena kloster vid flera donationer (ÄSF s. 91).

Nästa donationsbrev (DS nr 8813) är utfärdat i Skänninge den 10 juli 1375. Utfärdaren Tyrgils Jonsson skänker egendom i Åryd i Fivlereds socken, Redvägs härad, som han sig "[...] kennis ... hawa giffwit vnder wazstena kloster [...]]" för sitt och sin sven Björns själagagn:

Alla thom thetta breeff høra ællar see sendir jak Thirghils Jonsson helso medh Gudh. Medh thetta neruaranda breeff kennis jak mik hawa giffwit

vnder Wazstena kloster fore mina siæl ok mins swens Biorns tw goodz j
 Arydhe . j Fiflarydhs soken . medh allom tillaghom ner by ok fiærran j
 vato ok thørrø engo vndan takno. Fore thy forbiudher iak allom mannom
 . ok serdelis minom arffwom . thet the thøn gooz ikke hindrin fore tho
 forsaghdho klostre j Waztenom swasom the vilia lata vara minna siæl
 bywaradha. Til vitnisbyrdh bedhis jak skælikra manna insighle fore thet-
 ta breeff swasom Kort Jorks, Brodhors Azzorsson ok Pætars Eriksson.
 Scriptum Skæningie anno Domini M^occc^o lxx^o quinto, ipso die beati Ka-
 nuti regis et martyris.

I donationsbrevet (DS nr 8842) utfärdat den 7 september 1375 i Vadstena klos-
 ter skänker Torberg Magnusson för sitt själagagn egendom i Mellby socken,
 Kållands härad "[...] til watzstena kloster [...]". Häradshövdingen i häradet ges
 fullmakt att till Birger Ulfsson eller dennes ombud ge fasta på godset för klost-
 rets räkning.

Utfärdaren Vicke van Vitzen d. y. (Räv)²³ och hans hustru Katarina
 Magnusdotter (Porse) skänker i ett donationsbrev (DS nr 8872) daterat den 16
 november 1375 halva kvarnen i Mjölna i Vadstena (senare Strå) socken, Dals
 härad, med hela deras ägolott nära kvarnen samt en tomt väster om ån "[...] til
 watzstena kloster [...]".

I det sista donationsbrevet från undersökningsperioden (DS nr 8876) da-
 terat den 30 september 1375 skänker Elin Folkesdotter (Gumsehuvud) för sitt
 och sina föräldrars själagagn gods i Skeby, by i Harstads socken, Lysings hä-
 rad, och i Hygnestad, by i Harstads och Hovs socknar, Göstrings härad, "[...] til
 thet klostert som ij watzstenom byggis [...]". Elin överläter egendomarna till
 klostrets förmän, och häradshövdingen ger riddaren Birger Ulfsson eller den-
 nes ombud fullmakt att ge fasta på egendomen.

3.1.2 Ingiftsbrev

Med ingiftsbrev avses det brev som upprättats i samband med att gods över-
 förts till klostret, när en blivande syster inträder som konventmedlem. Hög-
 frälsets vuxna döttrar hade två livsalternativ under medeltiden, nämligen att
 antingen bli gifta eller gå i kloster. Ogifta kvinnor utanför klostergemenskapen
 lär ha varit en ovanlighet åtminstone på landsbygden. En kvinnas giftomans
 skyldighet var att gifta bort henne (Carlsson 1965 s. 54). Beslutet att placera en
 dotter i kloster innebar främst en gåva till Gud, och samtidigt ökade familjen
 sitt sociala kapital (Andersson 2006 s. 67 ff.). Men även skärseldens kval kunde
 lindras för familjen och den insatta männan. Enligt internationell forskning
 fanns också ekonomiska skäl till att låta döttrar klostervigas. Ingiften förut-

²³ Vicke van Vitzen var bror till en svåger till Birgitta Birgersdotters son Birger Ulfsson
 (DS nr 8709).

sätts nämligen ha varit lägre än hemgiften. Det innebar i så fall att det kunde vara ekonomiskt fördelaktigt för arvingar att placera en nära kvinnlig släkting i klostret, under förutsättning att hennes ingift understeg hennes kommande arvslott (Almquist 1955b s. 172, Wallin 1991 s. 312). Empirisk forskning saknas dock som kan bekräfta ett sådant skäl. Ett motiv för att välja den klosterliga klausulen för en vuxen kvinna, t.ex. en änka, kan ha varit att få tillgång till studier och intellektuellt arbete. Klostret kunde i så fall uppfattas som en kvinnlig frizon. Men det är viktigt att betona att ett inträde i klostret inte handlar om ett självständigt val för individen utan samtycke från familjen.

Under grundläggningsfasen rekryterades flertalet av systrarna till Vadstena kloster från rikets förnämsta ätter (Wallin 1991 s. 314).²⁴ De äldsta ingiftsbreven är utfärdade av stormannasläkternas familjer med önskan att deras kvinnor skall få inträda i klostret. Några ingiftsbrev för män är inte bevarade från undersökningsperioden, men detta är i sig inte något unikt fenomen. Frånvaron av ingiftsbrev från inträdande munkar kan bero på att jord inte överläts i samma utsträckning för män som för kvinnor. Männens klosterinträde kunde i stället ersättas av annat än jord, t.ex. tjänster (Andersson 2006 s. 328 ff., 333).

Enligt Vadstena klostrets ordensregel fick antalet systrar inte vara alltför litet, inte ens under klostrets grundläggningsfas, då de tillsammans skulle ha tillräckliga krafter att sjunga officium. Hur många systrar som varit anslutna till klostret före invigningen är oklart, men vid den högtidliga invigningen 1384 invigdes 46 systrar (Nyberg 1973 s. 1). Flertalet av dessa hade dock tidigare varit anslutna i klausulen. Var och en av de först inträdande skulle föra med sig så stor penningavkastning att den varje år var tillräcklig att förskaffa bröd och öl för uppehållet. Enligt klosterregeln skulle ingifterna upphöra när antalet systrar var fulltaligt. Från perioden 26 mars 1375–22 juni 1541²⁵ finns 69 ingiftsbrev bevarade, varav ett tjugotal från perioden före klostrets officiella invigning. Om ingiften erlades med penningar behövde inte något ingiftsbrev upprättas (Almquist 1955b s. 173 not 2). Regeln synes inte ha följts, utan Vadstena kloster fortsatte att ta emot betydelsefulla gåvor under klostrets hela verksamhetstid. Enligt Silfverstolpes (1898) beräkningar, senare reviderade av Nyberg (1963a, 1963b), är 291 inträdande nunnor kända vid namn; samtliga har genomgått biskopens liturgiska invigning (Wallin 1991 s. 297).

²⁴ Andelen kvinnor från högfrälset sjunker under klostrets senare verksamhetstid (Wallin 1991 s. 314).

²⁵ Den sista registrerade invigningen av systrar skedde dock redan den 28 juni 1528 (Gejrot 1996 s. 450 f.).

Tio ingiftsbrev återfinns bland vadstenabreven från undersökningsperioden (se tabell 2).

Tabell 2. *Ingiftsbrev*

Datering	Utställelseort	DS nr	Utfärdare
1375-02-02	Vadstena kloster	8718	Katarina Ingemarsdotter
1375-03-25	Vadstena kloster	8743	Katarina Ulfsdotter
1375-03-25	Vadstena kloster	8744	Katarina Bryniulfsdotter
1375-03-26	Vadstena kloster	8748	Ingegerd Knutsdotter
1375-03-26	Vadstena kloster	8749	Ramborg Svensdotter
1375-04-10	Vadstena	8754	Ingevald Anundsson
1375-08-02	Vadstena kloster	8830	Ingevald Anundsson
1375-08-16	Vadstena kloster	8834	Karl Tjälvesson och Gunhild
1375-09-08	Vadstena kloster	8844	Ingeborg Tordsdotter
1375-09-20	Linköping	8847	Staffan Stangenberg

Av de tio ingiftsbreven under perioden har åtta brev Vadstena kloster som utställelseort, ett brev enbart Vadstena och ett brev Linköping.

Det första bevarade ingiftsbrevet (DS nr 8718) är utfärdat den 2 februari 1375. Utfärdaren Katarina Ingemarsdotter skänker till klostret vid sitt inträde halva byn i Hylinge i Häradshammars socken, Östkind's härad, ¼ attung i vattnet i Gårdsjön i samma socken samt 148 mark penningar. Utfärdaren hemular, dvs. överlåter äganderätten av, denna egendom till Vadstena kloster och ger häradshövdingen i Östkind's härad fullmakt att ge fasta härpå till rid-daren Birger Ulfsson eller dennes ombud för klostrets räkning.

Det andra bevarade ingiftsbrevet (DS nr 8743) är utfärdat av Katarina Ulfsdotter (1331/32–1381), Birgittas egen dotter, och daterat den 25 mars 1375. Katarina Ulfsdotter skänker med sin bror herr Birgers och sin syster fru Cecilias samtycke sin egendom i Algö (numera Väntholmen) i Hilleshög's socken, Färentuna härad, halva gården Ekeby i Låssa socken, Bro härad, Limsta i Irsta socken, Siende härad, Bänkestad i Tumbo socken, Västerrekarne härad, och Åkerby i Stora Mellösa socken, Askers härad, till Vadstena kloster vid sitt inträde. Hon ger brodern eller hans ombud fullmakt att på klostrets vägnar ta emot fasta på de egendomar som skänkts till klostret. Katarina blev vid mycket unga år bortgift (senast 22 augusti 1344 enligt DS nr 3822) med riddaren Egard van Kyren. Då hon var i Rom tillsammans med modern avled

maken (senare hälften av år 1350 eller under år 1351), vilken var kvar hemma i Sverige (Silfverstolpe 1898 s. 5).

Den 25 mars 1375 utfärdas ytterligare ett ingiftsbrev (DS nr 8744). Katarina Bryniulfsdotter skänker till Vadstena kloster vid sitt inträde 1 ¼ attung i Stratomtå i Törnevalla socken, Bankekinds härad. Katarina hade tidigare tillsammans med sin make Johan Petersson skänkt egendom till klostret (DS nr 8745 och 8768). Hon beseglar brevet tillsammans med Erengisle Sunesson jarl²⁶ och Birger Ulfsson, riddare, samt sin bror Håkan Bennesson och sin make Johan Petersson.

Två ingiftsbrev (DS nr 8748 och 8749) har daterats den 26 mars 1375. I det första brevet skänker Ingegerd Knutsdotter (Bengt Hafridssons ätt) (omkring 1356–1412) med sin fars och sina syskons samtycke vid sitt inträde 5 ¾ attung i Svärtinge i (Östra) Eneby socken, Bråbo härad, två torp i samma socken som kallas Anderstorp, ½ attung i Herrborum i Skällviks socken, Hammarkinds härad, och Käxelvik i Skedevi socken, Bråbo (senare Finspånga läns) härad, 5 marks avrad i Båstebo i S:t Annas socken, Hammarkinds härad, 12 öres avrad i Bösemålen i Rinna socken, Göstrings härad, 12 öres avrad i en annan bebyggd intaga, 12 öres avrad i Yxnö i Skällviks (senare S:t Anna) socken, Hammarkinds härad, betesmark för två hästar på "Bjørnø" (ö under Herrborum) i S:t Anna socken, Hammarkinds härad, Hälla kvarn i Mogata socken i samma härad, samt en kvarnström i Norrköping. Ingegerd Knutsdotter skänker även hela sin ägodel i Strömmestad i Harstads, senare Väderstads socken, Göstrings härad. Ingegerd Knutsdotters mor var Birgitta Birgersdotters äldsta dotter Märta Ulfsdotter.²⁷ Enligt Vadstenadiariet kom Ingegerd till Vadstena samma år som Birgittas relikier ditfördes och hon var då minst 18 år (Gejrot 1996 s. 42 f., 134 f.).²⁸ Vid inträdet godkänner båda Birgittas barn Birger och Cecilia hennes ingiftsgåva (Liljeholm 1950–51 s. 91). Ingegerd var den första som officiellt invigdes som abbedissa år 1388, och det förefaller som att hon blev vald på grund av sin släktskap med Birgitta och sin anknytning till den blivande drottning Margareta som uppfostrats av Ingegerds mor Meret Ulfsdotter (Syster Patricia OSs 2003 s. 302).

I nästa ingiftsbrev med samma datering skänker Ramborg Svensdotter i Agetomtå i Furingstads socken, Lösings härad, hela sin ägodel i Fjärdingstad i Häradshammars socken, Östkinds härad, som är en tolfedel mindre än 3 attungar i en åker och 2 spanns avrad i samma by men i en annan åker till

²⁶ Erengisle Sunessons styvson är Sten Bengtsson som tillsammans med sin hustru Katarina Holmgersdotter donerar gods till klostret (DS nr 8639).

²⁷ Märta Ulfsdotter hade gift om sig med Knut Algotsson, sedan hon blivit änka efter Sigvid Ribbing, och fick med honom dottern Ingegerd, således Birgittas eget barnbarn.

²⁸ Ingegerd Knutsdotter växte upp vid kung Håkan Magnussons hov i Norge, som hon lämnade för att bli nunna i det nyanlagda klostret i Vadstena.

Vadstena kloster med sina arvingars samtycke. Ramborg Svensdotter är den som tidigast benämns som syster i Vadstena kloster enligt ett brev (SDHK-nr 11504) utfärdat den 2 augusti 1379. Hon var en av de få bland de tidigast inträdande nunnorna som tillhörde lågfrälset (Wallin 1991 s. 318).

Den 10 april 1375 utfärdar väpnaren Ingevald Anundsson (sågskura på längden) ett ingiftsbrev (DS nr 8754) för sin dotter Märtas ingift. Ingevald Anundsson skänker ½ markland jord i Torslunda i Husby-Oppunda socken, Oppunda härad, och sin egendom i Vålsta i Nykyrka socken, Jönåkers härad. Brevet följs av ett kompletterande ingiftsbrev (DS nr 8830) daterat den 2 augusti 1375, då Ingevald skänker ytterligare egendom i Åsby i Rogslösa socken, Dals härad, för sin dotter. Han ger Harald Bagge, häradshövding i Dals härad, fullmakt att på hans vägnar ge fasta på egendomen enligt bestämmelserna i landslagen. Ingevald Anundsson anges som väpnare år 1370 och var gift med Ingrid Karlsdotter som dog någon gång före 1379 (ÄSF s. 109). Eftersom Ingrid inte nämns i ingiftsbrevet är det rimligt att anta att Märtas mor var död redan 1375. Enligt Vadstenadiariet hade Ingevald sedan barndomen tjänstgjort hos den heliga Birgitta, hos hennes make och deras släktingar (Gejrot 1996 s. 51). Ingevald Anundsson inträdde själv i Vadstena kloster som en av de första lekbröderna och blev så småningom klostrets ombudsman (Silfverstolpe 1898 s. 24, 209 f.).

I ingiftsbrevet (DS nr 8834) daterat den 16 augusti 1375 skänker väpnaren Karl Tjälveson och hans hustru Gunhild som ingift för sin dotter Ragnhild (–1391) hela Ubbarp i Öggestorps socken, Tveta härad, och tredjedelen i Ljungarum i Ljungarums socken, i samma härad (Silfverstolpe 1898 s. 24). Om Ragnhild skulle avlida innan hon inträder i klostret, skänker utfärdarna egendomarna till klostret för sin lägerstad.

Vidare skänker Ingeborg Tordsdotter (Bonde) (–1391) i sitt ingiftsbrev (DS nr 8844) daterat den 8 september 1375 vid sitt inträde hela sin ägodel i Unnerstad i Gammalkils socken, Valkebo härad, och 8 attungar i Fjärdingstad i Östra Skrukeby socken, Åkerbo härad. Häradshövdingarna i de härader där egendomarna är belägna får fullmakt att ge fasta till klostrets syssloman. En syssloman var den person som hade uppdraget att sköta ekonomi, ta emot gåvor och andra inkomster och som avlade årliga räkenskaper för detta. Enligt Silfverstolpe var Ingeborg Tordsdotters make riddaren Erengisle Nilsson, vilken bekräftade hennes ingift den 5 augusti 1383 (SDHK-nr 12463) (Silfverstolpe 1898 s. 24 f.), men Elgenstierna (1925 s. 512) anför i stället att Ingeborg först var gift med Magnus Guttormsson (dubbel sågskura) och efter hans död omgift med Nils Gudserksson (ett blad) som var död senast år 1349. Källorna anger att Ingeborgs syster Kristina var gift med en Erengisle Nilsson (Natt och Dag) (SD nr 2366). Enligt Vadstenadiariet dog Ingeborg som ”en god och

mycket gammal kvinna”, och hon hade länge levt som änka (Gejrot 1996 s. 48 f.).

I det sista bevarade ingiftsbrevet från undersökningsperioden, daterat den 20 september 1375 (DS nr 8847), skänker väpnaren Staffan Stangenberg för sin dotter Kristinas underhåll 2 ¼ attung i Eggeby i Skärkinds socken, Skärkinds härad, och en kvarn i Tannefors i S:t Lars socken, Hanekinds härad, på västra stranden av Stångån. Kristina Staffansdotter Stangenberg (snedbjälke belagd med två sparrar) kom inte att formellt inträda i klostret förrän 1384 enligt hennes dödsnotis i Vadstenadiariet, men hon anges ändå som en av de tidigast inträdande systrarna. Hon dog år 1438, 54 år efter sin invigning (Silfverstolpe 1898 s. 25, Gejrot 1996 s. 216 f.). Således var Kristina minst 72 år vid sin död. Möjligen lovades hon till klostret vid mycket unga år men måste vänta till 18 års ålder. Det betyder i så fall att hon var i 9–10-årsåldern vid tidpunkten för ingiftsbrevets utfärdandedatum. Dateringen av ingiftsbreven är på intet sätt bevis för att den inträdande ingick i klostergemenskapen i samband med brevets utfärdande. Det är alls inte ovanligt att ingiftsbrev dateras en tid efter invigningsdagen eftersom detta ansågs fördelaktigt för klostret. Brevet kunde då uppsättas av klostrets egna medhjälpare (Almquist 1955b s. 172 f.).

När den inträdande kvinnan står som utfärdare för sitt ingiftsbrev, kan man förmoda att hon var änka och att hon därmed ingav sig själv till klostret tillsammans med den jordegendom som nämns i brevet. Av de nio kvinnor som önskar inträde i klostret är fem troligtvis änkor eftersom de förfogar över sin egen jord. Ett skäl till att en änka väljer att leva sitt återstående liv som nunna har man satt i samband med hennes önskan att vara garanterad materiellt underhåll, liksom tillgång till läkekonst och sjukvård (Andersson 2006 s. 295 f.).

En av kvinnorna som utfärdade ingiftsbrev var fortfarande gift och inträder i klostret samtidigt som hennes make intas i klostret. Tre kvinnor är sannolikt unga flickor som överlämnas till klostret av sina fäder. Att donera jord till ett kloster innebar, som tidigare nämnts, att man gav en gåva till Gud och att man samtidigt ökade sitt sociala kapital. Att dessutom inge en familjemedlem, en dotter, innebar att givaren skapade en allians med en presigefylld institution, men också mycket konkret med de släkter som förestod dess ledning och vilkas döttrar stod högt i den inre klosterhierarkin (Andersson 2006 s. 245). Flera av de inträdande kvinnorna i Vadstena kloster hade en nära anknytning till Birgitta Birgersdotter.

3.1.3 Fastebrev

Magnus Erikssons landslag reglerade utfärdandet av fastebrev, ett slags komplement till salu-, bytes-, köpe- eller donationsbrev. Fastebrev är ett officiellt

intyg om överlåtelsen, föregångare till nutidens lagfartsbevis, varigenom kungörs att en transaktion vunnit laga kraft av det häradsting inom vars område jorden är belägen. Enligt Magnus Erikssons landslag skall den som vill avhända sig jord göra det på tinget i närvaro av tolv inom tinget bofasta män, s.k. fastar. Häradshövdingen för ordet enligt bestämmelser i landslagens jordabalk (flock 12):

Allæ stadhi ther man skal · sik iordh laghlica afhenda medh køp eller skip-
te · skulu tolf bolfastemen fasta at vara · aff thy sama hæraðe sum iordhen
ligger · J · ok hærazhöfðinge skal firi skilia · ok nempna then man · sum sik
iordhena afhender · ok sighia sua · Thenne mannen afhender sik iordh
sina · sua mykla ok J them by · nær ok fierre · medh allo thy som ther till
ligger · innan gardz ok vtan · afhender sik ok sinom arfuom · vnde han ok
hans arfua · firi sua manga pæningæ · ok ther æru the tolf fasta at · ok vi
ærum alle till vitne · at thet er laghlica a thinge giort (Wiktorsson 1989 s.
58).

Häradshövdingen skall utfärda fastebrev som juridiskt bestyrker transaktionen och sådana brev skall avfattas på svenska. Häradstinget har överhuvudtaget haft stor betydelse för den framväxande samhällsregleringen och en gemensam styrelse för hela riket. Mot slutet av 1300-talet har häradshövdingeämbetet blivit allt viktigare för att stärka den centrala maktens kontroll över det lokala samhället. Närmare en tredjedel av alla häradshövdingar rekryteras från stormannasläkter, men andelen sjunker under den senare medeltiden. Proceduren att utse en häradshövding börjar med att lagmannen sammankallar till ett extraordinarie ting. Där utser häradsmenigheten tolv män och dessa skall tillsammans med lagmannen lämna förslag på tre personer boende inom häradet. Kungen träffar sedan det slutgiltiga valet (Almquist 1954 s. 5, Claëson 1987 s. 52 f., Småberg 2004 s. 87). Häradshövdingens vikarie är underhäradshövdingen, även benämnd lagförare eller lagläsare. Lagföraren skall rimligtvis föra bok och lagläsaren läsa upp ur lagen. Underhäradshövdingen är således ett läs- och skrivkunnigt biträde (Almquist 1954 s. 7 f.).

De flesta bevarade fastebrev samt köpe-, bytes- och donationsbrev med fasteuppräknings har utfärdats inom Östergötlands lagsaga under hela medeltiden. Fastebrev hade sedan 1352 utfärdats inom lagsagan (Larsson 2001 s. 151). Totalt har 1 374 sådana brev bevarats, varav 427 är utfärdade inom Östergötland,²⁹ som under medeltiden hade 18 härader (Claëson 1987 s. 22).

²⁹ Östergötland är överrepresenterat vad det gäller bevarade medeltida brev överhuvudtaget. Från medeltiden finns ca 700 brev bevarade från perioden utfärdade inom Östergötlands lagsaga (Claëson 1987 s. 22).

Bland vadstenabreven förekommer tolv fastebrev, samtliga utfärdade i Aska härad, det härad där Vadstena kloster är beläget. Totalt återfinns 64 fastebrev utfärdade inom häradet. Att så många finns bevarade beror helt och hållet på Vadstena klostrets stora godsinnhav (Claëson 1987 s. 100). 23 socknar ingår i häradet och flera av dem är tämligen små. Tingsplatsen låg i Motala, men under år 1370 var tingsplatsen tillfälligt flyttad till Sjöकुमला i Kälvestens (senare Västra Stenby) socken, Aska härad (Andersson, 1965, s. 181 ff., Claëson 1987 s. 97 ff.).

Birgittas son Karl Ulfsson (Ulvåsaätten) är den förste kände häradshövdingen i Aska härad. Han har även efterträtt sin far Ulf Gudmarsson som lagman i Närke under perioden 1348–1365. Karl Ulfsson tycks inneha ämbetet fram till sin död 1372 men har själv aldrig varit utövare.³⁰ I hans ställe har Elof Ingemarsson Djäken (tre ax)³¹ från Grepstad i Kälvestens (senare Västra Stenby) socken, Aska härad, funktionen som häradshövding åren 1370–1392.

Elof Djäken står som utfärdare för 37 bevarade fastebrev (Claëson 1987 s. 101, 110). De tolv fastebrev som ingår i undersökningen har samtliga utfärdats och beseglats av Elof Djäken. Tio av dessa har utfärdats samma dag den 3 oktober 1374 (se tabell 3).

³⁰ Karl hade varit lagman under perioden 1348–1365 i Närke, och blev häradshövding år 1370 i Aska härad fram till sin död 1372 (Almquist 1955a s. 71). Det är dock tveksamt om han någonsin utövade sitt ämbete som häradshövding. Han bör redan i början av 1370-talet ha varit i Rom hos sin mor Birgitta för att ingå i det resesällskap som tillsammans skulle göra en pilgrimsresa till det heliga landet. Han kom emellertid inte långt. Vid ett uppehåll i Neapel dog Karl plötsligt i blodstörtning.

³¹ Elof Djäken var egentligen underhäradshövding i Aska härad under perioden 1370–1392 (Almquist 1955a s. 39).

Tabell 3. *Fastebrev*

Datering	Utställelseort	DS nr
1370-01-15	Sjökumla tingsplats	8043
1374-10-03	(Motala)	8648
1374-10-03	Motala	8649
1374-10-03	(Motala)	8650
1374-10-03	(Motala)	8651
1374-10-03	(Motala)	8652
1374-10-03	(Motala)	8653
1374-10-03	(Motala)	8654
1374-10-03	Motala	8655
1374-10-03	Motala	8656
1374-10-03	(Motala)	8657
1375-11-20	(Motala)	8874

Häradshövdingen Elof Djäken är utfärdare av fastebreven. Det första bevarade fastebrevet (DS nr 8043) är utfärdat den 15 januari 1370. Brevet har utfärdats i Sjökumla, dvs. den tillfälliga tingsplatsen i Aska härad. Häradshövdingen Elof Djäken anges som Birgittas son Karl Ulfssons ställföreträdare. I fastebrevet kungörs att Torsten i Bromma i Motala socken, Aska härad, med tillåtelse av Bo Jonsson (Grip), kungens ämbetsman, och för fullt pris upplåtit hus, jord och allt han äger i Bromma till biskop Tomas av Växjö och Johan Petersson för Vadstena klosters räkning.

Därefter följer en serie av fastebrev utfärdade på samma dag den 3 oktober 1374 på Motala tingsplats.

Häradshövdingen ger fasta för Kristin Ormsdotters försäljning av 1 attung jord i Biskopsmotala i Motala socken, Aska härad, som Kristin Ormsdotter sålt till Vadstena kloster för 60 mark penningar och 8 alnar kumiskt kläde (DS nr 8648).

I nästa fastebrev (DS nr 8649) ger häradshövdingen fasta på fru Helga Bengtsdotters gåva av hela hennes ägodel i Hagebyhöga och i Tuddarp i Västra Stenby socken, Aska härad, till byggandet av Vadstena kloster. Brevet är sammanfäst med det donationsbrev (DS nr 8632) som utfärdades den 2 augusti 1374 samt med ett annat fastebrev (DS nr 8651).

I Holmfrid Gjurdotters fastebrev ger Elof Djäken fasta på de 2 attungar jord i Klosterorlunda i Hovs socken, Aska härad, som både sålts och givits av

henne, till uppförande av Vadstena kloster (DS nr 8650). Brevet är sammanfäst med ett annat brev daterat den 21 september 1374 (DS nr 8644).

Häradshövdingen ger fasta (DS nr 8651) på den del i Tuddarp i Västra Stenby socken, Aska härad, som Ödger har sålt och skänkt till Vadstena kloster. Brevet är sammanfäst med Helga Bengtsdotters donationsbrev (DS nr 8632) daterat den 2 augusti 1374 och även sammanfäst med hennes fastebrev (DS nr 8649).

Häradshövdingen ger vidare fasta på Karls i "Haghabý litla"³² överlåtelse (DS nr 8652) av $\frac{3}{4}$ attung jord i Freberga i Västra Stenby socken, Aska härad, till Vadstena kloster och Karl erhåller i utbyte $\frac{3}{4}$ attung jord i Ingestorp i Ledbergs socken, Valkebo härad, och 20 mark i reda penningar.

I nästa fastebrev (DS nr 8653) ger häradshövdingen fasta på Nils' i "Masastadhú"³³ överlåtelse till Vadstena kloster av $\frac{1}{2}$ attung jord i Freberga i Västra Stenby socken, Aska härad, i utbyte mot $\frac{1}{2}$ attung i Kedevad i Strå socken, Dals härad, jämte ett oxpar värderat till 8 mark.

Elof Djäken ger fasta på fru Ingeborg Eriksdotters gåva (DS nr 8654) till uppbyggandet av Vadstena kloster, nämligen 2 attungar jord i Starby i Vadstena (senare i S:t Pers socken), Dals härad, halva kvarnen i Mjölina i Vadstena (senare Strå) socken, Dals härad, med den tomt på vilken mjölnarens hus står, en åker därintill i Vadstena socken samt 1 $\frac{1}{4}$ attung i Kastad i Örberga socken, i samma härad, till vilken gåva fru Ingeborgs barn och mågar samtyckt. Brevet är sammanfäst med donationsbrevet (DS nr 8709) daterat den 14 januari 1375, vilket alltså (i likhet med förhållandet under DS nr 8655) utfärdats flera månader efter fastebrevet.

I enlighet med en fullmakt från Elin Lydersdotter kungör Elof Djäken (DS nr 8655) att Elin Lydersdotter har tingslyst, hemulat och fastfarit de egendomar som omnämns i ett vidfäst brev för Vadstena klosters räkning, dvs. Elin Lydersdotters donationsbrev daterat den 26 mars 1375 (DS nr 8750). Donationsbrevet är dagtecknat flera månader efter det tillhörande fastebrevet, trots att det uttryckligen hänvisar till donationsbrevet.

Elof Djäken kungör (DS nr 8656) i enlighet med en tidigare fullmakt från riddaren Bengt Filipsson att han tinglyst, hemulat och fastfarit all den egendom som framgår av ett tidigare brev (DS nr 8601).

Elof Djäken ger fasta (DS nr 8657) på den halva attung jord i Freberga i Västra Stenby socken, Aska härad, vilken Broder Assarsson sålt till Vadstena kloster för 15 mark i reda penningar. Brevet är sammanfäst med Broder Assarssons salubrev (DS nr 8642).

³² Oidentifierad bebyggelse.

³³ Oidentifierad bebyggelse.

Därefter dröjer det över ett år tills det tolfte fastebrevet utfärdas (DS nr 8874), nämligen den 20 november 1375. Elof Djäken ger då fasta på välboren man Vicke van Vitzens och välborna Katarina Magnusdotters gåva för deras själagagn till uppförandet av Vadstena kloster nämligen halva kvarnen i Mjölna i Vadstena (senare Strå) socken, Dals härad, och en tomt väster om ån.

Samtliga fastebrev namnger tolv fastemän. Fastemännens uppgift var att intyga brevets innehåll trots att de inte var läskunniga men de bör ha varit inflytesrika bönder boende inom häradet i fråga. Genom sin närvaro deltar de i skriftsamhället trots sin begränsade kompetens. De tillhör en betydelsefull grupp män med förankring bland folket, vilken utgör en länk mellan de icke läs- och skrivkunniga och de läs- och skrivkunniga. De överbryggar också traditioner från ett muntligt till ett skriftberoende samhälle. Tidigare muntliga intyganden av en rättshandling kompletteras nu med fastemännens namn i breven.

Uppsättningen av fastemän är tämligen stabil i fastebreven med undantag av två brev. Det äldsta brevet (DS nr 8043) utfärdat 1370 har en egen uppsättning av fastemän med undantag av Peter Bengtsson som förekommer i ytterligare tio fastebrev. I ett av fastebreven (DS nr 8648) utfärdat den 3 oktober 1374 förekommer fastemän som inte finns i några andra brev med undantag av Johan Bästebonde vars namn återfinns i ytterligare tio fastebrev. I nio fastebrev uppträder samma fastar, vilka är Peter Bengtsson, Birger vid Bro i Motala, Johan Bästebonde, Nils i Bredgården, Ödger i Tuddarp, Nils Skribbe, Johan Bosson, Svennung i Duvedal, Ingjald i Vinnerstad, Finvid i Jolstad, Årinvard i Hårstorp och Tyrgils i Vräknebro (DS nr 8649, 8650, 8652, 8653, 8654, 8655, 8656 och 8657), liksom i fastebrevet DS nr 8651, dock med det undantaget att Ödger i Tuddarp är ersatt av Torsten i Bromma. Skälet därtill är att det är Ödgers försäljning som det ges fasta på i detta brev.

3.1.4 Salu- eller bytesbrev

Fyra salu- eller bytesbrev ingår i undersökningen (se tabell 4).

Tabell 4. *Salu- eller bytesbrev*

Datering	Utställelseort	DS nr	Utfärdare
1374-07-11	Motala	8617	Elof Djäken
1374-09-09	Vadstena kloster	8642	Broder Assarsson
1374-09-29	-	8647	Kristin Ormsdotter
1375-08-01	Vadstena kloster	8829	Sigrid Jonsdotter

Det första brevet (DS nr 8617) i gruppen är ett kungörelsebrev för riddaren Erik Karlssons (Örnfot) försäljning, daterat den 11 juli 1374. Utfärdaren häradshövdingen Elof Djäken kungör att Erik för 20 mark penningar sålt 1/2 attung jord i Kvissberg till biskop Tomas av Växjö och skälig man Johan Petersson i deras egenskap av ombud för Vadstena kloster.

Det andra brevet utgörs av ett salubrev (DS nr 8642) daterat den 9 september 1374. Broder Assarsson säljer till Vadstena kloster för 15 mark i reda penningar 1/2 attung jord i Freberga i Västra Stenby socken, Aska härad, vilken han har mottagit av Nils Larsson mot 1/2 attung i "Masastadhum". Brevet är beseglat av riddarna Karl Ulfsson (av Tofta), lagman i Uppland, och Bengt Filipsson samt av utfärdaren. Brevet är hopfäst med häradshövdingens fastebrev på försäljningen (DS nr 8657).

I Kristin Ormsdotters salubrev (DS nr 8647) framgår att utfärdaren har sålt 1 attung jord i Biskopsmotala i Motala socken, Aska härad, för 60 mark penningar och 8 alnar kumiskt kläde till Vadstena kloster. Godset har hon fått i morgongåva av sin förre make, och beloppet för klädet behöver Kristin Ormsdotter för att lösa sin nuvarande make Brynolf ur fångenskap. Om beloppet för försäljningen skulle överstiga köpeskillnaden skänker hon överskottet till klostret för sitt själagagn. Brevet är hopfäst med fastebrevet (DS nr 8648).

Sigrid Jonsdotter meddelar i sitt bytesbrev (DS nr 8829) att hon byter jord med Vadstena kloster. Brevet är daterat den 1 augusti 1375. Hon överlåter egendom i Skedevi i Lönsås socken, Bobergs härad, och i utbyte får Sigrid 1 attung och 1 spans avrad i Jorstorp i Svinstads (senare Bankekinds) socken, Bankekinds härad. Det överskjutande värdet skänker utfärdaren för sitt själagagn till klostret och ger häradshövdingen i Bobergs härad fullmakt att på hennes vägnar ge fasta på egendomen enligt bestämmelser i landslagen.

3.1.5 Flerfunktionellt brev

Ett brev har funktionen av att vara både ett donationsbrev och ett salubrev och bildar därför en egen brevtyp (se tabell 5).

Tabell 5. *Flerfunktionellt brev*

Datering	Utställelseort	DS nr	Utfärdare
1374-09-21	Vadstena kloster	8644	Holmfrid Gjurdsondotter

Holmfrid Gjurdsondotter skänker i ett brev (DS nr 8644) med sin make Broder Assarssons och sina släktingars och vänners samtycke och för sitt själagagn 1 attung jord i Klosterorlunda i Hovs socken, Aska härad, till det kloster som uppförs i Vadstena. I samma brev säljer Holmfrid 1 attung jord i byn Kloster-

orlunda för 50 mark i reda penningar till klostret. Holmfrid ger sin make fullmakt att på hennes vägnar till biskop Tomas av Växjö och riddaren Birger Ulfsson eller deras ombud ge fasta på godset för klostrets räkning. Brevet är sammanfäst med fastebrevet (DS nr 8650) daterat den 3 oktober 1374.

4 Vadstenabrevens proveniens

Vadstenabreven verkar enligt angivna utställelseorter vara utfärdade i Vadstena eller i dess närhet. En osäkerhet gäller ändå brevens proveniens trots att ortsangivelsen enligt flera forskare anses vara det främsta kriteriet för att proveniensbestämma medeltidens brev. Den angivna orten behöver inte nödvändigtvis vara samma som brevet proveniens. Från hela medeltiden finns 1 666³⁴ brev bevarade med enbart *Vadstena* som utställelseort enligt Svenskt diplomatariums huvudkartotek. Alla brev utställda i Vadstena avser inte Vadstena kloster, utan kan även gälla Vadstena by, och efter år 1400 Vadstena stad,³⁵ och brev kan då vara utfärdade av stadens råd och har utskrivits av dess stadsskrivare. En påfallande hög andel av alla medeltida brev, utställda i Vadstena, rör klostrets angelägenheter. Dateringsorten Vadstena kloster, som möter första gången den 2 augusti 1374 (DS nr 8632), har endast påförts 107 av de bevarade breven, men betydligt fler brev har givetvis utfärdats i klostret under hela dess verksamhetsperiod. Konventionen att ange institutionstillhörighet var inte etablerad under medeltiden.

Ett vanligt antagande är att de medeltida breven ofta är mottagarutskrivna, ett antagande som förstärks om mottagaren är en kyrklig person eller tillhör en andlig institution. Kyrkor och kloster var tidigt angelägna om att säkra besittningsrätten till de godsegendomar som donerats genom skriftliga dokument (Ljungfors 1955 s. 64). Om brevutfärdaren är en privatperson och brevet ett donationsbrev till förmån för ett kloster är sannolikheten mycket hög att brevet är mottagarutskrivet, och om en kyrklig person är utfärdare eller vittnessigillant är denna en rimlig kandidat för att vara brevet skrivare (se t.ex. Johnson 2003 s. 70). Därför är det troligt att en stor del av alla brev med Vadstena som utställelseort har utfärdats i klostret, där ett stort antal skrivkunniga personer också fanns samlade redan under grundläggningsfasen. Det är även möjligt att brev utställda på andra orter, t.ex. Skänninge eller Linköping, kan ha varit utskrivna av mottagaren eller av mottagarens ombud, men det går inte att bestyrka om samband återfinns mellan en säker skrivare i klostret och det utfärdade brevet. Emellertid kan man aldrig utesluta att flera brev inte är mottagarutskrivna, särskilt inte i klostrets inledningsskede. En donator kan efter ett besök i Vadstena ha vänt sig till sin egen sockenpräst som har ombesörjt utskriften av donationsbrevet med gåva till klostret och ändå valt att utställa brevet med ortsangivelsen Vadstena eller Vadstena kloster.

De brev som ingår i undersökningen visar samband med varandra, vilket tyder på en gemensam organisation kring brevutfärdandet. Bland vadstena-

³⁴ Enligt uppgifter i Diplomatiariets huvudkartotek 2006-10-01.

³⁵ Marken tillhörde Vadstena kloster, vilket innebar att staden lydde under abbedissan (Fritz 2000 s. 55).

breven ingår exempelvis flera fastebrev som juridiskt säkerställer transaktionen mellan två parter. Sådana brev har utfärdats av häradshövdingen, men även dessa brev kan i flera fall vara utskrivna av den mottagande parten, dvs. någon av intressenterna kring uppbyggnaden av Vadstena kloster. Möjligen kan sockenpräster i de olika socknarna bistå som skrivare, t.ex. sockenprästen vid Vadstena bys kyrka S:t Per (Stibeus 2000 s. 48 f.), och flera av stormännen i trakten kan också ha haft egna skrivare som skrivit de brev som rört transaktioner med klostret åtminstone under dess grundläggningsfas, men det går inte att utesluta att medlemmarna i kretsen kring klostrets uppbyggnad tagit aktiv del i brevutskrifterna. Ett fåtal brev som rör Vadstena gård före 1368 har utfärdats av kungligheter eller en påvlig legat³⁶ och har sannolikt utskrivits av kungens skrivare.

Ett flertal brev som ingår i undersökningen kan förmodas ha varit utskrivna av personer i kretsen kring Birgitta Birgersdotter, de blivande bröderna, eller av andra personer med ett starkt intresse av att juridiskt säkra klostrets egendomar; dessa brev har en gång förvarats i klostrets arkiv.

4.1 Vadstenabrevens signa

Vadstena klosters arkiv är ett av få välbevarade arkiv från svensk medeltid. En mängd brev har samlats i arkivet eftersom klostret var skyldigt att se till att donerad, köpt eller bytt egendom var rätt förvärvat. Enligt Vadstenadiariet förvarades handlingar i både en brevkista och ett brevskåp. Register upprättades med uppgifter om de olika originalhandlingarnas förvaring. I registret angavs även i en kopiebok under vilken bokstav och siffra som handlingen förvarades. Motsvarande signum fanns även på de bevarade originalen (Fritz 1990 s. 26 ff.). Ett signeringssystem började användas efter en tids verksamhet, och från början av 1400-talet var det rutin att signera breven med baksidespåskrifter enligt ett system med bokstäver och romerska siffror efter de askar och lådor som breven förvarats i. De var dessutom försedda med Vadstena klosters egen symbol, ett halvt kors (Sjödin 1940-45 s. 124). De äldsta breven har signerats i efterhand.

Användningen av systemet framgår av inledningen till Vadstena klosters äldsta jordebok från 1447 (Larsson 1971 s. 1).

Ok hænder thæt swa at breff torfua sökias æller framtagas tha lete i
them ask skrin æller skapp som han finder bokstafwen skrifwadhan
wnder gotzit som ær A prime B oc swa fram at ræknande

³⁶ DS nr 536, 1519, 1940, 3035 och 3036.

Kung Magnus Erikssons och drottning Blankas testamente på fornsvenska daterat 1 maj 1346 (DS nr 4069) har signerats "A i" på handlingens baksida och deras norska testamente på latin från 15 juli 1347 (DS nr 4200) "a ij". Det innebär att dessa två brev är de först signerade handlingarna i klostrets arkiv (Liedgren 1981 s. 228, Fritz 1990 s. 29). Ett fåtal donationsbrev från tiden före 1368 har enligt Vadstenadiariet först förvarats vid domkyrkoarkivet i Linköping, men dessa brev överflyttades tidigt till klostret (Gejrot 1996 s. 92 f.). När den första signeringen av vadstenabreven påbörjades går inte att avgöra, men de påförda brevsigna visar att ordningen från början varit god. Klostret hade stort intresse av att breven förvarades under betryggande omständigheter. Av det arkivreglemente som återfinns i Vadstena klosters privilegiebok framgår att man inte lättvindigt skall lämna ut några brev, vare sig original eller kopior med liknelsen att ingen som är vid sina sinnens fulla bruk lämnar ut vapen till motståndarna (Liedgren 1981 s. 226 f.).

Flera signerade brev från klostrets verksamhetstid rör ej klostrets angelägenheter utan har enbart förvarats där. Exempelvis har bröder vid sitt inträde lämnat sina brev i förvar, såsom herr Sten Stensson gjorde vid sitt inträde i klostret år 1395. Inga av de egendomar som nämns i hans brev har övergått i klostrets ägo (DS nr 8047) (Fritz 1987 s. 95 not 2), men likväl är brevet signerat enligt klostrets system. Klostrets brev har varit kvar i klosterarkivet ända fram till 1543 då kung Gustav förseglade brevsåpen (Gejrot 1996 s. 460 f.). Breven bär i regel även Rasmus Ludvigssons eller en av hans medhjälparens signering från mitten av 1500-talet (Sjödin 1940–45 s. 106).³⁷ Rasmus Ludvigsson inventerade de indragna jordebrev och upprättade särskilda längder i avsikt att fastställa släktskap mellan Gustav Vasa och de donatorer som skänkt egendom till klostret. Kungen kunde då enligt Västerås recess göra anspråk på egendomen som sitt "arv och eget" (Söderberg 1977).³⁸ Vadstenabrevens signa presenteras i tabell 6.

³⁷ Enligt Vadstenadiariet fördes en del av klostrets böcker bort 1543. Fler böcker hämtades 1619 av Peder Månsson Utter.

³⁸ Vid bestämning av medeltida brevs proveniens är brevens postmedeltida påskrifter värdefulla. Rasmus Ludvigsson har t.ex. signerat ca 350 pergamentbrev, och hans efterträdare Peder Månsson Utter har signerat ca 500 brev (Sjödin 1940–45 s. 101). Under 1550-talet upprättades förteckningar över breven från Vadstena kloster. Klostrets egen arkivordning bröts därmed upp och breven lades i stället i bokstavsordning efter godsens namn som anges i breven (Sjödin 1941–45 s. 123 f.). Huvuddelen av breven överfördes på 1660-talet till Antikvitetskollegiet (senare Antikvitetsarkivet). Dit överfördes även klostrets kopieböcker. Antikvitetsarkivet upplöstes 1780 och breven överfördes till Kungliga biblioteket och senare till Riksarkivet, där även kopieböckerna numera är förvarade (Gejrot 2003 s. 31).

Tabell 6. *Vadstenabrevens signa*

DS nr, datering, utställelseort	Medeltida lād- och brevsigna	Eftermedeltida brevsigna
7640, 1368-01-11, Aspnäs	E i halvt kors	126 : c
8043, 1370-01-15, Sjökulma tingstad	M iii halvt kors	bl 70 : d
X 42, 1371-04-13, Skänninge	C xxvii bb halvt kors	84 : d
8601, 1374-07-04, Vadstena vidfäst fastebrev DS 8656 utan eget signum	bb C xli halvt kors	90 : c
8617, 1374-07-11, Motala	M vii halvt kors	70 : h
8632, 1374-08-02, Vadstena vidfäst fastebreven DS nr 8649 och 8651 utan egna signa	ax xxiii halvt kors	150 d
8633, 1374-08-02, Vadstena	O viii halvt kors	14 : o
8639, 1374-09-08, Vadstena kloster	bb E xxv halvt kors	23 : +
8640, 1374-09-08, Vadstena kloster	Q vii halvt kors	78 : h
8642, 1374-09-09, Vadstena kloster vidfäst fastebrev DS nr 8657 utan eget signum	ff xiiii halvt kors	91 h
8644, 1374-09-21, Vadstena kloster vidfäst fastebrev DS nr 8650 utan eget signum	ff xiii halvt kors	92 : c
8647, 1374-09-29, vidfäst fastebrev DS nr 8648 utan eget arkivsignum	ff iii halvt kors	68 : d
8648, 1374-10-03, (Motala) se DS nr 8647		
8649, 1374-10-03, (Motala) se DS nr 8632 och 8651		
8650, 1374-10-03, (Motala) se DS nr 8644		
8651, 1374-10-03, (Motala) vidfäst donationsbrev DS nr 8632 och fastebrev DS nr 8649	ax xxii 15 j d	
8652, 1374-10-03, (Motala)	J xi halvt kors	90 : h
8653, 1374-10-02, (Motala)	J xiii halvt kors	
8654, 1374-10-03, (Motala) se DS nr 8709		
8655, 1374-10-03, (Motala) se fastebrev DS nr 8750		
8656, Motala se donationsbrev DS nr 8601		

DS nr, datering, utställelseort	Medeltida låd- och brevsigna	Eftermedeltida brevsigna
8689, 1374-12-22	J xxi halvt kors	88 : h
8709, 1375-01-14, Vadstena vidfäst DS nr 8654 utan eget arkivsignum	c xxiii halvt kors	75 : o
8718, 1375-02-02, Vadstena kloster	Ad j halvt kors	160 : c
8743, 1375-03-25, Vadstena kloster	B xi halvt kors	
8744, 1375-03-25, Vadstena	T iii halvt kors	38 : g
8745, 1375-03-25	T iii halvt kors	
8746, 1375-03-25, Vadstena	T vii halvt kors	11 : c
8748, 1375-03-26, Vadstena kloster vidfäst brev SDHK-nr 12112 daterat 1382-02-23	b xxiii halvt kors	
8749, 1375-03-26, Vadstena kloster	ac iii halvt kors	82 : h
8750, 1375-03-26, Vadstena kloster vidfäst fastebrev DS nr 8655 utan eget arkivsignum	b li halvt kors	34 : o
8751, 1375-03-26, Vadstena kloster	A i iii halvt kors	36 : y
8754, 1375-04-10, Vadstena	R v halvt kors	
8768, 1375-04-29, Vadstena kloster	T i halvt kors	39 : y
8769, 1375-04-29, Vadstena kloster	A i iii halvt kors	
8770, 1375-05-01, Vadstena	Ad xiii	
8813, 1375-07-10, Skänninge	Az viii halvt kors	138 : d
8829, 1375-08-01, Vadstena kloster	Q viii halvt kors	35 : g
8830, 1375-08-02, Vadstena kloster	R iii halvt kors	163 d
8834, 1375-08-16, Vadstena kloster	a lxi halvt kors	40 : b
8842, 1375-09-07, Vadstena kloster	A r iii halvt kors	112 : c
8844, 1375-09-08, Vadstena kloster	A c j halvt kors	98 : c
8847, 1375-09-30, Linköping	H iii halvt kors	
8872, 1375-11-16, Vadstena kloster	12 h k i halvt kors	
8874, 1375-11-20, (Motala)		
8876, 1375-11-30, Vadstena	N xi halvt kors	65 : b

Samtliga vadstenabrev har baksidespåskrifter, eller är vidfästade brev med sådana, dock med ett undantag. Vicke van Vitzens och hans hustru Katarinas fastebrev (DS nr 8874) saknar signum och är ej heller vidfäst något annat signerat

brev. Likväl har det samband med Vadstena kloster och andra brev med samma innehåll som bevisligen varit i klostrets förvar i sin samtid. En rimlig förklaring till att detta fastebrev saknar signering kan vara att det har förvarats på annan plats under medeltiden. En annan förklaring till den uteblivna signeringen kan vara att signeringen tycks ha inletts i ett senare skede än när breven skrevs och att detta brev av något skäl har undgått den senare signeringen. Två brev (DS nr 8651 och 8770) baksidespåskrifter saknar klostrets övergripande beteckning, det halva korset. 29 vadstenabrev är försedda med postmedeltida brevsigna för Vadstena kloster, och handen är i de allra flesta fall Rasmus Ludvigssons.

På goda grunder kan jag alltså fastställa att de 47 vadstenabreven en gång varit förvarade i Vadstena klosters arkiv.

4.2 Vadstenabrevens aktörer

Flertalet av de aktörer som framträder i vadstenabreven är medlemmar i medeltidens främsta stormannasläkter. Många utfärdare och beseglare tillhör rikets råd och flera av dem är besläktade med varandra genom äktenskapsallianser, bl.a. med Birgitta Birgersdotters släktkrets.

Trakten kring Vadstena by var betydelsefull långt före klostrets tillkomst på grund av det gynnsamma läget vid Vättern.³⁹ Där har en stormannamiljö med stora gårdar funnits åtminstone sedan vikingatiden, och flera av de i bygden boende stormännen har bidragit till kungamakts centralisering. Den gård som ombyggdes till kloster hade varit i Folkungaättens ägo sedan 1200-talet och användes som mötesplats för den kungliga familjen och olika stormän ett stycke in på 1300-talet (Stibeu 2000 s. 45, Lindqvist 2000 s. 25, 36 f.). På 1340-talet tycks gården fortfarande ha tillhört kungafamiljen men den kom att överlätas till förmån för ett blivande kloster efter kung Magnus Erikssons och drottning Blankas donationer enligt två testamenten utfärdade 1346 och 1347 (DS nr 4069 och 4200). Delar av den jordegendom som donerades utgjorde den ekonomiska grunden för klostret (Norborg 1958 s. 25). Denna donation betraktas som den första i raden av en mängd gåvor av jordegendomar dokumenterade i ett stort antal brev.

I det medeltida svenska samhället var släktskapssystem bilaterala, och sådana system skapar stark solidaritet och sammanhållning inom släkten och bidrar till skapandet av stora nätverk, eftersom släktskap räknas på både faderns och moderns sida (Winberg 1985 s. 144). Äktenskapet hade en socialt viktig funktion som band samman grupper och skapade beständiga relationer (se

³⁹ Trakten benämns ofta "Stormannabygden". Den bördiga jorden i området gav goda förutsättningar för uppkomsten av rika och elitära släkter. Flera kungaätter härstammar från bygden (Nilsson 2003 s. 7 ff.).

t.ex. Andersson 2006 s. 196 f.). Företrädesvis ingick medlemmarna ur de högre stormannaklasserna äktenskap med varandra. De ägde tillsammans stora godscomplex och många var riksråd eller innehade andra viktiga ämbeten.

Släkter som tillhörde de högre frälseskikten ingick ofta äktenskap med släkter från samma skikt, ägde stora godscomplex och förfogade över betydande förläningar. De var dessutom ofta medlemmar av riksrådet och innehavare av olika betydelsefulla ämbeten.

Vadstenabrevens utfärdare, liksom sigillanterna, tycks med några undantag ha haft sina sätesgårdar i Östergötland eller i angränsande landskap. Det är därför inte osannolikt att dessa aktörer har haft samband med varandra, eftersom de bodde i samma geografiska område. Ett bidragande skäl till denna koncentration kan vara bl.a. svårigheter i kommunikationerna utanför området. Samfärdseln var föga utvecklad och olika regioner hölls därför samman genom personer verksamma inom samma geografiska område (Ferm 2004 s. 29). Vättern som transportled var en förenande faktor redan före medeltiden. Från Vättern kunde man komma vidare till Motala Ström och därifrån förbi Roxen och Glan till Bråviken eller Slätbaken (Elfstrand 2004 s. 23).

Tidpunkten för klosterbyggnationens början är oklar, men någon gång i slutet av 1360-talet bör projektet ha startat.⁴⁰ Systrarnas konventbyggnad stod färdig år 1373,⁴¹ och en byggnad för bröderna bör ha funnits tillgänglig ungefär samtidigt, även om det saknas uppgifter om detta. Ett tjugotal ingiftsbrev för systrarna finns bevarade fram till klostrets invigning 1384, men inga sådana brev har påträffats för bröderna från samma tidsperiod (Höjer 1905 s. 80 ff.). Men av Vadstenadiariet framgår att flera bröder deltagit i klostergemenskapen långt före invigningen (Gejrot 1996 passim). Vadstena kloster ansågs från början vara en aristokratisk stiftelse, och de äldsta breven ger belägg för en sådan uppfattning eftersom utfärdare och inträdande kvinnor som blir nunnor i den nybildade orden tillhörde stormannaklassen.

Flera av vadstenabrevens aktörer – utfärdare, mottagare och sigillanter – var genom släktskap förbundna eller hade en nära förbindelse med Birgitta Birgersdotter. Under grundläggningsfasen, dvs. före den officiella invigningen, tillhörde få personer med anknytning till klostret lägre samhällsklasser. Under klostrets grundläggningsfas understödjer således det svenska högfrälset klos-

⁴⁰ Flera brev anbefaller att en vårfrupenning skall erläggas för uppbyggnaden av ett kloster i Vadstena. I samband med pestepidemin 1360 inleddes penninginsamlandet till en byggnadsfond för det blivande klostret med hänvisning till sjukdomen (Myrdal 2003 s. 90 f.). Vårfrupenningen ansågs vara ett sätt att blidka Gud. I vilken mån den har bidragit till byggnationen är oklart (Fritz 2000 s. 70, 80).

⁴¹ Vid den arkeologiska utgrävningen av Vadstena kloster har fragmentariska rester av ett stenhus påträffats intill systrakonventets gård. Byggnaden är antingen ett hus från den äldre tiden eller ett provisoriskt hus från klostertiden (Anderson 1972 s. 112).

teruppbyggnaden. Senare under klostrets verksamhetstid vinner även kvinnor från lägre samhällsklasser inträde i klostret (Wallin 1991 s. 314).

4.2.1 Vadstenabrevens mottagare

Som mottagare av vadstenabreven anges i regel enbart Vadstena kloster, men ibland omnämns fysiska personer som brevmottagare med epitet eller namn, dvs. klostrets föreståndare, dess ombud eller klosterbyggnadens beskyddare samt biskop Tomas av Växjö, Johan Petersson, biskop Nils Hermansson av Linköping och riddaren Birger Ulfsson. I Margareta Clausdotters krönika uppges att Birger Ulfsson tog hand om klostrets ärenden och var dess syssloman (Norborg 1958 s. 33):

[...] alt thæt han kwnne bytha och köpa til closters gang oc nytto [...]
 [...] thær lagde han alla akt oppa / som nogh finz skriffwat i closters
 jorda book [...]

De namngivna brevmottagarna är betydelsefulla och i flera fall, om man godtar hypotesen om mottagardiktat, dvs. att brevutskriften är utförd av mottagaren, kan brevets skrivare återfinnas bland dessa. De hade ett starkt intresse av uppbyggnaden av Vadstena kloster och av att klostrets åtkomsthandlingar var oklanderligt skrivna. Föreståndarnas arbetsuppgifter bör rimligtvis vara att ombestyrja upprättandet av juridiska dokument över klostrets jordegendomar samt att organisera utskrifterna på ett lämpligt sätt. De personer som i vadstenabreven anges som ansvariga för klosteruppbyggnaden var alla läs- och skrivkunniga och de bör ha haft stort intresse i brevens tillkomst samt torde ha varit involverade i tillkomstprocessen. Kloster liksom andra kyrkliga institutioner var särskilt angelägna om att dokumentera sin jordegendom, eftersom de inte kunde stödja sina rättigheter till egendom genom t.ex. arvskiften utan all ägandedokumentation vilade på skriftliga handlingar. Arvslagsstiftningen föreskrev inte särskilt att skifte av egendom vid arv skulle skriftfästas med undantag för vad som skulle hända om en utlänning utan arvingar dog i landet. Under hela medeltiden förekom ändå att brev utfärdades som dokumenterade arv och arvskiften.

Vadstenabrevens mottagare tillhör alla den inre kretsen kring Birgitta Birgersdotter. Biskop Tomas (Jonsson) av Växjö (död sannolikt 1376) hade stor betydelse för klosteruppbyggnaden. Han var klostrets förste föreståndare. Tomas tillhörde Malstaätten och var av hög börd och dessutom välutbildad. Bland annat omnämns han som magister i Paris redan på 1320-talet. Hans brorson var Birger Gregersson, ärkebiskopen i Uppsala från 1366 (Gillingstam 1987 s. 40 f.). Biskop Tomas var personlig vän med Birgitta, besökte henne i

Rom och var hennes ledsagare på den neapolitanska resan 1365–1366.⁴² Biskopen omtalas som mottagare i ett flertal vadstenabrev (DS nr 7640, X 42, 8043, 8601, 8617, 8632, 8633, 8639, 8640⁴³, 8644, 8647, 8750, 8751, 8754 och 8769).

Väpnaren Johan Petersson av Ulberstad (omkr. 1315–1405) är tidigt på plats i Vadstena, kanske redan 1368, dock senast 1369. Han framträder första gången i källorna som underhärads hövding under åren 1356–1366 i Kinda härad som vikarie för Bengt Filipsson.⁴⁴ En tid därefter besöker han Birgitta i Rom, som ger honom uppdraget att ansvara för ombyggnaden av Vadstena gård till ett kloster. Han lämnar därför Rom och beger sig till Vadstena efter att först ha hämtat brev rörande gården, vilka var förvarade hos biskopen Nils Markusson i Linköping.⁴⁵ Johan Pettersson bör ha varit en praktiskt förfaren man med intresse för både ekonomiska och arkitektoniska frågor (Rosman 1923 s. 94). Vadstenadiariet anger att Johan Petersson med kraftfull iver arbetade med byggnationen, att han höll på med detta i fem år och att han därvid bistods av biskop Tomas av Växjö. Båda torde ha varit på platsen fram till dess Birgittas dotter Katarina Ulfsson och hennes sällskap återkom från Rom med Birgittas relikier (Gejrot 1996 s. 95). Johan Petersson tillhör alltså den inre exklusiva kretsen och tycks vara en av organisatörerna bakom uppbyggnaden av Vadstena kloster. Han uppträder som utfärdare av flera brev under 1350- och 1360-talen (t.ex. DS nr 5601, 5602 och 7357). Som underhärads hövding har han haft viss kunnskap i skrivkonsten, och man kan tänka sig att han aktivt deltagit i tillkomsten av breven, vare sig han dikterat innehållet eller kanske skrivit själv. Johan Petersson omnämns i flera brev bl.a. som klostrets syssloman. Exempelvis anges i ett av vadstenabreven (DS nr X 42) från år 1374 att han tillsammans med biskop Tomas av Växjö ges fullmakt att förvalta klostrets gods, uppbära dess avkastning och tillsätta brytar och landbor:

⁴² Biskopen är även omnämnd i Birgittas uppenbarelser bok 3:12. Av uppenbarelsetexten framgår att han vid sitt besök i Rom var föga villig att delta i pilgrimsresan till Neapel utan var i stället angelägen att få åka tillbaka till Sverige (Steffen 1909 s. 32 ff.).

⁴³ Biskopens namn är utelämnat i detta brev men är antaget efter skrivning i annat brev efter samma formulär (se DS nr 8632).

⁴⁴ Bengt Filipsson är också direkt involverad i uppbyggnaden av Vadstena kloster. Han är dels svärson till den äldsta kända donatorn Birgitta Knutsdotter (DS nr 7640), dels själv donator med en gåva till Vadstena kloster (DS nr 8601). Han uppträder också som sigillant av ett flertal brev.

⁴⁵ Enligt Vadstenadiariet VD 132 i Gejrots (1996 s. 94 f.) översättning: "Min käre Johan, när du kommer tillbaka till Sverige skall du gå till borgen i Vadstena, bygga de hus som erfordras och stanna där tills jag kommer till dig genom Guds försorg. Ty där bör ett kloster bli till [...]. Och du skall bege dig till biskopen i Linköping, herr Nils. Han skall ge dig brev som utfärdats för denna plats och själv på mina vägnar bistå dig i allt." Enligt ett räfstetingsbrev daterat den 16 augusti 1399 (SDHK-nr 15166) hade det blivande klostret tillgång till kung Magnus testamente 1346 och kung Håkans stadfästelsebrev 1362 (Liedgren 1996 s. 153).

Oc gifwer iak hedherlikom fadher Biscop Thomase af vexio / oc skælikom manne Joane pæterssyni / af vllabolstadh / som nu fori them stadhenom standa / oc hwariom thera vm sik / ælla them i thera stadh / hær æpte kunno koma / fult vald til / at i thøm goozen / oc hwart thera vm sik / tha them lyster fara / æller annan a sina vægna sænda / thøm af fornæmpda stadzsens vadzstena vægna / i sina værio taka / vidher thøm kænnes / thøm radha / styra / oc skipa æpte thy som the vænta / ælla vita them kloster oc stadh nyttelikt vara / thær afgiaeld oc landzskyld vpbæra / brytiæ / landboa / ok annor hion in i them / oc vt af thøm at sætia / oc allom lundom vældelika radha / swasom andro thæs sama stadzins vadzstena goozum . / [...].

Johan Petersson omnämns som föreståndare för byggnationen i ytterligare två vadstenabrev (DS nr 8601 och 8617), men efter sommaren 1374 saknas uppgifter om hans föreståndarskap för klostret. Sannolikt har han inträtt i den tidiga klostergemenskapen, och han är en av första bröderna som offentligt installeras vid den högtidliga klosterinvigningen 1384 (Gejrot 1996 s. 94 f.).

Klostrets särskilde beskyddare och tillika en av föreståndarna var biskopen av Linköping, Nils Hermansson (omkr. 1326–1391). Nils Hermansson kom från ett välbärgat borgarhem i Skänninge och gick i skola där. Flera av hans släktingar innehade andliga ämbeten. Exempelvis var ärkebiskopen Peter Tyrgilsson hans morbror. Efter Nils Hermanssons prästvigning, sannolikt vid domskolan i Linköping, studerade han i Paris och senare även i Orléans (Lundén 1963 s. 12, Klockars 1976 s. 198). Nils Hermansson var även han en personlig vän till Birgitta och hon hade tidigt utsett honom till Vadstena klostrets visitator. Han lär för övrigt ha varit lärare för Birgittas barn,⁴⁶ åtminstone för hennes söner. Det finns även uppgifter om att Birgittas ätt var besläktad med Nils Hermanssons (Engström 1935 s. 91). Han var en mycket lärd man, och under en tid var han kanik både vid Uppsala domkyrka och vid Linköpings domkyrka. Med tiden fick han en högre befattning som ärkediakon i Linköping, och då biskopen i Linköpings stift Nils Markusson blev avsatt 1372 valdes Nils Hermansson som hans efterträdare. Men det dröjde ända fram till 1375 innan påven godkände detta val.

När Birgittas kvarlevor överfördes till Vadstena kloster, mottogs de under högtidliga former under ledning av Nils Hermansson, enligt vad Katarina Ulfsdotters vita uppger (se t.ex. Schück 1987–1989 s. 605). Han har författat flera officier, t.ex. ett officium till Birgitta och till andra helgon, och han kom att år 1384 officiellt inviga klostret (Klockars 1976 s. 198 ff., Gejrot 1996 s. 48

⁴⁶ Uppgifter om att Nils Hermansson var huslärare för Birgittas söner ter sig tvivelaktiga, eftersom sönerna var någorlunda jämnåriga med honom själv, men ändå är det möjligt att Nils Hermansson som ung följde Birgittas söner från Skänninge skola till deras mors hem på Ulfåsa (Schück 1987–1989 s. 602).

f.). Nils Hermansson omtalas som mottagare av ett vadstenabrev (DS nr 7640) från 1368.⁴⁷

En av Birgittas egna söner, Birger Ulfsson (omkr. 1333–1391), omtalas i vadstenabreven som en av klosterbyggnationens föreståndare. Han var lagman och riksråd. Tillsammans med sin syster Katarina och sin bror Karl besökte han Birgitta i Rom och deltog i hennes sista pilgrimsresa till Jerusalem. Vid den heliga gravens kyrka blev han dubbad till riddare år 1372. Efter sin mors död deltog Birger i det följe som förde Birgittas relikier till Vadstena. Han var då gift med en dotter till riksrådet Kettil (Puke) Glysing och Ingeborg Eriksdotter (Bielke) som var syster till Birgers bror Karls hustru Katarina Glysingsdotter (ÅSF s. 94 f.). Han hade en nära förbindelse med flera av vadstenabrevens utfärdare. Bland annat beseglade han sin svärmor Ingeborg Eriksdotters donationsbrev samt sin syster Katarina Ulfsdotters och sin systerdotter Ingegerd Knutsdotters ingiftsbrev. Som son till skaparen av Vadstena kloster intog Birger Ulfsson givetvis en nyckelposition i klosteruppbyggnaden och han är därför synnerligen flitigt omnämnd i vadstenabreven, främst som mottagare (DS nr 8601,⁴⁸ 8632, 8633, 8639, 8640, 8644, 8709, 8746, 8750, 8751, 8769, 8842, 8876, 8718 och 8743). Birger Ulfsson blev så småningom Vadstena klosters syssloman.

Även magister Peter Olofsson av Skänninge (död 1378) tillhör den innersta kretsen i egenskap av Birgittas biktfader och medhjälpare i Rom, där han förestår hushållet åren 1349–1373. Han undervisar också både Birgitta och hennes dotter Katarina i latin. Magister Peter Olofssons utbildningsgrad är okänd, men enligt uppgifter har han fått sin grundläggande skolning i Skänninge. Då han har goda kunskaper i latin, röjer detta att han fått högre akademisk utbildning. Magistertiteln kan han ha förvärvat under sin tid som själsörjare för Helgeandshuset i Skänninge, men den kan också ha erhållits genom utlandsstudier, exempelvis i samband med någon av hans pilgrimsresor ute i Europa. Efter Birgittas död deltog han, bl.a. tillsammans med prior Peter Olofsson och Birgittas barn, i överförandet av Birgittas relikier till Vadstena (Aili 1997 s. 221 f.). Magister Peter Olofsson anslöt sig till klosterverksamheten i Vadstena år 1374 som prästmunk och blev slutligen Vadstena klosters första

⁴⁷ Nils Hermansson uppträder som en av sigillanterna för ett på latin skrivet donationsbrev utfärdat den 11 augusti 1368 (DS nr 7757). Brevet är utfärdat av Sigrid Kettilsdotter, änka efter Johan Gregersson, och hon skänker sin gård Bo i Skänninge till klostret i Vadstena. Övriga sigillanter är ärkebiskopen i Uppsala, Birger Gregersson, Sigrids bror Erik Kettilsson, Hartlev Hartlevsson samt Sigrids måg Uddorm Petersson. Sjödin (1962 s. 236) anser att skrivaren av detta brev är Nils Hermansson, eftersom "[d]et skulle passa bra med vad vi hittills veta om Nicolaus Hermannis verksamhet och personliga förhållanden".

⁴⁸ Brevet har daterats den 4 juli 1374, vilket är en dag före Birgers ankomst.

generalkonfessor.⁴⁹ Tyvärr får han aldrig uppleva den officiella invigningen (se bl.a. Klockars 1976 s. 196 f., Fritz 2000 s. 72). Magister Peter Olofssons skriftkompetens är hög, vilket hans omfattande textproduktion visar. Bland annat har han nedskrivit och översatt Birgittas uppenbarelser, och på hennes uppdrag har han författat hymner till vadstenasystrarnas tidegård, *Cantus sororum*. Han har också skrivit andra hymner, antifoner och responsorier, arbeten med stor betydelse för den tidiga skriftliga textproduktionen. Ingen originalhandskrift av hans hand finns bevarad.

Magister Peter Olofsson av Skänninge omnämns ej som mottagare eller sigillvittne i något vadstenabrev men kan betraktas som klostrets ombud i breven. Enligt en brevavskrift (DS nr 8698), utfärdad av honom och adresserad till Katarina Ulfsdotter framgår att han är generalkonfessor för klostret. Brevet är odaterat men bör ha tillkommit någon gång i tiden mellan 1375 och 1378. Det är osäkert hur mycken tid magister Peter Olofsson har tillbringat i Vadstena före sin utnämning till generalkonfessor, eftersom han tillsammans med Alfonso Pecha och prior Peter Olofsson deltog i redigeringen av Birgittas uppenbarelser i enlighet med ett kommissionsarbete föranställt av Gregorius XI (Aili 1997 s. 222). Det är inte uteslutet att magister Peter Olofsson initierat och själv utfört brevutskrifter. Det är också rimligt att förmoda att han delegerat uppgiften till lämpliga skrivare. Att han varit en god skrivare vet vi genom annan textproduktion, där han har varit upphovsman.

Birgittas andre biktader och sekreterare under vistelsen i Rom var prior Peter Olofsson av Alvastra (omkr. 1307–1390). Han blir Birgittas förtrogne omkring år 1345 och reste troligtvis till Birgitta i Rom redan i början av 1350-talet och stannade där under Birgittas livstid. Han besökte dock Sverige vid minst fem tillfällen.⁵⁰ Priorn Peter Olofsson var även förtrogen med Birgittas föräldrar, hennes moster Katarina och bror Israel. Även Birgittas förste biktader magister Mathias ingick i hans kontaktnät, liksom Birgittas make Ulf Gudmarsson. Priorns vänskap med Nils Hermansson är väl belagd (Aili 1997 s. 224 ff.). Tiden närmast efter Birgittas död samarbetade han med magister Peter Olofsson för att författa den första versionen av Birgittas helgonvita, som överlämnades till biskop Galhard av Spoleto den 17 december 1373. Därefter deltog han i följet med Birgittas relikier till Vadstena. Sannolikt återinträdde han därefter i sitt ämbete som prior i Alvastra men arbetade samtidigt intensivt med revideringen av Birgittas uppenbarelser. Priorn Peter Olofsson förhördes i Rom 1380 i fråga om Birgittas kanonisering, och han uppges då vara 73 år (Liedgren 1996 s. 152 f.). Han uppträder tillsammans med biskop Nils

⁴⁹ I en avskrift av ett odaterat brev (DS nr 8698) utfärdat av Peter Olofsson omtalas han som "Littera beati confessoris huius primi".

⁵⁰ Sådana resor har sannolikt genomförts under åren 1354, 1365 och 1367 (Aili 1997 s. 226).

och biskop Tomas som mottagare i det äldsta bevarade vadstenabrevet från år 1368 (DS nr 7640), vilket skulle kunna innebära att han eller någon av de två skrivit brevet, även om hypotesen ej kan bekräftas med utgångspunkt enbart från vadstenabreven.

Birgittas andre son, riddaren Karl Ulfsson till Ulvåsa, bör ha haft ett stort och personligt intresse av klosteruppbyggnaden. Hans aktiva insats är emellertid begränsad. Dels är han inte i Sverige under den tid då de aktuella vadstenabreven utfärdas, dels dör han redan 1372 i Neapel. Under sin livstid innehade han flera höga ämbeten. Han hade efterträtt sin far Ulf Gudmarsson som lagman i Närke och var även häradshövding i Aska härad, där han hade sin sätesgård Ulvåsa, men ämbetet var tillsatt med hans vikarie Elof Djäken såsom framgår av det äldsta bevarade fastebrevet (DS nr 8043).

Samtliga dessa sju namngivna brevmottagare har en nära relation till Birgitta Birgersdotter. Biskop Tomas av Växjö, väpnaren Johan Petersson, prior Peter Olofsson, magister Peter Olofsson liksom hennes söner Birger Ulfsson och Karl Ulfsson var under längre eller kortare perioder tillsammans med Birgitta i Rom. Det är lätt att föreställa sig innehållet i flera av deras samtal inför planeringen av Birgittas klosterstiftelse i Vadstena. Karl Ulfsson lär inte ha haft något inflytande i den praktiska organisationen av klosterverksamheten eftersom han dog före den stora klosterbyggnationen. De övriga bör ha haft inflytande över tillkomsten av klosterverksamhetens nödvändiga texter, vilket bl.a. innefattade brevutskrifter.

Bakom Vadstena kloster döljer sig ett kollektiv av tidigt anslutna bröder, även de med stort intresse av att uppbyggnaden av klostret fortskred enligt planeringen. Flera av dem kan mycket väl ha uppfattat sig som intressenter för brev adresserade till klostret. Ett antal bröder har vid mitten av 1370-talet anslutit sig till klostergemenskapen, och flera av dem är rimligen skrivare till flera av vadstenabreven liksom till annan textproduktion som klostret var i stort behov av under grundläggningsfasen. Till den inre kretsen kring Birgitta hör Gudmar Fredriksson (omkr. 1347–1389), kyrkoherde i Vårfrukyrkan i Enköping, och en av de tidigast inträdande klosterbröderna. Han var Birgittas huskaplan i Rom och han deltog i pilgrimsresan till Jerusalem samt ingick även han i följet från Rom med Birgittas relikier. Enligt uppgifter i Vadstenadiariet var han en glödande predikant (Gejrot 1996 s. 44 f., 120 f.). Han omtalas senare som prior i Vadstena kloster. Även Nils från Häradshammar (död 1409) hade vistats en lång tid hos Birgitta i Rom före sitt inträde i Vadstena kloster. Andra tidigt inträdande prästmunkar var bl.a. kyrkoherde Kettilmund och Johan präst, som båda bör ha funnits på plats redan på 1370-talet. Kyrkoherden herr Kettilmund (död 1384) är i Vadstena senast 1374 men dör den 17 oktober 1384, dvs. en vecka före munkkonventets högtidliga invigning. Det anges i källorna att han var kyrkoherde i Vadstena före relikernas anländande. Han

var en lysande körledare och var enligt Vadstenadiariet den som först lärde systrarna att sjunga. Exempelvis har Kristina Nilsdotter, en av de första inträdande systrarna, lärt sig sjunga av magister Peter Olofsson och Kettilmund (Gejrot 1996 s. 38 f., 72 f.).⁵¹ Johan präst (död 1391/1394) befann sig också i Vadstena vid tidpunkten för relikernas anländande och predikade då för stora skaror pilgrimer församlade i Vadstena (Andersson 2001 s. 195). Han kunde nästan hela Bibeln utantill och han har samlat och sammanställt ett flertal böcker med predikningar (Gejrot 1996 s. 48 f.). Johan lär även ha varit en av de äldsta redaktörerna av en nu förlorad redaktion av *Extrauagantes*. Han deltog i förberedelserna för Birgittas kanonisering under åren 1375–1376. Johan omtalas ej som klostrets föreståndare men bör ha varit en av de ledande i klostret (Hollman 1956 s. 29 f.). Andra prästbröder bland de först inträdande är Folke (död 1390), Finvid Simonsson (död 1424) och Johan Svensson (Johannes Suenonis senior) (död 1390), den sistnämnde en vältalig predikant enligt Vadstenadiariet. Före klosterinträdet⁵² var han kanik i Strängnäs och hade studerat utomlands (Härdelin 2005 s. 24). Även Gregers (död 1417), Martin (död 1427), Störkar (död 1416), Anders Olofsson (död 1399) liksom Johan Petersson (död efter 1401) tillhörde kretsen av de först invigda prästmunkarna. Fler än dessa angivna kan ha varit anslutna till klostret, men avlidit före 1384. Ett flertal bröder som önskade vinna inträde i Vadstena kloster lär sålunda ha befunnit sig vid klostret på 1370-talet. De bör ha deltagit i klostrets verksamhet och har förmodligen också varit delaktiga i brevutskrifterna som tidigare har nämnts. Vid klosterinvigningen 1384 invigdes nio prästmunkar,⁵³ av vilka flera med största sannolikhet hade deltagit i den förberedande komuniteten. De tillhörde alla den inre kretsen med en personlig och nära relation till Birgitta. Alla hade en hög läs- och skrivkunnighet och lär från sina tidigare ämbeten och utbildningar ha varit väl förtrogna med att upprätta brev. Ett flertal personer med nära anknytning till Birgitta har således ingått i den äldsta komuniteten och arbetat för uppbyggandet av klostret. Det är rimligt att anta att flertalet av dessa även initierat och deltagit i utskriften av de äldsta av klostrets viktigaste brev, de brev som dokumenterade den egendom som hade överförts till klostret genom gåvor, köp eller byten.

⁵¹ Hur sådan utbildning har skett framgår inte av källorna. Att bröder och systrar skulle leva åtskilda antyder ett särskilt arrangemang.

⁵² Enligt Vadstenadiariet inträdde han dock inte i klostret förrän 1386 (Gejrot 1996 s. 42 f.).

⁵³ Två präster infördes till klostret, men konventet beslutade att dessa två skulle vara utanför klostret en tid (Gejrot 1996 s. 40 f.).

4.2.2 Beseglare

Medeltida brev är försedda med sigill i brevetts nederkant som bekräftelse på dokumentets giltighet och rättsliga bindning. Beseglarna, brevens vittnen, är en viktig grupp i processen mot en ökad grad av läs- och skrivkunnighet bland befolkningen. Med sina sigill har beseglarna säkrat värdet och validiteten för det skrivna ordet. Beseglarna valdes med omsorg eftersom de måste vara pålitliga för en transaktions parter. De personer som beseglade breven med sina sigill var inte alltid närvarande när breven skrevs, vilket ytterligare betonar vikten av beseglarnas trovärdighet. Beseglarna deltog med sigillen i skriftsamhället trots att många av dem inte behärskade läs- och skrivkonsten. Studier i det norska brevmaterialet har visat att sigillinnehavare inte var vem som helst. Det går en tydlig skillnad mellan dem som hade och dem som inte hade sigill (Hagland 2005 s. 108). Flertalet av vadstenabreven är beseglade av personer med anknytning till Birgitta och medeltidens främsta släkter.

Att äga ett sigill indikerar aktivt deltagande i skriftsamhället, eftersom införskaffandet av sigill innebär att innehavaren någon gång agerat som brevutfärdare (Larsson 2001 s. 121). I breven anges ofta explicit om utfärdaren beseglar med eget sigill i en sigilleringssats: "tha sæter iak mit eghit insigle fore thetta breuit" (DS nr 8601). När utfärdaren saknar sigill anges även detta i sigilleringssatsen: "mædhan jak hafwer æi siælf inzigle" (DS nr 8644). Sigillinnehavare kunde både institutioner och enskilda personer vara. När sigillinnehavaren var en privatperson, var denne ofta av hög börd, men mot slutet av medeltiden återfinns även borgare som sigillanter. Senare sprids bruket av sigill i ännu högre grad.

Merparten av de bevarade medeltida breven utfärdas och beseglas av män; emellertid uppträder kvinnor redan på 1200-talet som brevutfärdare och om en kvinna är gift beseglas hennes brev ofta med makens sigill, eftersom han är hustruns rättsliga företrädare vid köp och byte av hennes jord.⁵⁴ Om kvinnan är ogift beseglas breven av hennes far eller av någon annan manlig släkting. På 1300-talet börjar kvinnor förse sina brev med egna sigill. Kvinnors brev rör i större utsträckning än mäns transaktioner med kloster eller kyrkor (Larsson 1997 s. 54 ff.). Bland sigillinnehavarna kan brevetts skrivare eventuellt sökas, särskilt om sigillanten är en person med andligt ämbete.

Genom att granska uppsättningen av beseglare kan man få en uppfattning om rangordningen i samhället. De mest betydelsefulla personerna nämns först, och sigillanterna visar på så sätt att någon form av relation råder mellan

⁵⁴ Redan i början av 1290-talet skedde en ökning av kvinnor som aktörer vid fastighetstransaktioner. Ökningen fortsatte successivt under 1300-talet för att efter 1350 sjunka. Ökningen vid periodens början berodde bl.a. på att flera nunnekloster var involverade i jordtransaktioner och att de befann sig i en uppbyggnadsfas före senmedeltidens kriser (Franzén 2006 s. 108 ff.).

dem, även om innebörden av relationen är oklar (Småberg 2004 s. 37). Vi kan dock inte veta vilka av sigillanterna som var närvarande vid brevets upprättande.

4.2.2.1 Brevutfärdare som beseglare

När en man utfärdar ett brev beseglas brevet i regel med mannens sigill. På detta vis beseglar Bengt Filipsson, Staffan Ulfsson, Magnus Petersson, Bengt Knutsson, Torsten Simonsson, Staffan Nilsson och Torberg Magnusson sina donationsbrev (DS nr 8601, 8633, 8746, 8751, 8769, 8770 och 8842) och Staffan Stangenberg ingiftsbrevet (DS nr 8847) för dottern Kristina liksom Ingevald Anundsson de två ingiftsbreven för dottern Märta (DS nr 8754 och 8830) samt Broder Assarsson sitt salubrev (DS nr 8642). Häradshövdingen Elof Djäken beseglar Erik Karlssons salubrev (DS nr 8617) och undersökningsperiodens samtliga fastebrev (DS nr 8043, 8648, 8649, 8650, 8651, 8652, 8653, 8654, 8655, 8656, 8657 och 8874). Ett enda brev är inte beseglat av den manlige brevutfärdaren, nämligen Tyrgils Jonssons donationsbrev (DS nr 8813). En rimlig förklaring kan vara att Tyrgils Jonsson inte tillhör högfrälset⁵⁵ och därmed ännu inte låtit tillverka något sigill.

I ett fåtal vadstenabrev uppträder en man och en kvinna tillsammans som utfärdare, oftast en man och hans hustru, och båda beseglar då med sina sigill. Så har skett för makarna Sten Bengtssons och Katarina Holmgersdotters brev, Johan Peterssons och Katarina Bryniulfsdotters brev samt Vicke van Vitzens och Katarina Magnusdotters donationsbrev (DS nr 8639, 8745, 8768 och 8872). Två brev, där en man och kvinna står som utfärdare, beseglas enbart med mannens sigill. Karl Tjälvesson, och hans hustru Gunhilds ingiftsbrev (DS nr 8834) för deras dotter Ragnhild beseglas med Karl Tjälvessons sigill, och Nils Ulfsson beseglar ensam sitt och sin mors donationsbrev (DS nr 8640).

En anmärkningsvärt stor andel av breven med kvinnliga utfärdare är försedda med utfärdarnas sigill. Bothild Bennesdotters, Helga Bengtsdotters, Bengta Jonsdotters, Ingeborg Eriksdotters, Elin Lydersdotters och Elin Folkesdotters donationsbrev (DS nr X 42, 8632, 8689, 8709, 8750 och 8876) och Sigrid Jonsdotters salubrev (DS nr 8829) beseglas av dem själva. Ingiftsbreven för Katarina Ingemarsdotter, Katarina Ulfsdotter, Katarina Bryniulfsdotter, Ramborg Svensdotter och Ingeborg Tordsdotter (DS nr 8718, 8743, 8744, 8749 och 8844) beseglas likaså av dem själva. Flera av dessa kvinnor var änkor vid utfärdandet, såsom Birgittas egen dotter Katarina Ulfsdotter, vars man avled när Katarina befann sig hos sin mor i Rom. Däremot är Katarina Bryniulfs-

⁵⁵ En tolkning av Vadstenadiariets noteringar om Tyrgils Jonssons dotter Ragnhild, som senare kom att inträda i Vadstena kloster, är att hon var av låg börd (Wallin 1991 s. 298 f.).

dotter inte änka vid ingiftsbrevets utfärdande. Hennes make Johan Petersson kom senare att inträda i klostret och paret kom där att leva åtskilt under resten av livet.

Ett fåtal brev beseglas inte av de kvinnliga brevtutfärdarna. Kristin Ormsdotters salubrev (DS nr 8647), Holmfrid Gjurdsdotters flerfunktionella brev (DS nr 8644) och Birgitta Knutsdotters donationsbrev (DS nr 7640) beseglas med respektive makars sigill. Birgitta Knutsdotter har dock både tidigare och senare beseglat sina brev med eget sigill. Ingegerd Knutsdotters ingiftsbrev (DS nr 8748) beseglas av hennes far Knut Algotsson.

Av de 47 vadstenabreven har 40 brev försetts med utfärdarnas egna sigill. Av dessa har 24 brev manliga och tolv kvinnliga utfärdare och fyra brev både män och kvinnor som utfärdare. Två av dessa brev har utfärdats av två präster, Staffan Nilsson i Nykil och Magnus Petersson, vilka också är presumtiva skrivare av de två breven. En enda manlig och tre kvinnliga utfärdare har inte beseglat sina brev, och två brev där både en man och en kvinna är utfärdare har enbart beseglats av mannen.

4.2.2.2 Övriga aktörer som beseglare

I vadstenabreven återkommer samma sigillvittnen i ett flertal brev, varav många tillhör mäktiga och inflytesrika släkter. Flertalet av dessa sigillanter har direkt anknytning till Birgitta Birgersdotter, antingen genom släktskap eller på grund av annan nära förbindelse. Birgitta själv kom på fädernet från Finstaätten och på mödernet från Folkungaätten, och genom sin make blev hon ingift i Ulvåsaätten. Birgittas moster Katarina var ingift i Aspenäsätten, Birgittas dotter Märtas make tillhörde Bengt Hafridssons ätt och Birgittas släkt blev genom ingiften befryndad även med Sparre av Tofta, Lejonansikte och Sjöbladsätten Sture. Birgittas dotterdotter Katarina Larsdotter och systerdotter Ingeborg Magnusdotter blev ingifta i ätten Bielke (Liedgren 1983 s. 1).⁵⁶

Birgitta Birgersdotters egen son, lagmannen Birger Ulfsson (1354–1391), uppträder som sigillant för totalt elva vadstenabrev, varav sex donationsbrev (DS nr 8632, 8709, 8745, 8746, 8751 och 8769) och fem ingiftsbrev (DS nr 8718, 8743, 8744, 8748 och 8749).

⁵⁶ Under kanonisationsprocessen rörande den heliga Katarina hösten 1475 och försommaren 1477 har flera omtalat att de var besläktade med Katarinas släkt, bland dem riddaren Ture Turesson (Bielke) samt lagmannen Arvid Trolle och hans syster. Arvid Trolle har berättat att hans mormors mormor var fru Ingeborg som en gång var gift med Erengisle Sunesson jarl; hon var dotter till fru Katarina av Lo, som var syster till Birgitta Birgersdotter. Arvid Trolle har också omtalat att kung Karls (Knutsson) första maka Birgitta var sondotter till riddaren Sten Bengtsson (Bielke) som var dotterson till fru Katarina av Lo. Flera riddare och väpnare, t.ex. Nils Sture i Eksjö och Fader Ulfsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö), kunde vittna om hur de var släkt på mödernet med Birgitta (Liedgren 1983 s. 1).

Särskilt anlitad som sigillvittne är Erengisle Sunesson jarl som beseglar sju donationsbrev (DS nr 8632, 8639, 8640, 8689, 8745, 8746 och 8750) och två ingiftsbrev (DS nr 8744 och 8844). Erengisle Sunesson benämns i källorna som riddare första gången 1344 och som riksråd 1350, och titeln jarl erhåller han 1353. Så småningom blir han häradshövding i Sevede härad, och han är således en betydande man med stora godsegendomar i Småland, Östergötland och på Öland samt även i Finland. Samtidigt som Vadstena kloster började byggas bosatte han sig i Vadstena by. I sitt tredje gifte, någon gång mellan 1361 och 1377, är han förmäld med Ingeborg Magnusdotter (Lejon), vars mor var Karin Birgersdotter (Finstaätten), tillika Birgitta Birgersdotters syster (Gillingstam 2003 s. 7). Han dör barnlös omkring 1392 och är begravd i Vadstena klosterkyrka (Elgenstierna 1925 s. 696).

Riddaren Karl Ulfsson (Sparre) av Tofta (–1407)⁵⁷ är omnämnd i många medeltida brev. Han beseglar åtta vadstenabrev: fem donationsbrev (DS nr 8632, 8633, 8639, 8750 och 8770), ett ingiftsbrev (DS nr 8743) och två salu- eller bytesbrev (DS nr 8642 och 8829). Karl Ulfsson tillhör som son till lagmannen Ulf Åbjörnsson en av de allra främsta uppsvenska stormannasläkterna;⁵⁸ därtill är han välutbildad och har studerat i Paris. Under studietiden utomlands blev han kamrat med den senare biskopen av Linköping Nils Hermansson. Karl Ulfsson blev med tiden lagman i Uppland och även riksråd och marsk. Efter sin första hustrus död gifte han om sig med Birgitta Birgersdotters brorsdotter Helena Israelsdotter och har därför direkta släktband med Birgitta. Vid sin död var Karl Ulfsson omkring 90 år gammal (ÅSF s. 86 ff.).

Riddaren, riksrådet och lagmannen Bengt Filipsson uppträder som sigillvittne i fyra donationsbrev (DS nr 8632, 8633, 8639 och 8750), ett ingiftsbrev (DS nr 8743) samt ett salubrev (DS nr 8642), och riksrådet och senare häradshövdingen Ulf Jonsson (Aspenäsätten) beseglar två donationsbrev (DS nr 8640 och 8689) samt ett ingiftsbrev (DS nr 8844).

Flera män med andligt ämbete beseglar vadstenabrev, och ett par brev beseglas med domkapitlets i Linköping sigill. Prästen Magnus Petersson beseglar sin bror Johan Peterssons och hans hustru Katarina Bryniulfsdotters två donationsbrev (DS nr 8745 och 8768). Magnus Petersson (död 1396) var en av dem som lämnade Sverige för att ingå i Birgittas sällskap i Rom, och även han deltog i hennes pilgrimsfärder, bl.a. till Jerusalem. En tid innan Birgitta dog

⁵⁷ Karl Ulfsson blev riddare 1354 eller 1355, och han nämns som häradshövding i Trögd första gången 1354 och som riksråd från 1356. Från och med 1362 uppges han som lagman i Uppland. Under åren 1364–1371 var han marsk och 1364–1365 fogde på Stockholms slott (ÅSF s. 86 ff.).

⁵⁸ Ulf Åbjörnsson är omnämnd i Birgittas uppenbarelser bok 6:39, 40. Birgitta bevitnar i uppenbarelsen domen vid hans död. Han döms först till skärselden men domen mildras och Birgitta kan se Ulf Åbjörnssons inträde i himmelen. Karl Ulfsson var dessutom morfar till Karl Knutsson (Bonde).

skickade hon honom till Vadstena i flera ärenden, men det förefaller som om han återvänt till Rom kort före Birgittas död 1373. Enligt källorna deltog han i följet som för Birgittas relikier till Vadstena (Rosman 1923 s. 94 ff.). Magnus Petersson inträdde tidigt som prästmunk och kom senare att bli generalkonfessor för brödrakonventet. Magnus Petersson utfärdade ett brev (DS nr 8746) och beseglade två brev (DS nr 8745 och 8768).

Biskop Nils Hermansson beseglar prästen Staffans donationsbrev (DS nr 8770). Det äldsta utfärdade ingiftsbrevet (DS nr 8718) av Katarina Ingemarsdotter beseglas av bl.a. Sune Trolle, prebendat i Linköping, och Ramborg Svendsdotters ingiftsbrev (DS nr 8749) är sigillerat av prosten Knut i Mogata tillsammans med domkapitlet i Linköping. Ingevald Anundssons ingiftsbrev (DS nr 8754) för dottern beseglas av biskop Tomas av Växjö, prosten Peter i Örberga beseglar Karl Tjälveassons ingiftsbrev (DS nr 8834) för dottern, och Staffan Stangenbergs ingiftsbrev (DS nr 8847) för dennes dotter beseglas med domkapitlet i Linköpings sigill. Både biskop Tomas av Växjö och prosten Peter i Örberga beseglar Kristin Ormsdotters salubrev (DS nr 8647).

Av dessa ovan namngivna aktörer (samt tre hustrur) har 21 en påvisbar anknytning till Birgitta (se tabell 7). Sannolikheten är stor att flera av de inblandade personerna har en nära relation till Birgitta och med varandra men att vi saknar källor som kan styrka ett sådant antagande. Dessutom kan flera namngivna bröder, Gudmar Fredriksson, Nils från Häradschammar, kyrkoherde Kettilmund, Johan präst, Folke, Finvid Simonsson och Johan Svensson, antas tillhöra vadstenabrevens kollektiva aktörer som brevens mottagare och i flera fall sannolikt även skrivare. Av dessa är det enbart Gudmar Fredriksson som har en dokumenterad relation till Birgitta. Han var hennes huskaplan i Rom och deltog bl.a. tillsammans med henne i pilgrimsresan till Jerusalem. Utöver dessa namngivna fanns även andra tidigt anslutna bröder som kan ha tillhört den innersta kretsen liksom andra fromma män som önskade tillträde till det nya klostret.

Flertalet av vadstenabrevens aktörer är medlemmar av stormannasläkter, tillhör rikets råd och många av dem är besläktade med eller har annan nära anknytning till Birgitta Birgersdotter, som själv tillhörde en stormannafamilj.

Tabell 7. *Vadstenabrevens aktörers relation till Birgitta Birgersdotter*

Aktör	Utfärdare	Brevmottagare	Beseglare	Relation till Birgitta Birgersdotter
Birgitta Knutsdotter	x			okänd
Bothild Bennesdotter	x		x	okänd
Bengt Filipsson	x		x	i sitt tredje gifte föräld med Birgittas dotter Cecilia

Aktör	Utfärdare	Brevmottagare	Beseglare	Relation till Birgitta Birgersdotter
Helga Bengtsdotter	x		x	genom äktenskapsband finns anknytning med Birgitta ⁵⁹
Staffan Ulfsson	x			okänd
Sten Bengtsson (och Katarina Holmgersdotter)	x (x)		x (x)	Sten Bengtssons farmor var syster till Birgitta
Nils Ulfsson	x		x	okänd
Bengta Jonsdotter	x		x	okänd
Ingeborg Eriksdotter	x		x	personlig vän till Birgitta; två av hennes döttrar var gifta med Birgittas söner Karl och Birger Ulfsson
Johan Petersson	x	x		personlig vän till Birgitta; besöker henne i Rom
Katarina Bryniulfsdotter	x		x	bekant med Birgitta genom sin make Johan Petersson
Magnus Petersson	x		x	bosatt hos Birgitta i Rom, deltar i hennes pilgrimsfärder
Elin Lydersdotter	x		x	okänd
Bengt Knutsson	x		x	okänd
Torsten Simonsson	x		x	okänd
Staffan Nilsson	x		x	Staffan Nilssons far har en gång köpt gårdar av Birgittas make Ulf Gudmarsson
Tyrgils Jonsson	x			okänd
Torberg Magnusson	x		x	okänd
Vicke van Vitzen (och Katarina Magnusdotter)	x (x)		x	Vicke van Vitzen var svåger med Birgittas son Birger Ulfsson
Elin Folkesdotter	x		x	okänd
Katarina Ingemarsdotter	x		x	okänd

⁵⁹ I äktenskapet med Sune Jonsson Båt blev Helga styvmor till Erengisle Sunesson, som i sitt tredje gifte var förmäld med Birgittas systerdotter Ingeborg Magnusdotter (Lejon) (Gillingstam 2003 s. 7). Sune Jonsson hade tidigare varit gift med Katarina Glysingsdotter som i sitt första gifte varit förmäld med Birgittas son Karl Ulfsson (ÄSF s. 94).

Aktör	Utfärdare	Brevmot-tagare	Beseglare	Relation till Birgitta Birgers-dotter
Katarina Ulfsdotter	x		x	Birgittas dotter
Ingegerd Knutsdotter	x			Birgittas barnbarn
Ramborg Svendsdotter	x		x	okänd
Ingevald Anundsson	x		x	tjänstgjort hos Birgitta
Karl Tjälve- sson (Gunhild)	x (x)		x	okänd
Ingeborg Tordsdotter	x		x	okänd
Staffan Stangen- berg	x		x	okänd
Elof Djäken	x		x	urspr. vikarie för Birgittas son Karl Ulfsson
Erik Karlsson	x			okänd
Broder Assarsson	x		x	okänd
Kristin Ormsdotter	x			okänd
Sigrid Jonsdotter	x		x	okänd
Holmfrid Gjurdsdotter	x			okänd
biskop Tomas i Växjö		x		personlig vän, besöker Birgitta i Rom och deltar i resan till Neapel 1365–1366
biskop Nils Her- mansson i Linköping		x	x	personlig vän, lärare för Birgittas barn och eventuellt besläktad med Birgitta
Birger Ulfsson		x	x	Birgittas son
magister Peter Olofsson av Skänninge		x		Birgittas bikt-fader i Rom, undervisar Birgitta och hennes dotter Katarina i latin
prior Peter Olofsson av Alvastra		x		Birgittas bikt-fader i Rom, förtrogen med Birgittas föräldrar, moster och bror
Karl Ulfsson		x		Birgittas son
Bengt Knutsson			x	okänd
Erengisle Sunesson			x	i sitt tredje gifte förmäld med Birgittas systerdotter
Karl Ulfsson (Sparre) av Tofta			x	i sitt andra gifte förmäld med Birgittas brorsdotter
Sune Trolle			x	okänd

Aktör	Utfärdare	Brevmottagare	Beseglare	Relation till Birgitta Birgersdotter
prost Knut i Mogata			x	okänd
prost Peter i Örberga			x	okänd

4.3 Paleografisk bestämning

4.3.1 Inledning

Skrifttypen i de medeltida breven är gotisk kursiva. Denna skrifttyp stabiliserades under 1200-talets senare del, och från och med 1300-talet är den mycket likartad i de flesta medeltida brev i Norden (Jansson 1944 s. 90, Kroman 1958 sp. 90 f.). Skrivstilen i breven är därför likformig på ett övergripande plan, och trots att antalet skrivare ökar med tiden kvarstår likformigheten. Enskilda skrivares handstilar (pikturer) är därigenom svåra att särskilja.⁶⁰ Brevens utförande i övrigt visar på en tidig konventionalisering i fråga om innehåll, form och språkbruk. Det synes finnas en strävan efter likformighet för texttypen.

Skälet till den enhetliga skrivstilen kan vara att de skriftdrag en individ en gång lärt sig är mer eller mindre stabila under individens hela livstid och kvarstår under skrivarens hela verksamhetstid. Konventionaliserande inslag i skrivarutbildningen präglar på så sätt individens handstil. Om skrivaren är ung vid skrivinläringen, blir handstilen mer stabil än om skrivaren är äldre (efter tonåren) vid inläringen.

Neurologisk forskning har visat att individer under sin inlärningsfas av ett hantverk av olika slag utvecklar ett individuellt rörelsemönster som inkorporeras i nervbanor och muskelrörelser. När individen väl lärt in hantverket förblir rörelsemönstret mer eller mindre konstant under individens hela livstid.⁶¹ På samma sätt förhåller det sig med skrivstilsinläringen. Det inlärd rörelsemönstret för handen förstärks genom ökad rutin och säkerhet. Viss förändring av handstilen inträder under individens livstid, men avvikelserna är inte alltför stora. En erfaren paleograf bör kunna särskilja en specifik skrivare från andra skrivare trots likformigheten i skrivarnas sätt att skriva.

Ett kritiskt moment i en skrivares handstil är således hans eller hennes utbildning och framför allt tidpunkten för skrivarutbildningen (Hill 1977 s. 92 f.). Men flera faktorer kan skapa instabilitet, exempelvis yttre faktorer som trötthet, sjukdom, belysning m.m., och påverkan av förlageexemplar vid av-

⁶⁰ Kroman (1943 s. 6) menar dock att bokskriften, som han kallar den skrift som används för mer litterära handskrifter, är mer standardiserad än brevskriften. Skälet därtill kan vara att brevskrivare skulle ha haft en lägre utbildningsgrad.

⁶¹ Så har man inom laborativ arkeologisk forskning kunnat bekräfta att t.ex. vikingatida runstensristare hugger på samma sätt under hela sin verksamhet (Kitzler Ähfeldt 2002).

skrivning. Viss variation kan uppträda när skrivaren utsätts för stress eller andra ogynnsamma förhållanden. Handstilen förändras dock när individen åldras (Hill 1977 s. 92 f.). Henrik Williams (1999 s. 55) tillägger också att skrivarens humör kan påverka en skrivares handstil.

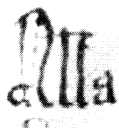
Särskilt vid inledningen av ett avskriftsarbete anses en skrivare vara mer benägen att påverkas av sin förlaga. Efter ett tag blir skrivaren mer förtrogen med sin förlaga och mer självständig och återfinner sannolikt sitt eget bruk (Westlund 1974 s. 45 f.).

En annan faktor är den individuella skrivarens medvetna val. Skrivaren kan ändra skrivstil men också inom en skrifttyp förändra sitt bruk att skriva enskilda tecken (se t.ex. Utterström 1968 s. 51).⁶² En enskild skrivare behärskar flera olika skrifttyper, som används för olika texttyper, t.ex. använder bröder och systrar i Vadstena kloster kursiva, hybrida och textualis. En äldre uppfattning är att systrar företrädesvis skriver i hybrida och bröder i textualis, men såväl systrar som bröder behärskar olika skrifttyper.

Någon utbredd särutveckling av skrifttypen kursiva är inte kartlagd före 1400-talet för det svenska brevmaterialet. Jämförelser med brevsamlingar från olika klosterarkiv skulle kunna vara en metod för att spåra särutvecklingar, men antalet brev bevarade från olika arkiv är alltför litet från tiden före 1400 (Sjödin 1963 s. 308). Däremot kan studier över enskilda händer utföras för att spåra individuella särdrag i handstilen. Flera separata närstudier av handstilar i de medeltida breven har utförts av tidigare medarbetare vid Svenskt diplomatarium, exempelvis av Sjödin (1956, 1962 och 1963) och Wiktorsson (1981, 2004b och 2006).

En äldre skrivstil som förekommer i det svenska brevmaterialet utmärks av att den gotiska kursivans enskilda skrivtecken förses med bågar. Skrivstilsvarieteteten har kallats spetsbågsstil och användes flitigt vid sekelskiftet 1300. Den förekommer i skrivelser från olika skriftmiljöer, såväl världsliga som andliga. Exempel på stilen visas i figur 1 där det övre rummet i det tvårummiga *a* höjer sig som en kupol över raden och som ofta är mycket större än det nedre rummet. Ett sådant *A* står ofta som initial (se t.ex. Jansson 1954 s. 90).

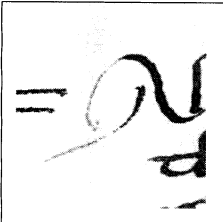
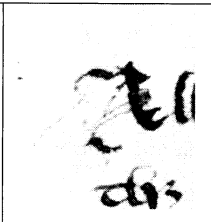
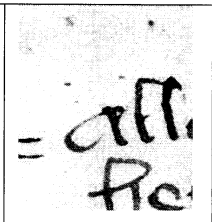
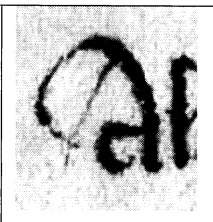
⁶² En skrivare kan välja att variera sitt bruk genom att t.ex. skriva tecknen *v* och *w* med och utan ögla i samma brev när tecknet står initialt i ett ord (Dverstorp kommande). En liknande variation över tiden gäller de fem skrivare som Utterström (1968) undersökt som skrivare för Mette Ivarsdotters brev, verksamma under senmedeltiden. Bruket är alltså vacklande för enskilda skrivare.

(DS nr 8601)

Figur 1. Exempel på det äldre bruket av tecknet *a*

Spetsbågsstilen är inte kännetecknande för vadstenabreven, men enstaka be-
lägg möter i några brev företrädesvis i tecknandet av *a* och skulle kunna betyda
att en grupp äldre skrivare kvarhåller den något äldre och invanda stilen åt-
minstone för vissa tecken. Initialt varierar dock *a* på flera olika sätt i flertalet
vadstenabrev som inleds med pronomenet *alla* i hälsningsfrasen, vilket i regel
är förstorat och förekommer enbart denna enda gång i brevets inledning.

			
DS nr 8651	DS nr 8709	DS nr 8813	DS nr 8844

Figur 2. Exempel på bruket av initialt *a* i pronomenet *Alla*

Skrivare kan också medvetet tillägna sig en mer modern skrivstil under sin
verksamhet, t.ex. ändra skrivsättet för att teckna minuskeln *a*. I mitten av
1300-talet inträder ett skifte i bruket att teckna *a*, som alltmer skrivs enrum-
migt i stället för tvårummigt. Enrummigt *a* är den absolut vanligaste formen
av skrivtecknet i vadstenabreven. Den nya skrivstilen som utmärks av ett en-
rummigt *a* börjar användas i mitten av 1300-talet, och enligt Jansson (1924 s.
111) skrivs *a* enrummigt i större delen av alla brev. Ett fåtal vadstenabrev inne-
håller både en- och tvårummiga, vilket skulle betyda att skrivaren för sådana
brev befinner sig i ett skede i övergången mellan de båda typerna. Det initiala
a exemplifierar den variation i skrivstilen som möter i vadstenabreven (se fi-
gur 2).

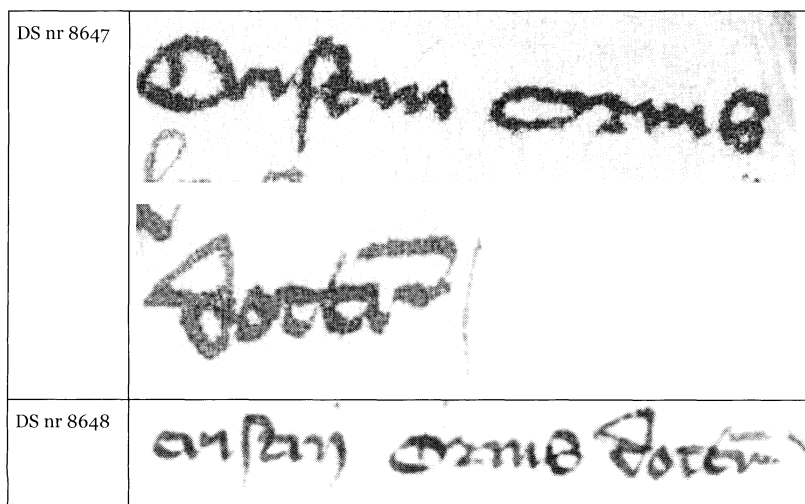
Vadstenabreven har nedskrivits i en tid som innebar ett skifte mellan den
äldre och yngre fornsvenskan. Skrifthistoriskt skedde också ett skifte, i det att
p kom att överges och ersättas med *th* eller *dh* (Wessén 1995 s. 82). Bruk av *p*

förekommer i sex vadstenabrev (DS nr 8601, 8649, 8650, 8654, 8830 och 8874). Två av dessa brev har ett tämligen rikligt bruk av detta tecken, dock ej konsekvent; exempelvis tecknas substantivet *hedher* som förekommer några gånger ibland med *p* och ibland med *dh* i samma donationsbrev (DS nr 8601) utfärdat den 4 juli 1374, och på samma sätt tecknas prepositionen *medh* i ett av fastebreven (DS nr 8649) utfärdat den 3 oktober 1374, dvs. ibland med *p* och ibland med *dh*.

4.3.2 Vadstenabrevens händer

Skrifttypen kursiva är som tidigare nämnt mycket likformigt utformad, men viss variation förekommer, vilket gör det möjligt att skilja enstaka skrivare från varandra på grund av vissa särdrag i den individuella handstilen, egenheter som har stabiliserats hos den enskilde skrivaren under hans/hennes verksamhetstid.

Ett fåtal händer i vadstenabreven har tidigare urskilts av forskare vid Svenskt diplomatarium. Samma hand har skrivit ett salubrev och ett fastebrev (DS nr 8647 och 8648) (Svenskt diplomatarium 2002 s. 337). Handen benämns i detta arbete **hand 1 (se figur 3)**.

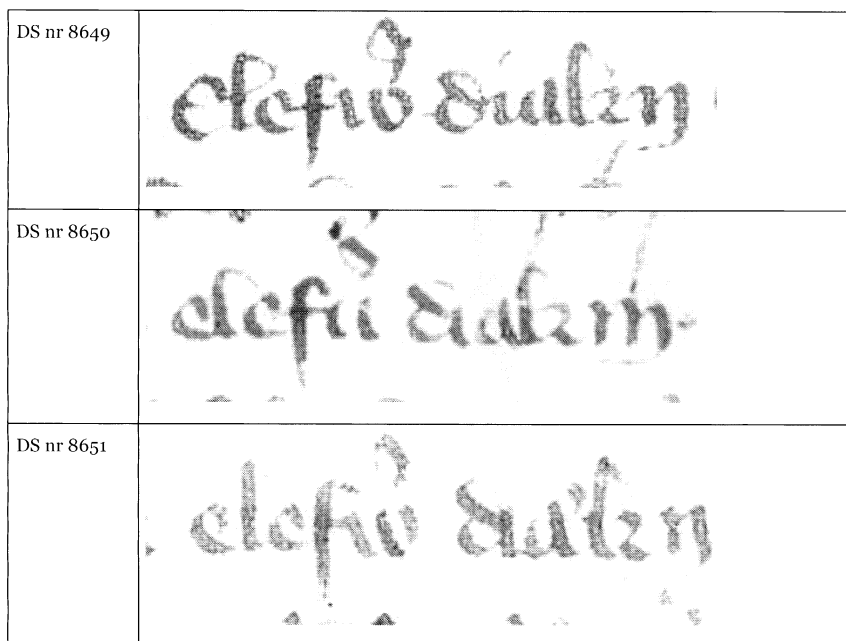

Figur 3. Skriftprov av hand 1

Det finala tecknet *n* i *cristin* är olikformat skrivet i skriftprovet, men båda varianterna, med och utan underlängd, förekommer för övrigt i de båda breven.

Det tvårummiga, något kantiga, *d* initialt i *dotter* visar på överensstämmelse i utformningen av tecknet.

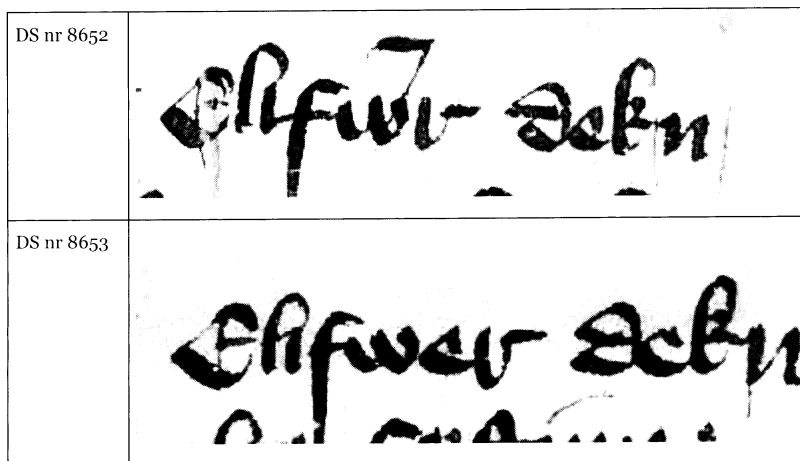
Samma hand har skrivit tre fastebrev (DS nr 8649, 8650 och 8651) (Svenskt diplomatarium 2002 s. 239). Handen benämns **hand 2 (se figur 4)**.

Figur 4. Skriftprov av hand 2

Skriftprovet i figur 4 visar hur personnamnet *Elof Djäken* är likfomigt tecknat i alla de tre fastebreven även om underlängden på tecknet *n* böjs något åt höger i det sista fastebrevet i figuren.

En skrivare har skrivit två fastebrev (DS nr 8652 och 8653) (Svenskt diplomatarium 2002 s. 341). Handen benämns **hand 3 (se figur 5)**.

Figur 5. Skriftprov av hand 3

Exempelvis tecknar handen tecknen *l*, *d*, och *n* likformigt. Karaktäristiskt är också tecknandet av det initiala *E* som i båda breven har formats som en storbokstav. Breven är dessutom skrivna efter samma formulär (se s. 93 f.).

Tre skrivare har alltså varit involverade i utskriften av sex fastebrev, samt ett salubrev. Claëson (1987 s. 115) har funnit det troligt att de tio fastebrev som utfärdats samma dag, den 3 oktober 1374, skrivits av fem händer, men han redogör inte för vilka brev som är skrivna av samma hand samt vilka kriterier han använt vid bedömningen. Hans resultat kan därför inte användas för min egen undersökning.

En systematisk paleografisk analys har genomförts av 26 brev ingående i tre grupper av brev med samband med varandra i avsikt att särskilja skrivare. Den första gruppen är de brev som Sjödin funnit vara skrivna av samma individ. Sjödin (1962 s. 230 f.) menar att samma skrivare är ansvarig för utskriften av åtta brev trots att handstilarna i dessa vadstenabrev inte är påfallande lika. Han menar att varierande stavning liksom skiftande bokstavstyper ingalunda betyder att flera skrivare har varit inblandade. Sjödin anför dessvärre inget entydigt skäl till varför en enda skrivare skulle ha skrivit breven utan han tycks förutsätta att en skrivare varit ansvarig, eftersom breven rör gåvor till klostret.

Övriga två grupper framträder efter jämförelser mellan brev där särskilda mottagare och sigillanter med förväntad hög kompetens i att skriva, skulle kunna vara brevskrivare. Utgångspunkten för grupperingarna är en förmodan att utfärdare, sigillanter och brevmottagare har direkt intresse av klosteruppglyggningen och därför kan förväntas ha tagit ansvar för brevutskriften. I en

grupp av enbart tre brev deltar prästen Magnus Petersson som sigillant för sin bror Johan Petersson och dennes hustru Katarina Bryniulfsdotter i två donationsbrev samt i ett annat donationsbrev där Magnus Petersson själv är utfärdare. Den sista och större gruppen består av 15 brev där klostrets föreståndare biskop Tomas av Växjö, Johan Petersson och Birger Ulfsson uppträder som brevens mottagare och dessutom anges som brevens beseglare.

Kravet på likhet är högt ställt i den paleografiska analysen. Odd Einar Haugen (1988 s. 260) anför att det är svårare att argumentera för likhet än för olikhet. Varje drag som används i en skrivarattribution måste också värderas i förhållande till den allmänna skrifttraditionen. Ju vanligare ett skriftdrag är generellt, desto svagare blir samma skriftdrag som indikation på skrivaridentifikation. I princip skall skrivtecknen vara identiska för att minst två brev skall anses vara utskrivna av samma skrivare. I den paleografiska analysen har vissa nyckeltyper granskats som enligt tidigare forskning ansetts särskilt fördelaktiga att undersöka i en paleografisk analys. Wiktorsson har i en opublicerad undersökning urskilt ca 800 olika medeltida handstilar, och han har använt följande nycklar: *g*, *ø*, *w*-, *æ*, *y*, *-n*, *k* och *h*. Skrivares variation i utformandet av huvud- och bistaplar, en- eller tvårummiga typer, bruk av öglor och diakritiska tecken gör det möjligt att särskilja skrivare från varandra.

Den första gruppens brev består således av de åtta brev (DS nr 8644, 8689, 8748, 8750, 8768, 8842, 8844 och 8872), som Sjödin tidigare har ansett vara skrivna med samma hand. Olikhet i utformandet av enskilda skrivtecken i de olika breven behöver inte innebära att olika skrivare varit involverade i brevutskriften utan Sjödin (1962 s. 231) menar att variation i stilen beror på skrivarens bristande fasthet och möjligen också inflytande från förlagor och föreskrifter. De åtta breven är utfärdade under perioden 21 september 1374–16 november 1375, och sju av dem är utfärdade i Vadstena kloster, medan ett (DS nr 8689) saknar ortsangivelse.

Skrivtecknet *g* är snarlikt tecknat i alla de åtta breven. Kroppen är mer eller mindre rundad och dess underlängd formar en svagt öppen eller sluten ögla. Underlängdens stapel är likformigt böjd och är större än kroppens. Smärre olikheter förekommer i skrivningen av den nedre öglans utbredning. Öglan är ibland sammanskriven, ibland öppen i DS nr 8640, 8644, 8750 och 8842. Men lutningen vid tecknets förekomst i dessa tre brev är synnerligen lik. Tecknet skrivs ibland med ett något spetsigt tak, som t.ex. i DS nr 8844.

Skrivtecknet *ø* är också i regel likformigt tecknat. Det diakritiska tecknet korsar hela kroppen samt är draget något över och under kroppen. Strecket är böjt åt höger och försett med böjda vinklar. Lutningen på det diakritiska tecknet varierar något. Men särskilt annorlunda är lutningen av tecknet i DS nr 8644, som nästan är lodrätt i en skrivning av tecknet medan det diakritiska

tecknet i andra fall i samma brev lutar på samma sätt som i de övriga breven. Det diakritiska tecknet lutar dock särskilt starkt åt höger i DS nr 8689.

Initialt *w* tecknas med tre staplar och även detta skrivtecken är likformigt utformat i de åtta breven med undantag av teckningen i brevet DS nr 8644, där tecknets främre stapel bildar en ögla. I samma brev finns även varianten utan främre övre ögla som i de övriga sju breven. I viss mån överensstämmer då särskilt skrivningen av tecknet i DS nr 8644, 8750 och 8842, vars parallella staplar bildar två öppna öglor varav en är sluten. Skrivningen av initialt *w* i brev DS nr 8768 visar en avvikelse i teckningen av den främre stapeln.

De åtta breven innehåller både enrummigt och tvårummigt *æ*; fyra av breven har båda formerna. Det diakritiska tecknet korsar hela kroppen och har i regel en böjning i streckets övre del till vänster och i streckets nedre del till höger. På samma sätt som för *ø* varierar lutningen av det diakritiska tecknet. I brev DS nr 8689 har skrivtecknet en starkare lutning åt höger än i de övriga breven. Dessutom varierar böjningen på streckets över- och underdel. Breven DS nr 8748 och 8768 saknar sådan böjning helt, en variation som inte tyder på någon kronologisk innovation eftersom breven i fråga är daterade under en dryg fyramånadersperiod från den 22 december 1374 till den 1 maj 1375. Brev DS nr 8644, 8750 och 8842 har varianter av tecknet med både böjda och raka streck.

Alla förekomster av *y* är försedda med diakritiska tecken. Lutningen varierar på kroppens underlängd. Teckningen i DS nr 8689 är väl rundad, medan underlängden i DS nr 8644, 8750 och 8842 är dragen till vänster och därefter till höger. I DS nr 8844 är underlängden starkt dragen till vänster och dessutom spetsigt tecknad i stället för med öppna öglor som i de övriga breven.

Teckningen av finalt *n* varierar på så sätt att ibland är underlängd på tecknet utsatt ibland inte. I breven DS nr 8768, 8842, 8844 och 8872 har skrivtecknet en rak underlängd men denna är något svängd åt höger i DS nr 8644, 8750 och 8689. Brev DS nr 8842 och 8748 har båda varianterna.

Överkroppen i *k* har tak i DS nr 8644, 8689, 8750, 8842 och 8872 medan den är rundad i de övriga breven. Huvudstapeln är rak i alla vadstenabrev med undantag av teckningen i DS nr 8748 och 8768 där den är lätt böjd.

Bistapeln i *h* är dragen under raden och avslutas med en böj till vänster i alla brev med undantag av teckningen i DS nr 8844, där stapeln är rak.

Genomgången av nycklarna ger prov på att de åtta breven inte entydigt kan bekräfta att samma skrivare har ombesörjt utskriften.⁶³ Däremot urskiljer sig tre brev (DS nr 8644⁶⁴, 8750 och 8842) med gemensamma särdrag och de synes vara skrivna av en och samma skrivare (se vidare hand 7, s. 74). Övriga

⁶³ Undersökningen har utförts vid två olika tillfällen och resultatet har blivit detsamma.

⁶⁴ DS nr 8644 har dock en något avvikande lutning av det diakritiska tecknet i *ø*.

brev visar vid en ytlig betraktelse på likhet, men Sjödins resultat kan inte verifieras enligt min undersökning av nyckelskrivtecknen för övriga fem brev.

Den andra gruppens brev utgörs av tre brev, som förmodas vara skrivna av en fjärde hand, dels två donationsbrev (DS nr 8745 och 8768) där Magnus Petersson är sigillant för sin bror Johan Peterssons och dennes hustrus Katarina Bryniulfsdotters donationsbrev, dels ett donationsbrev (DS nr 8746) där Magnus Petersson själv är utfärdare. Magnus Petersson var som präst läs- och skrivkunnig, och det är rimligt att han själv utförde brevutskriften för dessa brev. De tre breven har skrivits inom loppet av en dryg månad år 1375, två brev den 25 mars och det tredje den 29 april.

Skrivtecknet *g* är tecknat på liknande sätt i alla tre breven. Huvudstapeln är lätt böjd, går långt under kroppen och bildar en mer eller mindre sluten ögla.

Initialt *w* är tecknat på samma sätt i två av breven, DS nr 8745 och 8746, med tre parallella staplar och en yttre ögla. Brev DS nr 8768 saknar ögla.

I brev DS nr 8745 och 8746 tecknas *æ* lika med ett diakritiskt tecken till höger om kroppen. Det diakritiska tecknet är tämligen rakt. I brev DS nr 8768 förekommer två varianter, dels samma som i de övriga två breven, dels som ett tvårummigt *æ* med ett lätt böjt diakritiskt tecken i den övre och undre delen.

Skrivtecknet *y* är lika tecknat i brev DS nr 8745 och 8746. Understapeln är dragen långt till vänster och diakritiskt tecken saknas. Typen är skriven på samma sätt i brev DS nr 8768 men är där försedd med ett diakritiskt tecken.

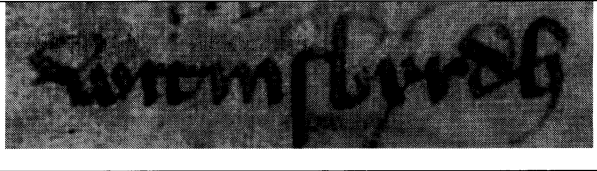
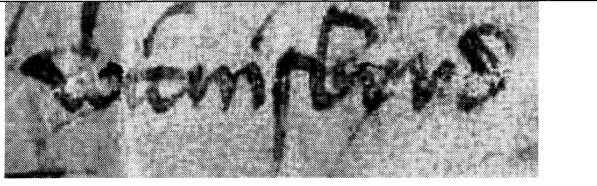
Finalt *n* är tecknat på samma sätt i alla tre breven. Den yttre stapeln är dragen under raden och böjd åt vänster. Breven DS nr 8745 och 8746 har också en variant av *n*, där tecknets stapel stannar på raden.

Skrivtecknet *o* skrivs med ett rakt streck lätt böjt åt höger som korsar kroppen i brev DS nr 8745 liksom i brev DS nr 8768, där det diakritiska tecknet dock har en övre vigg. Skrivtecknet saknas helt i brev DS nr 8746.

Skrivtecknet *k* skrivs på samma sätt i brev DS nr 8745 och 8746 med en rak huvudstapel och en övre ögla med tak. I brev DS nr 8768 däremot bildar huvudstapeln en båge och dess övre ögla saknar tak.

Skrivtecknet *h* skrivs på samma sätt i alla tre breven med en rak huvudstapel och en övre ögla med tak; bistapeln går under raden och är lätt böjd till vänster.

Den paleografiska analysen visar att en hand, **hand 4**, sannolikt har skrivit två donationsbrev (DS nr 8745 och 8746), båda utfärdade den 25 mars 1375 (**se figur 6**). I det första brevet uppträder prästen Magnus Petersson som sigillant och i det andra är han själv utfärdare, och trolig brevskrivare är just han själv. Den paleografiska beskrivningen av nycklarna i det tredje donationsbrevet (DS nr 8768) visar på avvikelser vilka tyder på att brevet är utskrivet av en annan skrivare.

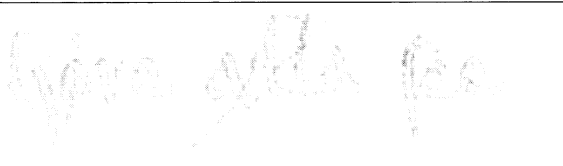
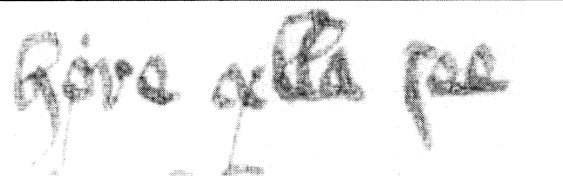
DS nr 8745	
DS nr 8746	

Figur 6. *Skriftprov av hand 4*

I den tredje gruppens brev namnges föreståndare för klosteruppbyggnaden. Tomas av Växjö uppträder tillsammans med andra klosterföreståndare som mottagare och beseglare av 15 brev (DS nr 7640, X 42, 8043, 8601, 8617, 8632, 8633, 8639, 8640,⁶⁵ 8644, 8647, 8750 och 8751 som mottagare samt DS nr 8754 och 8769 som beseglare), och det betyder att han kan ha haft kontroll över utskriften av dessa brev. I denna grupp förmodas en eller flera skrivare ha skrivit flera brev. Tre av dessa brev (DS nr 8644, 8750 och 8842) ingick även i gruppen av de åtta brev som Sjödin enligt tidigare undersökning ansetts vara skrivna av en enda skrivare. Den nya paleografiska undersökningen visade att en skrivare, hand 7, var ansvarig för utskriften av dessa tre brev.

Den paleografiska analysen av nycklarna i de 15 breven i denna tredje grupp visar att tre skrivare, dvs. en femte, sjätte och som tidigare nämnts även en sjunde hand har identifierats. Dessa tre händer är ansvariga för utskriften av sex brev som alla är utfärdade i Vadstena eller Vadstena kloster. Två donationsbrev (DS nr 8632 och 8633) är utfärdade på samma dag den 2 augusti 1374 och skrivna av **hand 5** (se figur 7).

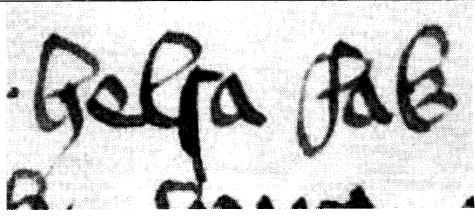
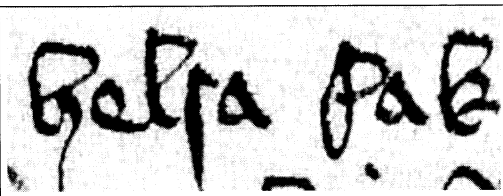
⁶⁵ Biskopens namn är utelämnat i detta brev men är antaget efter skrivning i annat brev efter samma formulär (se DS nr 8632).

DS nr 8632	
DS nr 8633	

Figur 7. Skriftprov av hand 5

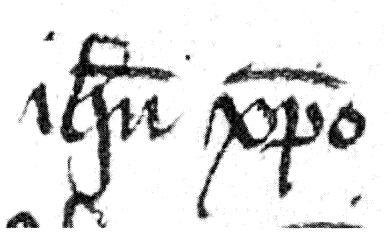
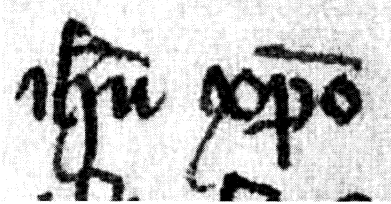
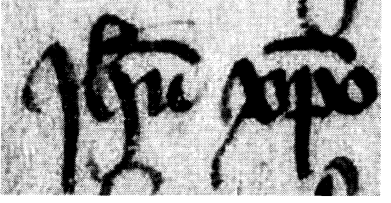
Likheten är uppenbar, t.ex. är tecknet för *h* försett med en sluten ögla som också bildar ett tak och det diakritiska tecknet över *o* har samma lutning och utformning.

Ett donationsbrev och ett ingiftsbrev (DS nr 8751 och 8754) är utskrivna av **hand 6**, och dessa två brev är utfärdade den 29 mars 1375 och den 10 april 1375 (**se figur 8**). Exempelvis är den slutna övre ögla på tecknet *h* utformad på ett liknande sätt och försett med ett tak. Bistapeln går ned i en båge något svängd till vänster.

DS nr 8751	
DS nr 8754	

Figur 8. Skriftprov av hand 6

Den sjunde handen har som tidigare framkommit skrivit tre donationsbrev (DS nr 8644, 8750 och 8842) (**se figur 9**). Exempelvis är *g* tecknat på likartat sätt, med ibland en öppen ögla, ibland sluten. Skrivtecknet *ø* är likformigt tecknat. I viss mån överensstämmer särskilt skrivningen av tecknet *w* i de tre breven, vars parallella staplar bildar två öppna öglor, varav en är sluten. Enkelrummigt *æ* är tecknat på liknande sätt, med varianter av det överstrukna strecket, som har både böjda och raka streck. En skillnad är dock att DS nr 8644 och 8842 har både enrummigt och tvårummigt *æ*, medan DS nr 8750 enbart har enrummigt. Underlängden på tecknet *y* är i de tre breven dragen till vänster och därefter till höger. Finalt *n* har tecknats med en rak underlängd men det är något svängt åt höger. Huvudstapeln i tecknet *k* är rakt och har tak. Bistapeln i *h* är dragen under raden och avslutas med en böj till vänster i alla brev med undantag av teckningen i DS nr 8844 där stapeln är rak. Skriftprovet i figur 9 för hand 7 visar hur *Jhesu Christo* är likformigt utformat.

DS nr 8644	
DS nr 8750	
DS nr 8842	

Figur 9. Skriftprov av hand 7

Ulf Birgersson är angiven som mottagare i dessa sex brev skrivna av hand 5, 6 och 7.⁶⁶

Återstår gör nio brev i denna grupp, i vilka biskop Tomas anges som en av flera mottagare. De är skrivna av olika skrivare att döma av undersökningen av nyckeltecknen.

En annan föreståndare som nämns i denna grupps brev är Johan Petersson: så omtalas han i ett donationsbrev och ett försäljningsbrev (DS nr 8601 och 8617), daterade den 4 och den 11 juli 1374. Dessa två brev är skrivna av två olika skrivare, vilkas hand ej förekommer i andra brev.

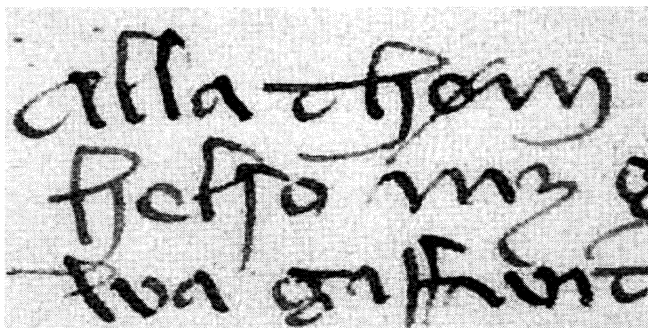
Undersökningen av skrivarhänder har visat att sju skrivare har skrivit 16 brev (se tabell 8).

Tabell 8. *Skrivarhänder i kronologisk ordning*

Hand	Brevtyp	Utställersedatum	Utställelseort	DS nr
5	donationsbrev	2 augusti 1374	Vadstena kloster	8632
5	donationsbrev	2 augusti 1374	Vadstena	8633
7	donationsbrev	21 september 1374	Vadstena kloster	8644
1	salubrev	29 september 1374	-	8647
1	fastebrev	3 oktober 1374	(Motala)	8648
2	fastebrev	3 oktober 1374	Motala	8649
2	fastebrev	3 oktober 1374	(Motala)	8650
2	fastebrev	3 oktober 1374	(Motala)	8651
3	fastebrev	3 oktober 1374	(Motala)	8652
3	fastebrev	3 oktober 1374	(Motala)	8653
4	donationsbrev	25 mars 1375	-	8745
4	donationsbrev	25 mars 1375	Vadstena	8746
7	donationsbrev	26 mars 1375	Vadstena kloster	8750
6	donationsbrev	26 mars 1375	Vadstena kloster	8751
6	ingiftsbrev	10 april 1375	Vadstena	8754
7	donationsbrev	7 september 1375	Vadstena kloster	8842

⁶⁶ Ulf Birgersson är även omnämnd som en av mottagarna i sex andra brev (DS nr 8709, 8746, 8842, 8876, 8718 och 8743). I dessa brev återfinns ej biskop Tomas som någon av mottagarna.

Övriga vadstenabrev har också underställts en paleografisk analys, men fler händer som skrivit minst två brev har inte kunnat urskiljas. Flera brev visar (vissa) säregenheter i skriftbilden.

Figur 10. Exempel på handstilen i DS nr 8813

Exempelvis är handstilen i brev DS nr 8813 särskilt karaktäristisk (se figur 10); men handstilen återfinns inte i något annat vadstenabrev. Skrivtecknen är kantigt utformade och större än i de övriga breven. Handstilen vore lätt att känna igen om den skulle förekomma i andra brev. Även handstilen i brev DS nr 8830 är avvikande liksom i DS nr 8640, vilkas skrivningar i brevet övre rad har utdragna och dekorativa övre staplar och öglor för skrifttyperna *b*, *h*, *l* och *k* som inte förekommer i något annat vadstenabrev. För övrigt visar inget på att dessa båda brev är utskrivna av samma skrivare. Handstilen i DS nr 8656 synes vara driven och skriften välskriven, men detta är självfallet en nutida värdering.

På en övergripande nivå är skrifttypen kursiva i vadstenabreven snarlik, men i detaljstudier av de enskilda skrivtecknen framkommer variation som antyder att många skrivare varit inblandade i utskriften. Ett stort antal skrivare har varit delaktiga i utskriften av de 47 vadstenabreven, och samtliga är anonyma, men förmodligen har flertalet av dessa skrivare ingått i kretsen av uppbyggarna av klostret och samarbetat med varandra. Det är också troligt att flertalet av dessa anonyma skrivare kom att tillhöra de första pionjärerna av inträdande bröder.

4.4 Vadstenabrevens formulär

De medeltida brevens disposition och utformning var konventionaliserad även när breven skrevs på folkspråk. Formler i brev utfärdade på fornsvenska är

särskilt ensartade och förhållandevis enkla. Den generella likformigheten anses bero på skrivarnas tillgång till formulär och brevställare inom olika skrivarmiljöer, som bidrog till att underlätta skrivuppgifterna och att skapa skriftspråkliga rutiner (Johnson 2003 s. 24 f.). Men även den enskilde skrivarens brev kan ha utgjort mönster för upprättandet av nya brev. På så sätt har språkformen, skriftformen, utformningen och bruket av det juridiska formelspråket konserverats inom olika skrivarmiljöer (Hagland 2005 s. 107). Det förutsätts då att skrivaren följer traditionen inom den institution som han eller hon arbetar vid. Inom enskilda skrivarmiljöer förmodas därför vissa formulärskrivningar favoriseras, och brevens utformning stabiliseras med tiden inom olika institutioner.

Formulärböcker från Vadstena kloster är inte kända förrän på 1400-talet, då prästmunken Johannes Hildebrandi medförde en sådan vid sitt inträde i Vadstena kloster år 1415 (Cod. Ups. C 6) (Ståhl 1998 s. 18). Även andra bevarade formulär- och kopieböcker från klostrets verksamhetstid innehåller skrivelser företrädesvis utfärdade på latin, men ett fåtal brev är på fornsvenska (i t.ex. Cod. Ups. C 46), bl.a. ett brev utfärdat av biskop Nils Hermansson, daterat den 20 juli 1404 (SD nr 467). Formulärsamlingar innehåller ofta formler och fraser lämpliga för kloster- och kyrkobruk som återfinns i olika rutinskrivelser, t.ex. avtal för klosterinträden.

Vadstenabrevens formler och fasta fraser har granskats i avsikt att avgöra vilka formulärskrivningar och fasta fraser som är företrädade i vadstenabreven för att kunna bestämma om samma formulärgrupper återkommer och vilka varianter som finns. Ett antagande är att blivande vadstenabröder medförde egna samlingar och kopior av brev, vilkas uppställning återanvändes vid upprättande av nya brev. Med tanke på att skrivarna synes eftersträva likformighet är det troligt att vissa formulärskrivningar och fasta fraser föredrogs. Identiska eller likartade formulär kan därför mycket väl tyda på en gemensam organisation bland skrivarna. Med identiskt formulär avses brev uppställda efter samma disposition och likalydande fasta fraser i brevens grundstruktur. Bruket av identiska eller närstående formulär är särskilt intressant, eftersom detta visar att skrivarna använder sig av samma formler och samma disposition. Det är också samma skrivare som begagnar sig av identiskt formulär vid upprättande av flera brev, men det är också tänkbart att olika skrivare använder samma formulär, t.ex. för upprättande av ingiftsbrev.

Formler och fasta fraser är särskilt ensartade i brevets protokoll samt i dess avslutande del. Protokollet består bl.a. av uppgifter om utfärdarens namn, ofta med en devotionsformel, angivande av brevmottagare med en hälsningsformel. I avslutet förekommer företrädesvis uppgifter om sigillvittnen, datum och utställelseort. I den mellanliggande brevtexten förekommer kontexten som

i regel uppvisar större variation beroende på brevets syfte och innehåll. I kontexten framkommer olika uppgifter om tillkännagivande, angivande av det närmare sakförhållandet och omständigheter som föreligger, beslut och uppgifter om hur beslutet bekräftas.

Vadstenabreven innehåller mellan tre och åtta fullständiga satser, vilka består av ett stort antal mer eller mindre fasta fraser. Brevens inledning, protokollet, består alltså av en hälsningsformel med uppgifter om utfärdaren och en devotionsformel. Brevets kontext utgörs av en eller flera satser som anger motiveringen till brevets tillkomst, en kungörelseformel samt redogörelse för fakta med en pertinensformel. Den senare formeln utgörs av en detaljerad uppräknig av en egendoms tillhörigheter, så att den nye ägaren inte skulle riskera gå miste om något som hörde till egendomen. Ibland ges i kontexten information om olika önskemål och tillägg från utfärdarens sida. Flera brev har en sats där donatorn avhänder sig egendom och en sats där donatorn hemular (överlåter) äganderätten till någon annan. Breven innehåller också en trovärdighetsformel med uppgift om olika sigillanter som betygar brevets äkthet. Brevens avslutning, eskatokollet, lämnar uppgifter om brevets utställelseort och datering och består av en huvudsats, alternativt en bisats till sigilleringssatsen. Vissa fraser har också en valfri placering i brevet inom satserna.

Den vanligaste formuleringen i vadstenabrevens hälsningsformel är varianter av "Alla the mæn thætta breff høra aller sea" (t.ex. DS nr 8640), såsom är fallet i de flesta medeltida brev på fornsvenska. Varianter som förekommer är att "mæn" har utelämnats eller att konjunktionen "ælla" som förbinder verben har ersatts med konjunktionen "ok". Nominalfrasen kan också vara skriven med dativändelser, dvs. "allom the mannom [...]". Frasens formulering anses bero på en kvardröjande muntlighet och förutsätter att brevet lästes upp inför en lyssnande församling på tinget (Larsson 2001 s. 189, 204), men formuleringen är ursprungligen en översättning från det latinska formuläret. Denna hälsningsformel är allmänt spridd.⁶⁷ En avvikande hälsningsformel finns ibland i brev med kunglig utfärdare eller i häradshövdingarnas fastebrev, t.ex. "Thæt wari allom mannom kunnokt", som finns företrädd i de flesta av vadstenabrevens fastebrev. Även andra inledningar förekommer i de medeltida breven. Vadstenabreven inleds dock av någon av de nämnda hälsningsformlerna.

⁶⁷ Denna variant av hälsningsformeln förekommer i brev från ett stort geografiskt område i Sverige och förekommer såväl i Västerås i Västmanland ("Allom thom thetta breff høra æller sea helsar Olauer Dyækn ewærthelika medh gudhi", DS nr 6390a), som i Vetlanda i Småland ("Allom thom thetta breff høra ælla sæia helsar Dan Niclas son ewerdeleko helso oc quæpio medh warom Hærra", DS nr 6219) och på tingen i Färnebo i Värmland ("Alle thetta breefh høra ok see helsa iak Holmbo hæraz høfdhinge j Norbo hundare a Olafs Dyæks vægna æuerdhellegha medh varum Herra", DS nr 8041).

37 vadstenabrev börjar med den allmänna hälsningsformeln, "Allom thøm som thetta breff høra eller sea helsa iak" (alt. "wi" om utfärdarna är fler än en person). Ett enda vadstenabrev (DS nr 8813) har ett avvikande verb i formeln, *sendir* i stället för *helsar*. Därefter följer utfärdandefrasen med uppgifter om utfärdaren och sedan en adverbfras, i regel *æværdhelika* eller *innelika*. I 17 av dessa brev (DS nr 7640, 8043, 8633, 8639, 8640, 8718, 8743, 8749, 8751, 8768, 8769, 8770, 8830, 8834, 8844, 8847 och 8872) skrivs adverbet *æværdhelika* med betydelsen 'evärdeligen', 'för evärdeliga tider', 'alltid' eller 'ständigt'. I 14 brev (DS nr X 42, 8601, 8617, 8632, 8642, 8644, 8689, 8709, 8744, 8745, 8748, 8750, 8754 och 8842) skrivs i stället adverbet *innelika* under perioden 1370–1375. Bruket av adverbet *innelika*, med betydelsen 'innerligt', 'av hjärtat', 'av hjärtans lust' m.fl. betydelser, har en koncentration till vadstenabreven. I hela det medeltida brevmaterialet på fornsvenska förekommer *innelika* enbart i några enstaka brev utanför kretsen av vadstenabreven.⁶⁸ Fem brev saknar ett adverb i hälsningsformeln (DS nr 8647, 8655, 8656, 8746 och 8813), och i något fall kan antas att skrivaren av misstag utelämnat adverbet eftersom brevuppställningen i övrigt följer ett annat brevs formulär. Ett brev har adverbet *kærlik*, dvs. 'kärleksfullt' (DS nr 8829). Efter adverbfrasen möter oftast devotionsformeln, och i vadstenabreven förekommer fyra varianter. Vanligast är formuleringen "medh varom herra ihesu christo" (i 19 brev).

⁶⁸ I perioden fram till och med 1375 finns enbart nio bevarade brev med adverbet *innelika* i devotionsformeln. Närmare 200 förekomster med adverbet *æværdhelika* i de brevtexter som innehåller en devotionsformel finns belagda i bevarade brev under samma period. Fyra bevarade brev före 1370 innehåller *innelika*. Det äldsta brevet är ett salubrev (DS nr 4275) daterat 1348. Olof Ribber kungör i brevet att han sålt jord i Märsätra till herr Gregorius Styrbjörnsson. Näst äldsta bevarade brev är daterat den 26 februari 1355. Karl Jakobsson meddelar i en fullmakt (DS nr 5095) att han överlåter tidigare såld jord i Almby i Ulleråkers härad till Tideke Drachun. I ett donationsbrev (DS nr 5754) daterat den 19 juni 1357 meddelar Johan Karlsson att han på hindersdagens kväll som morgongåva till sin hustru Märta Petersson lämnar allt sitt gods i Angshult och i Agunnaryd. Bland sigillanterna återfinns bl.a. Erengisle Sunesson jarl och biskop Tomas av Växjö. I kungörelsebrevet (DS nr 5890) kungör Nils Bondesson att han på sin fars vägnar varit närvarande vid ett jordbyte. Brevet är daterat den 15 april 1358. Under samma period, 1370–1375, som vadstenabreven har producerats återfinns fem brev med adverbet *innelika* utanför denna krets av brev. I ett överlåtelsebrev (DS nr 8193) meddelar kung Albrekt att han överlåter flera öresland jord som betalning för en skuld till sin rådgivare. Brevet är daterat den 14 september 1370 och är utfärdat i Stockholm. Adverbet är även belagt i ett kvittobrev (DS nr X 26), daterat den 18 februari 1371 i Vagnbora, som Nisse Svensson lämnar till Nisse Knutsson i Vagnbora på Öland. De övriga två breven är dels riddaren Jon Danssons pantbrev (DS nr 8774), utfärdat i Tönsberg den 6 maj 1375, dels Bengt Magnussons i Stensta donationsbrev (DS nr 8869) till sin hustru Margareta Birgersdotter, där han i morgongåva lämnar jord i Forsa. I detta senare brev är två av vittnena Karl Ulfsson av Tofta och Sten Bengtsson.

Mindre vanliga är "med gwdhi warum herra" (6 brev), "med varom herra" (5 brev) och "medh gudhi" (4 brev).⁶⁹ Tre brev saknar devotionsformel.

I brevens kontext där motiveringar till brevets tillkomst, kungörelse, redogörelse för fakta, uttryck för utfärdarens vilja, pertinens, bekräftelse av beslutet samt trovärdighetsformuleringar med sigillering etc. står, förekommer variation i bruket av olika fasta fraser och även i viss mån dispositionen av fraser. Bruket av flertalet fraser motiveras av brevens olika innehåll, t.ex. om brevet har utfärdats som ett donationsbrev eller salubrev, om förbehåll anges eller information om utfärdarens vilja, besked om arvingar etc.; dock är de fraser som uppträder tämligen fasta, men antalet fraser varierar. Alla brev har t.ex. inte uppgifter om avhändandet och överlåtandet av egendom. Några enskilda brev har fraser som enbart förekommer i dessa brev.

I gruppen av brev som inleds med den allmänna hälsningsformeln har några brev utfärdats efter identiska formulär. Två donationsbrev (DS nr 8745 och 8746) är skrivna efter ett identiskt formulär. Dessa brev är dessutom skrivna av samma skrivare, hand 4, och breven har samma utfärdandedatum den 25 mars 1375. Det ena brevet saknar angiven utställelseort, medan det andra brevet anger Vadstena. Utfärdarna för de båda breven är besläktade med varandra. I ett av breven skänker Johan Petersson och hans hustru Katarina Bryniulfsdotter delar av sitt arvegods till Vadstena kloster, och i det andra brevet skänker Johans bror Magnus Petersson sin del av arvegodset i Ulberstad. Vissa smärre avvikelser märks, och de kan vara betingade av olika villkor för de båda breven. Den första avvikelsen kan bero på ett skrivarmisstag i Magnus Peterssons donationsbrev, som saknar adverbet *innelika* före devotionsformeln. I brodern Johans och hans hustrus brev är prepositionsfrasen "for vara siæl ok thera som wi æghom got fore at göra" och en avhändandefras tillagd som kan bero på ett önskvärt tillägg av utfärdarna med hänsyn till de barn makarna hade tillsammans. Övriga avvikelser mellan breven utgörs av innehållsliga olikheter i de båda donationsbreven (se tabell 9). Med fet stil har textlikhet mellan brevens formulär markerats.

⁶⁹ I kretsen utanför vadstenabreven synes denna förkortade devotionsformel väl belagd efter adverbet *æwærdhelika*.

Tabell 9. *Identiskt formulär för donationsbrev* DS nr 8745 och 8746

	- 25 mars 1375 (DS nr 8745)	Vadstena 25 mars 1375 (DS nr 8746)
Protokoll hälsningsformel, besked om utfär- dare och devo- tionsformel	Alla the mæn thætta breff hōra ælla see hēlsa jak joan pætersson ok min husfru katrin bronioldsdotter jnnirlika medh warom herra jhesu christo.	Alla the mæn thætta breff hōra ælla see hēlsa iak magnws pætersson præster medh varom herra ihesu christo /
Kontext Kungörelseformel	thet scal allom mannom witter- likt vara at wi hafwom gifwit j . gwdz hedher ok vara frw til watzstena kloster for vara siæl ok thera som wi æghom got fore at gōra	thæt scall allom mannom viter- likt vara at iak hafwer gifwit J . gwdz hedher ok vara frw till vatzstena kloster
Kontext Ev. uttryck för utfärdarens vilja, redogörelse för fakta med perti- nensformel	wart kōpogoz som ær halft korinnæ thorp ok thridia deelen . j . vllabool- stadhe / een helan attong . j . aby . j scærkindæsokn liggjændæ medh hws ok iordh / aker ok ængia ok fiskewatn / ængo vndantakno som wi aff boo jonsson fingom for sextio marker ok hwndradha som iak framgaff fore thet gozit som boo jonsson aff mik fik thy fornæmda klostreno til æwer- dhelika ægho afhænt oos ok allom warom arwm /	twā delana . J . vllabolstadhæ / een halfwan tolfra ok twā attunga . J . aby / een fiærdhadeel minna æn een attung . J . korin=na thorp / afhænt mik ok minom arfwom ok thy fornæmpda klostreno til æwer- dhelika ægho . medh hws ok iord aker ok ængia fiskevatn . ængo vndan- takno /
Kontext Sigillering	Till thæssa witnisbyrdh bedhi- oms wi hedherlika riddara æring- isla swnasons iærle / herra birgha vlfssons / mins brodhers herra mag- nossa ok minna hwsfru brodhers ha- kon bænasons som ware ærfwnga ærw medh Warom egnom inziglom /	til thæssa witnisbyrd bedhis iak hedherlika manna . herra æring- iisla sunasons iærle / herra birghers vlfssons riddara minna ærfwnga som ær min brodher joan pætersson / ok minna modhers systersons joan mag- nosson medh mino egno jncigle /
Datering	Datum anno domini m°ccc°lxx° quinto / Die annunciacionis beate virginis /	Datum Anno domini m°ccc°lxx° quinto die annunciacionis beate virginis

Två donationsbrev (DS nr X 42 och 8601) är enligt tidigare forskning utfärdade efter identiskt formulär. Brevens utställelseorter är Skänninge och Vadstena. Det ena är daterat den 13 april 1371 och det andra den 4 juli 1374. Brevet innehåller fraser unika för enbart dessa två brev. Den variation som förekommer i breven rör i första hand olika fakta för de båda breven (se tabell 10).

Tabell 10. *Identiskt formulär för donationsbrevet DS nr X 42 och 8601*

	Skänninge 13 april 1371 (DS nr X 42)	Vadstena 4 juli 1374 (DS nr 8601)
Protokoll	Alla the mæn . thætta breff hōra ælla sea / hēlsa iak botild bænna-dotter af broxwik jnnærlikæ mædh gudhi . varom hærre /	Alla þe men thætta bref hōra ella see . hēlsa iak . Bendictor Philippusson riddare innerlika medh guði varum herra . /
Kontext	Ok wil iæk / at thæt se allum mannom kunnoct . badhe them som nu æru / oc them som hær æpte koma / at iak af gudz nadhum . heel oc osiuk / badhe til min skæl oc likama / hafwer mædh godhe forhuxan til klostrith / som byggis . i . vadzstenom . ok vara skal æpte vars hælgha fadhers pawans skipan . i gudz hedher oc vara fru Mario gudz modher / gifwit fore mina siæl . minna forældra / oc baarna / oc andra thera / som iak ær skyldogh got fori göra / alt mit gooz i them stadhom / som hær æpte folghia til æwærdelika ægho . mædh al-lom sinom tillaghum . som æra huus / aker / oc ængh . skogha / fiskeuatn / oc fæmark / oc allo andro / i hwario thæt hælst ær / i / vato / ælla thorro / nær by ælla fiæræn / æ hwat thæt hælst hetir ælla ær / Forst badha gardhana ostra oc væstra / i Bruddathorpe / mit gooz i dudherby / hwilikin fornæmpdo gooz min rætta aflingh . ok morghingawa ær / fframledhis / alt thæt iak ægher i borch / oc i betathorpe / hwilikit iak ærfde / æpte min son laurinz / oc hemula iak thøn sama goozen / altzaman / oc hwart thera vm sik thy-samo klostreno oc stadhenom i vadzstenom / i gudz hedher oc vara fru / mædh allom sinom til-	ok vil iak at thet see allom mannom kunnoct / badhe þem som nu æru / oc them som her epte koma / at iak af gudz nadhum heel ok osiukor baþe til min skæl oc likama / hawor medh godhe forhuxan . medh mins kiæra sons Magnosa ja . samthykkio oc godhuilia / til klostrit som byggis i vaztenum . oc vara skal epte uars hælogha fadhors pawans skipan . j gudz heþer oc vara fru mario gudz modhor / gifuit fore mina siæl minna forældra . oc barna . ok andra thera . som iak er skyldhogor got fore göra . alt mit gooz j orlundum til æuærdhelika ægho / medh al-lom tillaghom som æru hws . bopæningha . akur . oc ængh . skogha . fiskewatn oc fæmark . oc allo andro j hwario þet helst ær . j vato ella thorro / nær by ella fiæran . æ hwat þet helst heter ella er . oc hemola iak thet sama goozit thy sama klostreno j vaztenom . j gudz hedher oc uara fru . medh allom sinom til-

Kontext forts.	laghum som før ær sagt / nu af thæssom daghenom til æwærde- lika ægho / oc afhænde thæt mik oc minom arfw m / oc æpteko- mandum / oc gifwer iak hedher- likom fadher biscop thomase af vexio / oc skælikom manne joane pæ- terssyni / af vllabolstadh / som nu fori them stadhenom standa / oc hwarior thera vm sik / ælla them i thera stadh / hær æpte kunno koma / fult vald til / at i thøm goozen / oc hwart thera vm sik / tha them lyster fara / æller annan a sina vægna sænda / thøm af fornæmpda stadzsens vadzstena vægna / i sina værio taka / vidher thøm kænna / thøm radha / styra / oc skipa æpte thy som the vænta / ælla vita them kloster oc stadh nyttelikt vara / thær afgjæld oc landzskyld vpbæra / brytiæ / landboa / ok annor hion in i them / oc vt af thøm at sætia / oc allom lundom vædelika radha / swa- som andro thæs sama stadzins vadzstena goozum . /	laghum som før ær sakt . nu aaf thæssom dagenom . til æwerdhe- lika ægho . oc afhende the mik oc minom arwom oc epteko- mandom . oc giwor jak hedhor- likom faþer biscop thomase af vexio . ok velbornom riddara herra bir- ghere wlfsson . ok skiællikom manne jowanne Pæ- tasson . som nu fore þem standa . oc warior thera vm sik ella þem j thera stadh her epte konno koma fult valdh til at j þet godzit fara ella annan a sina vèghna senda . thet af for- nemda stadzins vaztena vèghna j sina værio taka . vithor thet kiænna . þy radha . sty- ra . oc skipa . epte thy som the venta ella vita . thy klostreno nyttelikt vara . þer afgeldh . oc landzskyld opbæra . brytia landboa . ok annor hion . in j thet . oc wt af thy at sætia . oc allom lundom veldhelika radha . swa som andro thes sama stazins godzum /
Corroboratio (oppgifter om brevets bekræf- telse)	oc gifuer iak hærædz høfdhing- nom / ælla hærædzhöfdhingomin / ælla them i thera stadh sitia / i thy hærædhe ælla hærædhum som thænna fornæmpdo goozin / liggia al / ælla nokoth af them / fult vald / thøm oc hwart thera a mina vægna / them fornæmpda sta- dhenom vadzstena . mædh allom them skælum oc ræt / som før ær sakt / thinglysa / skaffara / oc thær op a fastæ gifua / oc al ann- ur thing gora / thøn som lagh / ælla landzsidhvænna / sighia oc wilia / at i tholikom thingom sku- lu oc ægha goras / fframledhis gifuer iak / them sama fornæmpda stadhenom vadzstena / alt thæt iak agher i stena / i askahærædhe mædh allom forra sagdhum forordhum oc forskælum / thæsso vndantakno . at iak vil thy goozeno / i minom liifda-	oc giwor iak hæræzhøfdhingia- nom ella / them j hans stadh sitor j aska hærædhe . j huoliko thet fornemda godzit ligor . fult valdh thet a mina vèghna . them fornemda sta- dhenom vaztena . mædh allom them skiælum oc ræt . som før ær sakt . thinglysa . skaffara . oc ther op a fasta giua . oc al ann- or thing gora . then som lagh . ella lanz sidhvænna . sighia . oc wilia . at j tholikom thingom sku- lu oc ægha goras . /

	ghum / til minna gagna / siælf radha . oc sidhan radhe klostrith thy goozeno / i minom liifdaghum / til minna gagna / siælf radha . oc sidhan radhe klostrith thy goozeno swa vædelika / som allom andrum sinom goozum / vtan hwars manz hinder / oc hær til / oc alla thæssa vitnis- byrdh . tha sætir iak mit eghit incighle fore thætta brefwit /	ok her til oc alla thessa vitnis byrdh . tha sæter iak mit eghit insigle fore thetta breuit . medh mins fornemda kiæra sons magnosa innsigle .
Datering	hwilikit som var gifwit i skæninge / æpte vars hærra byrdh / thusan- da thryhundragha oc siuthighi / oc eno are / næsta synnodaghin æpte pascha dagh . som kallas . quasi modo geniti	hulikit som var giuit j vaztenum epte vars herra byrdh thusan- da thryhundradha oc siutighi aa fiærdha areno . nesta tiisdaghin epte sancta pætars oc pavals apostla dagh

Även om samma skrivare varit ansvarig för utskriften av flera brev innebär detta inte nödvändigtvis att samma formulär använts. Samma skrivare, hand 7, har skrivit tre donationsbrev (DS nr 8644, 8750 och 8842). Två av dessa brev är skrivna efter ett identiskt formulär, medan det tredje donationsbrevet (DS nr 8842) är upprättat efter ett annat formulär, dock ett närstående. Flertalet fraser och satser i alla tre breven är desamma och de avvikelser som förekommer har främst skett i pertinensformeln. DS nr 8644 har en utbyggd prepositionsfras i brevet kungörelseformel samt en annan placering. Dessutom inleds sigilleringssatsen annorlunda (se tabell 11).

Tabell 11. *Formulär för donationsbreven DS nr 8644, 8750 och 8842*

	Vadstena kloster 21 september 1374 (DS nr 8644)	Vadstena kloster 26 mars 1375 (DS nr 8750)	Vadstena kloster 27 september 1375 (DS nr 8842)
Protokoll	Alle the mæn thætta breff . hōra . ælla sea . / helsa Jak holmfrith . giurdz dotter innorlika medh va- rom herra ihesu chris- to .	Alla the mæn thætta breff hōra ælla sea . helsa Jak Elena lydarsdotter jinnerlika medh warom herra ihesu christo	Alla the mæn thætta breff hōra ælla sea . helsa Jak thorberghir magnusson innorlika mædh wa- rom herra jhesu chris- to /
Kontext	thæt skal allom man- nom . viterlikt wara / at Jak medh miins kiæra hwsbon- da . broðhers azarssons / ok flera minnæ frenda ok	thæt skal allom man- nom witrlikt wara . at Jak medh miins kiæra sons magnussa Joansson .	That skal allom man- nom witrlikt wara . at jak

Kontext forts.	Winæ ja ok goodhwilia / hafwer giuit j wara ffru hedher / for mina siæl / ok andra thera / som Jak ær skyldogh got fore at gora / En attongh jord . j orlundom . j hof sokn . / til thæt klostridh . som j watzstenom bygges / medh hws . aker . æng . ffæmark . / skoghom . fiskewatn / ok medh allom sinom tillaghom . / æ hwar thæt hæltz ær / nær by . ælla ffæerre / til æffwerdherlika ægho / fframledhes haffwer Jak latith thy fornæmpdæ klostreno j watzstenom . een attong jord j sama bynom orlundom . ok medh allom tillaghom som ffør ær sakt / ffori fæmtighi marker Redho pæninga . / Ok afhender jak mik ok minom arfwom . the sama goozen / ok hemola jak thøm . thy sama klostreno i watzstenom nu hædhanæ ffran æwerdherlika . / Ok gifwer jak . minom kiera hwsbonda fornæmpda /	ja ok gothwilia . hafwer giffwit j wara ffru hedher . ffori mina siæl . ok andra thera . som Jak ær skyldogh got fore at gora . / alt mit gooz j hambrum . som æru atta attunga i egbosokn j linkopungs biskopsdome til thet klostrith som i watzstenom bygges . medh hws . aker . æng . fæmarker . skoghom . ffiskewatnom . / ok medh allom sinom tillaghom . æ . hwar thæt hæltz ær . nær by ælla ffæerre / ok ena hwsa tomt . ok qwærna . strøm . j duwodal. til æwerdherlika ægho . ok afhænde Jak mik ok minom arffwom . thet sama goozit . ok hemola Jak thysama klostreno i watzstenom nu hædhanæ ffran æwerdherlika . / ok giffwir Jak hæ- ratzhøfdhingianom j askahæradhe .	haffwir giuit fori mina siæl ok andra thera som jak ær skyldogh got fori at gora / j gwdz hedhir ok wara fru til watzstena kloster eet gooz . som hetir høti- ghathorp j mædhalby sokn . aa qualle / mædh hws . akir / æng / fæmark / skoghom . fiskewatnom / ok mædh allom sinom tillaghom . ængo vndan thakno / æ hwar thæt heltz . ær / nær by . ælla ffæerre / j wato ælla thorro / Ok aafhende jak mik ok minom arfwom thæt sama gozit . ok hemola thæt thy sama fornæmpda klostreno j watzstenom til æwerdhirlika ægho . fframledhis giuir jak hæ- ratzhøfdhingianom j quallingx hæradhe
---------------------------	---	---	--

Kontext forts.	ffult vald ok makt / at gifwa a mina wæghna . hedherli- kom fadher ok her- ra . biscop thomase aff vexio / ok welbornom Riddara / herra birghere vlfssyni / ælla thera wisso vmbudhi . / fasta a klostrins wæghna . / wp a the fornæmpda gozen . medh allom sinom tillaghom som før ær sakt / til thæssa vitnisbyrd . bedhes jak hedher- lika ok welborna manna . niklasa magnusson . jæppa jæcopsson . / ok miins kiæra hwsbonda . brodthers azarsson . ok knwtz . jønæssons . inzeghle . fore thætta breffwit / mæ- dhan jak hafwer æi si- ælf inzigle . /	ffult wald ok makt / at gifwa aa mina wæghna . hedherli- kom . ffadher . ok her- ra . biscop thomase aff wexio . ok welbornom riddara . herra birghere vlfson . ælla thera wisso vmbudhi . fasta aa klostrins wæghna . / vp aa thet sama goozit . medh allom sinom tillaghom / som før ær sakt . til thæssa witnisbyrdh . . bedhis Jak hedher- lika . ok welborna rid- dara / herra æringisla sonasons Jærles . herra kaarls vlfsson . aff thop- tom . laghmanz i vplan- dom . herra bændietz philippusson . ok miins kiæra fornæmpda sons . magnussa Joansson . incighle . medh mino eghno incighle fori thætta breffwit .	fulla makt ok vald . at giua aa mina væghna . welbornom riddara . herra birghere vlfssyni . / ælla hans visso vmbudhi . fasta aa klostrins vegna . vp aa thæt sama gozit / mædh allom sinom tillaghom . som før ær sakt / ok ther til at thæt wari swa myklo fastanæ ok stad- hughanæ . tha sætir jak mit eghit incigle fori thætta brefuit /
Datering	hwilkikt som war skriuat j fornæmpda stadhenom . vatz- stenom // Anno domini m^occc^olxx^o quarto / jn die beati mathei apostoli et ewangeliste	Hwillikt som war skriuat j fornæmpda stadhenom watz- stena . Anno domini m^occc^olxx^o quinto . Jn crastino annunciacionis beate marie virginis	Hwilkit som war skriuat j fornæmpda stadhenom watz- stena . Anno domini m^occclxx^o quinto / in profesto natiui- tatis beate virginis gloriose

Ytterligare två donationsbrev (DS nr 8632 och 8633) är skrivna av samma skrivare, hand 5. Breven är utfärdade en och samma dag den 2 augusti 1374 och är utställda i Vadstena kloster respektive Vadstena. Breven är inte skrivna efter ett identiskt formulär utan flera formuleringar avviker. I ett av breven (DS nr 8632) ingår i hälsningsformeln adverbet *innelika*, medan i det andra brevet (DS nr 8633) uppvisas varianten *æwærdhelikæ*. Devotionsformeln är densamma: "medh gwdhi warum herra". Kungörelseformeln inleds på olika sätt: "Thæt skal allom mannom witerlikt wara" [...] (DS nr 8633) och "ok wil

iak at thæt see allom witerlikit” [...] (DS nr 8632). En utförlig pertinensformel saknas i ett av breven (DS nr 8633), vilket har samband med olikheter i gåvor-na till klostret. Därefter följer avvikelser som sannolikt beror på skillnader i utfärdarens vilja och olika villkor som gäller för de olika breven. Uppgiften om brevets utställelseort är skriven på latin i det ena brevet och på fornsvenska i det andra (se tabell 12).

Tabell 12. *Formulär för donationsbreven DS nr 8632 och 8633*

	Vadstena kloster 2 augusti 1374 DS nr 8632	Vadstena 2 augusti 1374 DS nr 8633
Protokoll	Alla the mæn thetta breff hōra ælla se hēlsa iak hælgħa bændiksdotter jnnærlika mæd gudhi warom hœrra	Alla the mæn thætta breff hōre ælla see hēlsa iak Staffan Vlfsson riddare æwærdhelikæ medh gwdhi warum herra .
Kontext	Ok wil iak at thæt see allom witerlikit At iak hawer giwit ii wara frw hedher for mina siæl Ok andra thera som iak ær skyldwgh got fore at gōra Alt mit goz ii Hagħaby . hōgha Som min kære herra ok hosbonde hœrra swne jonson gwd hans siæl hawj mik til morghwngaawo gaff / giwit Til thæt klosterit som ii watzstenom byggis mæd hws ok jord ok allom sinwm tillagħom æ hwar thæt hælst ær nær by . ælla fiærræ swasom ær skogher ij twdda thorpe til æwærdheliko ægho / ok aafhænder iak mik thæt sama gozit ok hemola iak thæt thy sama klostreno ij watzstenom hædhanæ fraan æwærdhelika / ok giwer iak hærazhōfthinganom ij asko hæradhe fwlt waald ok makt at giwa aa mina wæгна hedherlikom fadher ok hœrra byskop tomosē aff wæxio / ok wælbormom riddara hœrra birghere vlfsson ælla thera wissa	Thæt skal allom mannom witerlikt wara At iak hawer giwit ij wara frw hedher / fore min siæl Ok minna kæra hwsfrw ok forældra hal- wan fiærdha attong jord ij roxlōsæ ij østragotlande Til thæt klosterit som ii Watzstenom byggis / Awænde iak thæt fornæmda gozit mik ok minom arwum hemolar thy samma klostreno ok thæs formannom till æwærdheliko ægho / fræmledhis giwer iak hæratzhōfthinganom ii Dalshæradhe fwlt wald ok fwlla makt at giwa hedherlikom fadher ok hœrra biskop tomosē aff wæxio / ok wælbormom riddara herra birghere vlfsson ælla ok thærra wissa

Kontext forts.	ombwdha fasta aa klostrins wægna wpa thæt for- næmda gozit mæd allom sinom til- laghom som for ær sakt / Til thæssa witnis byrd bedhis iak hedherlika ok wælborna riddara hærra ærængiisla swnasons jærls / herra karls vlfsson aff thoftom ok lagmans ij wplandom hærra bændicz philjpposasons / herra byrgher vlfsson ok herra steens ban- diczsons inzegle mæd mino egno for thetta breffwit /	ombwdhe fasta aa klostrens wægna til thæt samma goz ok alla thæs goozins til- lawghom nær liggjændæ ælla fiærre som ther nw tilligger ok aff alder hawer tillighat / hwat thæt hæltz ær kallas ælla heter / til thæssa witnis byrdh bedhis iak hedherlika ok wælborna riddara herra karls vlfsons af Thoftom lagmanzs ii wplandom herra bægznz filippasons / ok mins kæra maagx odgiisla sonasons jnzegle medh mino egno jnzegle fori thetta breffit /
Datering	Hwilkit som war skriwat ij fornæmda stadhenom watzstena anno domini m ^o ccc ^o lxx ^o quarto in crastino beatj petrj ad vincula	Scriptum et datum watzstena . anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo quarto in crastino aduin- cula beati petrj apostoli /

Däremot följer formuleringen i donationsbrevet DS nr 8640 nära formuläret i DS nr 8633; dock är devotionsfraserna olika i de båda breven; frasen är mer utbyggd i DS nr 8640 och pertinensformlerna är avvikande (se tabell 13).

Tabell 13. *Formulär för donationsbreven DS nr 8633 och 8640*

	Vadstena kloster 2 augusti 1374 DS nr 8633	Vadstena kloster 8 september 1374 DS nr 8640
Protokoll	Alla the mæn thætta breff høre ælla see helsa iak Staffan Vlfsson riddare æwærdhelikæ medh gwdhi warum herra .	Alla the mæn thætta breff høre aller sea / helsom wi niclis vlfsson ok miin kyære mother æuerthelika Mæth warum herra ihesu christo .
Kontext	Thæt skal allom mannom witer- likt wara at iak hawer giwit ij wara frw hedher / fore mina siæl ok minna kæra hwsfrw ok forældra halwan fiærdha attong jord ij roxløsæ ij ostragotlande til thæt klosterit som ii watzste- nom byggis /	Thæt skal allom mannom vither- likt vara at wi hafwm gifuit ij wara frw hether fore wara siæll / ok allom thom / som vij ærom skyldoghe goot fore göra / twa atungha . j . fförunghxø / ok een halff atungh . j . hythinghe . j . Veta sokn / til thæt closterit som . j . watzste- nom byggis ok mæth allo thy / honom til høre bathe j . [vato ok thørrø]

Kontext forts.	Awænde iak thæt fornæmda gozit mik ok minom arwum hemolar thy samma klostreno / ok thæs formannom til æwærdheliko ægho / fræmledhis giwer iak hæratzhødhingænom ii Dalshæ-radhe fwlt wald ok fwlla makt at giwa hedherlikom fadher ok hærra biskop tomose aff wæxio / ok wælbomnom riddara herra birghere vlfsson ælla ok thærra wissa ombwdhe fasta aa klostrens wægna til thæt samma goz ok alla thæs goozins til-lawghom nær liggiaendæ ælla fæerre som ther nw tilligger ok aff alder hawer tillighat / hwat thæt hæltz ær kallas ælla heter / Til thessa witnis byrdh bedhes iak hedherlika ok wælborna riddara herra karls vlfsons af Thoftom lagmanzs ii wplandom herra bægzns filip-pasons / ok mins kæra maagx ødgiisla sonasøns jnzegle medh mino egno jnzegle fori thætta breffit /	mæth husum ok allum tillaghom bathe . j . wato ok thorro / æ hwar thæt hælst ær / nær by ok fyærran til ævertheliko ægho / ok afhændom wi oos ok warom arfw m thæt sama gozit / ok hemolom wi thæt . thy . sama clostrena . j . watzstena nu hædhanafnan euerthelika / ok giffum hæræzhøfthinghanom ffult walt ok makt at gifwa a wara væghna hedhærlikum^a ok wælbomnom riddara herra byrghe vlfssyni / æller thørra visso vmbuthi . fasta a klosterssins væghna vp a thæt fornæmpda gotzit / mæth allo thy ther tilligger som for ær sakt / Till thæsse vitnis byrth . Bethoms wi hedherlika ok wælborna / Herra æringisla sonassons jarls / ok wlff johannssons jncigle mæth mino eghno jncigle / ffore thætta breff /
Datering	Scriptum et datum watzstena . anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo quarto in crastino aduincula beati petrj apostoli /	Som var scrifwat j fornæmpdaa stadhenom / Anno domini m ^o cce ^o lxx ^o quarto . jn die natiuitatis beate marie virginis

^afadher ok hærra biskop tomase aff wæxio är utelämnat i brevtexen.

Ett skäligt antagande är att de äldsta ingiftsbreven har utformats med särskild omsorg och tjänat som förebild för senare ingiftsbrev. Av de tio ingiftsbrev som ingår i undersökningen har nio Vadstena eller Vadstena kloster (DS nr 8718, 8743, 8744, 8748, 8749, 8754, 8830, 8832 och 8844) som utställelseort. Enbart två ingiftsbrev (DS nr 8748 och 8749), båda utfärdade den 26 mars 1375, är skrivna efter ett identiskt formulär, medan två ingiftsbrev (DS nr 8743 och 8744), utfärdade dagen före, är skrivna efter andra närstående formulär. Övriga sex ingiftsbrev visar större variation i sin uppställning. Emellertid är breven skrivna efter ett övergripande gemensamt schema, då samma fraser återkommer i flera ingiftsbrev men är utelämnade i andra brev. Särskilt frasföljden i pertinensformeln är instabil, såsom framkommit även för andra brev. Ett ingiftsbrev (DS nr 8847), utfärdat den 30 september 1375 för Kristina

Staffansdotters inträde i klostret,⁷⁰ står utanför, eftersom det helt avviker från detta övergripande schema. Flera formuleringar i detta brev saknas i de andra nio ingiftsbreven. Brevet är utfärdat i Linköping och kan vara utformat efter formulär i domkapitlets samlingar.

Nio vadstenabrev inleds med den mindre vanliga hälsningsformeln ”Thæt wari allom mannom kunnokt”. Alla dessa utgörs av fastebrev (DS nr 8648, 8649, 8650, 8651, 8652, 8653, 8654 och 8657, utfärdade den 2 oktober 1374 samt DS nr 8874, utfärdat den 20 november 1375). Uppställningen och formuleringarna är mer samstämmiga och uppvisar mindre variation än övriga vadstenabrev i bruket av fasta fraser, vilket sannolikt beror på fastebrevens fastare juridiska reglering enligt Magnus Erikssons landslag.

Två av dessa fastebrev (DS nr 8652 och 8653) är skrivna efter identiskt formulär och tillika skrivna av samma skrivare, hand 3 (se tabell 14).

Tabell 14. *Formulär för fastebreven DS nr 8652 och 8653*

	(Motala) 1374 oktober 3 DS nr 8652	(Motala) 1374 oktober 3 DS nr 8653
Protokoll	Thæt wari allom mannom kunnokt at iac Elifwer dekn / hæ-razzhöfdhinge j askahæradhe kænnis mic Medh thæsso brefwe /	Thæt wari allom mannom kunnikt at iac Elifwer dekn / hæ-radzhöfdhinge / j Askahæradhe / kænnis mic thæs Medh thæsso mino brefwe /
Kontext	at iac skilde for the fæstinne ther karl j haghaby litla / gaf watzstena klostre thre fiærdhungx attunga / iordh j friaberghum / medh skogh oc fiske watnom aker oc æng / oc allo thy ther tilligger j wato oc thørrø / oc bar up thre fiærdhung attunga / j ingeldz thorpe j ledhabergha sokn oc xx marker redho pæninga / af fornæmpdo klostre . Oc thæssæ æru fæsto mæn / hæ r næmpnas / först pæter bendictzon Birghir vidh bro j motalum joghan bæzstebonde / niclis i bredha gardhe / ødhger j tudda thorpe niclis skribbe . Joghann boosson Suenungir j duwodale / jngældir j vindirstadhum finuidher j iordhastadum . ærinwardher j haronxthorpe . oc thyrgyls j wræknabroo	at iac skilde for the fæstinne ther niclis j masastadhum leet en halfwan attung wazstena klostre / j friaberghum medh aker oc æng skogh oc fiskewatnom oc allo thy ther tilligger j wato oc thørrø / ængo vndantakno / fore en halwan attung j kidhauadhe / oc en yxnøk sua godhan som atta marker / oc thæssæ æru fasto mæn / hæ r næmpnas / först pæter bendictzon birghir vidh bro j motalum joghan bæzste bonde / niclis j bredhagardhe / ødhger j tudda thorpe / niclis skribbe / joghan boosson swenungir j duwadale / jngældir j vindirstadhom . finwi-dher j iordhastadhum / ærinwardher / j harungxthorpe oc thorgyls j wræknabroo /

⁷⁰ Kristina inträdde inte i klostret förrän 1384 (Gejrot 1996 s. 216 f.).

Datering	Oc thaetta war laghlika a thinge giort a rættom thingxstadh / oc a rættom thingxdaghe / j motalum Oc hæR til vitnis ær mit incighle fore thaetta breff sat / hulkit som war giuit æftir wars herra byrdh . thusanda arom oc thry hundra- dha arom . Siutighi . oc a fiærdha areno . næsta thingxdaghen æftir sancta michiæls dagh .	oc thaetta war laghlika a thinge giort / j rættom thingx stadh oc a rættum thingxdaghe / j motalum / oc hæR til vitnis / ær mit incighle hæR fore sat / hulkit som war giuit / æftir wars herra burdh thusanda arom . oc thry hundra- dha arom . siutighi oc a fiærdha areno / næsta thingxdaghen æftir sanc- ta michials dagh
----------	--	---

Ytterligare tre fastebrev (DS nr 8649, 8650 och 8651) är skrivna av samma skrivare, hand 2 (se tabell 15). Formuläret för dessa tre brev är identiskt med undantag av en smärre variation som förekommer inom några fraser. Sålunda saknar DS nr 8649 bestämningen *gudz* i inledningen av brevets kontext, där de övriga två breven har den mer utbyggda prepositionsfrasen ”i gudz hedher oc warra frw”. I brevets avslutning i sigilleringsfrasen märks också en mindre variation. Dispositionen avviker i DS nr 8650 som har uppräknningen av fastemännen efter bekräftelsen att brevet är upprättat på rätt tingsplats och tingsdag. I samma brev skrivs formeln ”oc til mero witnisbyrdh ær mit insighle”, där de andra två har ”Ok hæR til vitnis ær mith Jnsighle fore sat”. Efter samma identiska formulär som ovan är även fastebrevet DS nr 8874 skrivet av annan hand men med tilläggat ”fore thera siæla” som uttryck för utfärdarens vilja.

Tabell 15. *Formulär för fastebreven DS nr 8649, 8650 och 8651*

	Motala 3 oktober 1374 DS nr 8649	(Motala) 3 oktober 1374 DS nr 8650	(Motala) 3 oktober 1374 DS nr 8651
Protokoll	Thæt wari allom mannom kunnokt . at iak Elefwer diakn hærazhofdhinge i askahæraþe . kænnis mik thæs mædh thesso mino brefwe .	Thæt wari allom mannom kunnokt / at iak Elefuer diakn . hærazhofinge . i . askahæradhe . kænnis mik thæs . medh thæsso brefue .	That warj allom mannom kunnokt at iak elefwer diækn hærazhofdhinge i æskahæradhe / kænnis mik thæs / mædh thæsso mino brefue
Kontext	At iak skilde for the fæstinne sum heþerlik fru . oc wælbordin . fru hælghe bændictz dottir / hawer giwit j warra frw heþir . til wazstena klosters byghningh /	at iak skilde fore the fæstinne . thaet holmfridh giorz dotter . hauer baþe saalt . oc gifwit . ii guz hedhir oc warafrw . til wazstena klosters byghningh .	at iak skilde for the fæstinne swm oðhgøor i tuddathorpe / hawer saalt oc giwit i gudz hedhir oc warra frw / til wazstena klostirs byghningh /

Kontext forts.	allan siin æghodeel som hon atte i haghaby . høgha . babe mædh huus oc iorþ mæþ allom sinom tillaghom æinkte vndan takit / oc framleþis allan siin æghodeel i tuddaþorpa skoghe . swm ær alder halwer skoghin . oc thesse æro fæste- men swm hær næmp- nas / først pætar bæn- dictsson . birgher wiþ broo ii motalom . ioaan bæstabon- dæ . niclis i breþa garþe . øodhgør i tuddaþorpe . niclis skribbe ioan boosson . swenungir i dwfuadaal / jngiælldir i windirstaþom / finwidher iordhastadhom / ærinwardher i harokstorp- pe / ok thyrghils i wræk- nabroo . oc thætta war a thinge laghlika giort / a rætom thingxstadh . oc a rætwm thingxdagh i motalom / oc hær til witnis ær mit jnsighle fore sat	two attungo iordh i orlundum ligiande i hof sokn . ok kænнис sik siælf wp hafua burit fæmtighi marker redho pæninga / for thæt sama gozit . Oc thesse æro faste mæn . a Rætom thinxstadh oc rætom thingxdaghe . swm hær næmpnas i bre- fueno . først pætar bæn- dictsson . byrgher widh bro i motalom / ioghan bæsta bonda . niclis i bredha gard- he . ødgør i tuddathorpe . niklis skribbe . ioghan Bo- osson . Suenunger i dufa- dal . jngællær i windarstad- hom . finwidher i iordhas- tadhom . ærinwardher i haroksthorpe . oc thyrghils i wærknobro . oc til mero witnisbyrdh ær mit insighle fore sat	allan siin æghodeel i tuddathorpe / half husiin oc alla jordhena / akir / oc ænggh / skogh / oc fæmark / oc alt thæt thær til høre / badhe i wato / oc I thørro / Einkte wndan takit / fore tiio marker redho pæningha . Ok thesse æro fæste- mæn swm hær næmp- nas / først pætar Bændicts- son / Byrgher with bro i mo- talam / Joghan bæstabondhe Niklis i Bredhagardhe / Thor- sten ii Brumma / Niclis skib- be / Joghan boosson / Swe- nunger i dwfadaal / Jngellær i winderstathom / finuidher i iordhastadhom / ærinuwardher i harolzthorpe / ok thyrghils wræknabroo / ok thætta war laghlika a thinge giort a Rætomm thingxstadh oc a Rætom thingxdaghe i motalwm . Ok hær til witnis ær mith Jnsighle fore sat
Datering	scriptum et datum anno domini m°ccc°lxx°iiii^{to} . feria tercia proxima post michaelis archangeli	Scriptum Anno dominj M°ccc°lxx°iiii^{to} . feria terciA proxima post michaelis archangeli	Sscriptum et datum Anno domini m°ccc°lxx°quarto / feria tercia proxima post michaelis archangeli

Efter närstående formulär är de övriga fastebreven utskrivna. Exempelvis saknar ett fastebrev (DS nr 8656) helt prepositionsfrasen i devotionsformeln och dateringsfrasen är skriven på fornsvenskt språk.

Tre fastebrev (DS nr 8043, 8655 och 8656) inleds med den allmänna hälsningsformeln "Alla thom thetta breff høra ælla se [...]". Två av dessa (DS nr 8655 och 8656) är utformade efter ett identiskt formulär, medan det äldsta bevarade fastebrevet, utfärdat den 15 januari 1370 i Sjöckumla, avviker helt från de övriga fastebreven. 13 vadstenabrev är skrivna efter sex olika identiska formulärscheman, men många andra brev är skrivna efter närstående. Flera fraser är optionella men flertalet av dem återkommer i de flesta breven oberoende av brevens olika innehåll. Det förefaller som om skrivarna har stor rutin på att utforma brev och att de förfogar över ett stort antal fraser. Inom satserna har flera av fraserna en fri placering. De brev som börjar med hälsningsformeln "Alla the mæn thetta breff høre ok se" följs av antingen adverbena *æwærdhelika* eller *innelika*. En jämförelse med andra brev skrivna under 1300-talets senare del visar att bruket av *innelika* har en koncentration till vadstenabreven. Devotionsformuleringen i denna hälsningsformel finns i fyra varianter, och den utbyggda frasen "medh varom herra ihesu christo" är den mest frekventa. Ett fåtal brev saknar helt en devotionsformulering. Kontextens inledning börjar i regel med kungörelseformeln "Thet scal allom mannom witerlikt wara", men några närstående varianter förekommer. Därefter följer en stor variation i bruket av olika fraser beroende på brevets innehåll. Pertinensformeln är ibland förenklad men ofta följer den vad som anges i Magnus Erikssons landslag. Den vanligaste formuleringen av sigilleringsformeln är "til thæssa witnis byrdh [...]", men några närstående varianter föreligger. Dateringsformeln i denna grupp uppvisar i de flesta fall en språkblandning. I de flesta breven ges uppgift om utställelseorten på svenska, medan latin används i brevets utställensedatum.

Fastebreven visar på en större enhetlighet i bruket av formler och fasta fraser. Vanligen inleds fastebreven med hälsningsfrasen "Thæt wari allom mannom kwnnogt". Dessa fastebrevs daterings- och utfärdandeformler är skrivna på latin.

Formlerna och de fasta fraserna är inte unika för vadstenabreven utan kända från hela det fornsvenska brevmaterialet. Framställningen visar ändå en viss koncentration och bruk av fasta fraser samt en tendens till enhetlighet tydande på en gemensam skrifvartradition. Materialet är litet och ofullständigt, men pekar på en strävan till likformigt utställda brevformuleringar. Särskilt intressanta är de identiska formulärskrivningar, utförda av olika skrivare, som tyder

på samverkan eller åtminstone tillgång till ett gemensamt formulär. För att säkerställa resultatet krävs en större undersökning i första hand av fler vadstenabrev och därefter en jämförelse med det övriga medeltida brevmaterialet på fornsvenska.

5 Vadstenabreven och skriftbruket

Skriftbruket såsom det visar sig i vadstenabreven förmodas vara likartat, dels på grund av att skrivarna ingår i samma skrivarmiljö, dels på grund av att de har en liknande skrivarutbildning. Språkformen i vadstenabreven har därför systematiskt granskats på nivåerna ortografi, abbreviering, avstavning och interpunktion för att i någon mån fånga en gemensam norm bland skrivarna.

5.1 Ortografi och formordsval

Språkformen i de medeltida breven är ännu tämligen outforskad i 1900-talets filologi. De flesta framställningarna om det medeltida språket utgår i regel från lagspråkstexter och religiösa texter. Det fornsvenska språket i brevmaterialet har av äldre forskning betraktats som föga värdefullt, eftersom språkformen i det inte ansetts återge den särpräglade fornsvenskan utan antagits vara påverkad av latinet. Medeltida brev har därför sällan utgjort underlag för ortografiska undersökningar. Synen på de medeltida brevens språkform har emellertid förändrats, och det fornsvenska brevspråket kan numera betraktas som en utveckling av det juridiska språket.

Undersökningar har visat att när en institution är nyinrättad överför institutionens skrivare sitt skriftbruk i nyproducerade handskrifter. I initialskedet bör avskriftsverksamheten ha varit livlig och noggrann. Det nya klostret behövde texter för sin verksamhet. Texter betydelsefulla för klosterorden skrevs av oftare än andra texter och det bör ha varit en norm att efterlikna förlagan. Efterhand stabiliserades både språkform och paleografisk form. Likformigheten i arbeten från en och samma orden är stor och tyder på en välorganiserad skrivverksamhet (se bl.a. McKitterick 1994 s. 3–10). Det innebär att det ortografiska bruket är varierande i initialsskedet men att en medveten strävan att skapa likformighet efter hand skapar en skriftspråkstradition (se även Zheltukhin 1996). Omfattande avskrivning av handskrifter inom en institution bidrar till enhetlighet inom ortografen, eftersom en sådan verksamhet medför att förlagens ortografiska former överförs till avskriften, särskilt i början av ett avskriftsarbete och speciellt om skrivaren är osjälvständig. Skrivaren påverkas av sin förlagas ortografi och paleografiska mönster. En självständig skrivare kan hålla fast vid den ortografi han en gång har tillägnat sig. Skriftbilden lagras och skrivaren behöver inte göra en stavningsanalys varje gång ett bekant ord upprepas under skrivningen. Utterström (1968 s. 58) menar att brev skrivna i kloster uppvisar en mer regelbunden ortografi än andra brev, vilket innebär att klostren har haft ett mer bestämt normaliserat skriftbruk än andra skrivarmiljöer, dvs. att tradition och kontinuitet verkar starkare inom en klosterinstitution. Klosterskrivare påverkas i mindre grad av externa skrivares skriftbruk. Externa skrivare, t.ex. stormännens skrivare, är mer mobila än

skrivare inom klostren, och de kan påverkas i större utsträckning av andra skrivares språknormer.

En annan bidragande orsak till ortografisk likformighet bör vara en konventionaliserad skrivarutbildning. Vissa skrivövningar kan ha bidragit till att utveckla en ortografisk norm, t.ex. avskrifter av representativa förlagor. Skrivarna antas först ha utbildats i att skriva på latin men från omkring 1350 när behovet av fler skrivare uppstod tränades även skrivaren att skriva på folkspråket, dvs. direkt på fornsvenska. Enligt Ferm (2001 s. 115 f.) är det de välutbildade akademikerna, skolarerna, med examen från något av Europas universitet som genomför att de nordiska folkspråken utvecklas till skriftspråk. På grund av sina färdigheter kunde de överföra talspråk till text. Dessa skolarer kom även att vara verksamma som lärare vid bl.a. inhemska skolor, vissa kloster (tiggarkonvent) men även som privatlärare hos stormännen.

Skrivaren lär sig att använda en stabil ortografi när han eller hon skriver på latin men har flera ortografiska val när handskrifter skrivs på folkspråket. Det ortografiska mönster som en skrivare utbildar beror således på flera faktorer.

Sambandet mellan normen och den tydligt ökande standardiseringen av skriftspråket är dock problematiskt. Skrivelser från olika tider synes vara utformade i ett slags spänningsfält mellan olika språkliga variabler. En faktor kan också vara att det samtida talspråket i varierande grad har påverkat språkformen i enskilda dokument som sätter spår i ortografiska mönster (Hagland 2005 s. 106). Skrivarens grad av självständighet, utvecklad genom hans eller hennes ställning inom en institution och genom olika typer av skivarbete, t.ex. om det rör sig om avskriftsarbete eller eget författande, får också konsekvenser för skrivarens ortografiska bruk.

Den ortografiska variationen är stor i det äldsta brevmaterialet skrivet på fornsvenskt språk, men redan i mitten av 1300-talet har ortografin stabliserats trots att brevskrivarna är verksamma i olika skrivarmiljöer och kommer från olika geografiska områden (se t.ex. Johnson 1998, 2003). Det finns inga starka indikationer på att en skrivare skulle förändra sitt ortografiska bruk, utan snarare förefaller det vara så att skrivaren är trogen sin konvention efter en tids socialisering inom den institution som han eller hon verkar i. Men bruket kan ändå förändras under påverkan av en kollektiv norm (se t.ex. Johansson 1997 s. 127 ff., Johnson 2003 s. 254 f.). Det rör sig då om en medveten anpassning till den kollektiva normen. Skrivare som arbetar inom samma institution bör därför närma sig varandra i sitt skriftbruk.

Enligt en äldre forskningstradition anses en särskild fornsvensk språkvarietet ha utbildats under Vadstena klostrets senare verksamhetstid som en konsekvens av den omfattande handskriftsproduktionen på samma sätt som en särskild skrivstil skulle ha utvecklats. Senare forskning har en annan uppfatt-

ning och menar att något unikt vadstenaspråk eller någon särskild vadstenaskrift ej existerat (Wiktorsson 2006 s. 17 f.). Framför allt användes skrifttyperna textualis och hybrida. Man kan dock tala om att en birgittinsk standard har utvecklats, ett slags intern särutveckling, där vissa varieteter har prioriterats och används mer frekvent än andra i klostrets handskriftsproduktion. En sådan utveckling överensstämmer således med en medveten strävan till likformighet. En viss konformitet som har utbildats i skriftbruket är uppenbar på flera språkliga nivåer.⁷¹ En institution som Vadstena kloster utvecklade med tiden sannolikt en tämligen enhetlig ortografi observerbar i de yngre texterna.

Utgångspunkten för den ortografiska enhetligheten för handskrifter skrivna på fornsvenska är de blivande vadstenabrödernas texter samt andras som medverkade i textproduktionen redan under klostrets grundläggningsfas. Det innebär att de tidigast skrivna handskrifterna har haft betydelse för etablerandet av en skriftspråklig norm, och bland dessa tidiga handskrifter återfinns vadstenabreven. Brevtexternas ortografi har sällan påverkats av ortografin i förlagor, eftersom breven i regel inte är resultat av avskrifter. Ortografin i brevtexterna ger därför en fingervisning om vilka ortografiska preferenser som råder under klostrets grundläggningsfas, då många olika handskrifter producerades företrädesvis av de tidigast inträdande bröderna. Dessa skrivares ortografiska former bör ha påverkat de skriftspråkliga normer som senare utbildades i handskrifter på fornsvenska. De religiösa texterna och andra texter inom den religiösa liturgin har senare flitigt avskrivits av systrarna. De äldst producerade handskrifterna och sådana med hög prestige på fornsvenskt språk har således haft betydelse för utvecklingen av och stabiliteten hos den ortografiska formen.

Ortografin i vadstenabreven har granskats i avsikt att ge en överblick över den ortografiska formen såsom den framkommer i de 47 vadstenabreven. Ett flertal skrivare har deltagit i utskriften, vilket innebär att flera individuella normer förekommer. Avsikten med granskningen är att spåra eventuella ortografiska preferenser redan under grundläggningsfasen av Vadstena kloster. Vilka olika varieteter har t.ex. samvarierat? Vilka ortografiska former prioriteras och vilka variationer förekommer? Ortografisk variation kan även bero på uttalsskillnader hos de olika skrivarna. Någon analys av skälen till olika ortografiska former kommer inte att utföras utan varianter redovisas som olika formordval.

Produktionssättet för utskriften av breven är inte känt men en trolig arbetsgång är att brevutfärdaren, tillika donatorn, i de flesta fall vänder sig till

⁷¹ Konformiteten påträffas på flera nivåer, t.ex. morfologi, ortografi, abbrevieringar, interpunktion och avstavning. Konformitet kan även påträffas i handskriftens form, t.ex. layout, bruk av material och bläck.

Vadstena kloster med en begäran om att ett brev skall upprättas för en gåva. Skrivaren och utfärdaren samarbetar. De unika delarna av brevets innehåll tillhandahålls av utfärdaren, dvs. gåvans omfattning och geografiska belägenhet samt eventuella villkor. Därutöver nedtecknar skrivaren brevets obligatoriska fraser och satser samt inskriver de vittnen som skall intyga brevets äkt-het. Den något fria variationen av vissa fasta fraser i formlerna tyder på att skrivaren kunde ställa upp ett brev tämligen okomplicerat efter utfärdarens önskemål.

Ortografin i brevtexterna är gynnsam att undersöka i den meningen att ordförrådet är tämligen begränsat, men undersökningen försvåras givetvis av att ett flertal skrivare har deltagit i brevutskrifterna. Samma ord uppträder i breven, eller mer precist vissa ord förekommer oftare än andra, och sådana ord förväntas ha en mer enhetlig ortografi än mer lågfrekventa ord, eftersom det är troligt att skrivaren inte utför en fonologisk alfabetisering varje gång för sådana ord utan sannolikt återanvänder en prioriterad ortografisk form. Enligt Bakken (1997 s. 8) är ortografisk variation mindre hos frekventa ord i det norska brevmaterial som hon har undersökt. Högfrekventa ord är kognitivt befästa medan mer lågfrekventa eller okända ord måste alfabetiseras vid varje nedskrivningstillfälle. Skrivaren kan ha varit behjälplig som uppläsare av olika brev och var ändå van vid ortografisk variation när brevspråket var fornsven-ska.

Vadstenabreven innehåller knappt 9 000 löpord på fornsvenska. Ett urval av några termer och begrepp samt frekventa ord utgör underlaget för den ortografiska jämförelsen. En hypotes är att sådana ord har erhållit en viss ortografisk stabilitet.

I samband med redovisningen lämnas i vissa fall information om ortografiska preferenser i de äldst bevarade jordeböckerna från klostret daterade 1447 och 1457. Någon jämförelse är inte relevant att göra eftersom enbart två skrivare har deltagit i förtecknandet av klostrets godsinnehav i dessa jordeböcker. Resultatet av undersökningen redovisas ordklassvis och de undersökta orden därefter i alfabetisk ordning. Avslutningsvis redovisas ortografisk variation för böjningsändelsen *-om*.

Ett centralt substantiv i medeltida brevtexter är *bref* n., som förekommer 93 gånger i vadstenabreven i olika former och numerus. Den vanligaste stavningen för substantivets stam (rotmorfem) är *bref* som förekommer 48 gånger i både obestämd och bestämd form singularis. Ordet förekommer sällan i plural. Enkeltecknad vokal i stammen föredras (tillsammans 83 gånger).

Substantivet *gudh* m. är givetvis ett synnerligen vanligt religiöst begrepp i medeltida texter och även i medeltida brev, företrädesvis i devotionsformeln. Substantivet *gudh* förekommer 46 gånger i 31 olika vadstenabrev. Ett sådant

höfrekvent ord borde, enligt min mening, ha en tämligen enhetlig ortografisk form men så är inte fallet. I regel skrivs substantivet av de enskilda skrivarna på samma sätt i samma brev, med undantag av ett par skrivare. Variation förekommer främst i sättet att beteckna ordets vokal. Tre skrivare, varav en har skrivit två brev (hand 4), växlar mellan *-u-* och *-w-*. Skrivningar med *u* dominerar förvisso men 13 gånger skrivs i stället *w*. Men det som en nutida läsare uppfattar som variation behöver inte uppfattas så för en medeltida skrivare. Tecknen *u/v/w* betraktades sannolikt som likvärdiga. Substantivet *gudh* förekommer främst i genitiv, t.ex. i prepositionsfrasen "i gudz hedher". Slutkonsonantism för genitiv skrivs framför allt med *-dz* (27 belägg). Mer sällan skrivs enbart *-z* (3 belägg). En enstaka gång skrivs *-dhz* (1 belägg), dvs. med frikativ representation. Dativformen skrivs företrädesvis med *-dhi* (10 belägg). I ett av de äldre vadstenabreven skrivs substantivet i dativ *gudhj*, dvs. med vokaliskt finalt *j* (DS nr 7640). På samma sätt som för *u* kunde *j* och *i* beteckna ett och samma ljud. I ett annat av de äldre vadstenabreven används fortfarande *p* och dativformen skrivs då *gupi* (DS nr 8601). Brevets skrivare är inte konsekvent i bruket av *p*. I samma brev skrivs substantivet i genitiv också som *gudz*. Ordet fick tidigt den fasta formen *gudh* som inte ändrades och beror på ett läsuttal (Wessén 1995 s. 79).

Ett frekvent substantiv i vadstenabreven är *hæradhe* n. Väsentlig information är att ange i vilket härad som försäld, skänkt eller köpt egendom är belägen. Substantivet *hæradhe* förekommer dels som simplex (18 belägg i 15 brev), dels som förled i sammansättningen *hæradshöfdhinger* m. (57 belägg i 32 brev). Substantivet förekommer också som efterled när det är sammanskrivet med ortnamnen *Aska* (13 belägg), *Boberg* (1 belägg) och *Dal* (3 belägg). I regel finns minst två belägg av substantivet i de brev där substantivet är belagt. Stavningen *hæradhe* dominerar när substantivet uppträder som simplex. Viss ortografisk variation förekommer främst för ordslut men de flesta skrivare väljer *-dhe* för tidigare *-pe*. Några enstaka gånger skrivs ändelsen *-the*: *askahærathe* (DS nr 8656), *hærathe* (DS nr 8718, 8829) och *hærathero* (DS nr 8829). När det gäller skrivningar av de finala konsonanterna samt fegemorfemet i sammansättningar med *höfdhinger* som efterled varklar bruket. Skrivarna väljer mellan *-dz-* (6 belägg), *-tz-* (7 belägg), *-z-* (12 belägg) och *-tsx-* (1 belägg). I dessa fall är alltså *h* utelämnat. Mellan vokaler skrivs således regelmässigt *dh/th* medan substantivet skrivs med *d(z)*, *t(z)* och *t(sx)* när en konsonant följer. I Vadstena klostets äldsta jordeböcker skrivs genomgående *hæ Rath*. En rimlig förklaring till att stavning med finalt *-th* så småningom dominerar kan vara att det är den variant som föredras i skrivelser från olika kanslier eventuellt med inflytande från danskan eller tyskan (Larsson 1971 s. 194).

Ett annat högfrekvent substantiv i medeltida brev är *iordh* f. i regel med betydelsen 'jordegendom'. I vadstenabreven förekommer *iordh* antingen som simplex eller som förled i sammansättningar med efterleden *-staþer* m., 42 gånger i 26 olika brev. Det initiala tecknet varierar. 20 gånger skrivs *j* och 22 gånger *i*. Skrivarna är oftast konsekventa med undantag av tre skrivare. En tendens är att stavningar med initialt *j* ökar, och från och med 1375 skrivs enbart *j*. Variationen av konsonantism i stamslut varierar, ibland skrivs *dh* och ibland enbart *d*. En enstaka gång skrivs *-th* (DS nr 8718).

Substantivet *kloster* n. förekommer ofta i vadstenabreven tillsammans med ortnamnet Vadstena. Substantivet *kloster* är skrivet 122 gånger i vadstenabreven och förekommer minst en gång i varje brev, oftast flera gånger. Latinska lånord med klusilen *k* tecknas ofta med *c*, t.ex. *closter*, särskilt om skrivaren är latinkunnig. Skrivningar med *k* dominerar bland vadstenabreven trots att det är troligt att de flesta av brevskrivarna var latinkunniga. I detta fall är det sannolikt så att en norm för det frekventa ordet *kloster* är etablerad. Enbart i två brev (tillsammans 5 belägg) skrivs substantivet med *c*. I det senare jordeboksmaterialet för Vadstena kloster föredras stavningar med initialt *c* (Larsson 1971 s. 199).

Ett mindre frekvent substantiv i vadstenabreven är *qværn* f., ett substantiv med många ortografiska varianter i andra fornsvenska texter, som sannolikt beror på olika varianter i skrivarnas uttal, t.ex. *kwern*, *quarn* och *quarn*. Tecknet *q* väljs oftast framför konsonantiskt *v*, *w* eller *u*. Substantivet förekommer 17 gånger som simplex eller som förled i sammansättningar i tolv vadstenabrev och ingår då i pertinensformeln. Den ortografiska formen är instabil och tycks bero på en osäkerhet om hur den initiala velara klusilen och den efterföljande vokalen skall tecknas. Tre varianter förekommer, *qu-*, *qw-* och *kw-*, och vokalen därefter är antingen *æ*, *e* eller *a*. I den mån substantivet återkommer i ett och samma brev är skrivaren konsekvent i sin skrivning med undantag av belägg i ett brev (DS nr 8743). I klostrets äldsta jordeböcker tecknas i regel *w* efter *q* (Larsson 1971 s. 198, 211). Den nusvenska formen *kuarn* tros ha uppkommit ur uppsvenska dialekter genom utveckling av *æ* till *a* i position som har samband med ljudhistoriska förändringar framför *r* + konsonant.⁷²

Substantivet *umbuþ* n., med betydelsen 'ombud', 'fullmäktig' förekommer 14 gånger i lika många vadstenabrev och anges i brevens mottagarfraser, t.ex. "at gifwa a wara wægna . hedherlikom fadher ok hærra / biscop thomase aff wexio / ok wælbomnom riddara hærra birghere vlfsson . æller thera wisso vmbudhi . fasta a klostrins wægna" (DS nr 8639). Substantivets ortografiska form kan varieras på flera sätt företrädesvis i dess vokalism. I den första sta-

⁷² Enligt uppgift i SAOB.

velsen varierar bruket av de vokaliska tecknen *o-*, *v-* och *w-* och i den andra stavelsen med *-o-*, *-u-* och *-w-*. Substantivet förekommer företrädesvis i dativ och den vanligaste ortografiska formen blir då *umbudhi* (5 ggr). Konsonanten i stamslutet skrivs med *dh* med undantag av skrivningen i två brev som i stället har *th* för ursprungligt *þ*, en variation som sannolikt har samband med olika uttal hos olika skrivare.

Lånordet *pænningar* m. är belagt i flera fornsvenska varianter, t.ex. *penningar*, *pænningar* och *pænning*. I vadstenabreven förekommer substantivet elva gånger i lika många brev och skrivningen med *æ* i stammens första vokal föredras, t.ex. *pænninga*, med undantag av tre gånger då i stället *e* skrivs. För övrigt uppträder många varianter. I mer eller mindre utskrivna former av lånordet föredras *æ* i den äldsta jordeboken från 1447, medan *e*-skrivningar föredras i den senare jordeboken från 1457, men vokalen döljs många gånger med förkortningstecken (Larsson 1971 s. 133).

Substantivet *vatn* n. är ett tämligen frekvent ord i vadstenabreven och stavas initialt på olika sätt. Vanligtvis tecknas det konsonantiska initiala tecknet med *w* (36 gånger) och mindre sällan med *v* (7 gånger), och endast en gång med *u*.

En annan kategori inom ordklassen substantiv är personnamn som är synnerligen frekventa i brev. Flera namn på utfärdare, mottagare, sigillanter och fastar förekommer ofta i medeltida brev. Dock uppvisar personnamn alltid stor ortografisk variation. I vadstenabreven uppträder samma personer i ett flertal brev med sina namn, t.ex. Birger Ulfsson och Katarina Ulfsdotter, och några omtalade män bär personnamnet Ulf. Det initiala tecknet i patronymikonet *Ulfsson* och i förnamnet *Ulf* tecknas antingen med *v* eller med *w*. Sammanlagt förekommer *Ulf(-)* 38 gånger. Skrivningar med *v* föredras 35 gånger, mindre vanliga är skrivningar med *w* (3 gånger).

Substantivet *ægha* f. förekommer i några ortografiska varianter i fornsvenska texter, t.ex. *ega*, *eghia*, *æghia*, och vanligast synes stavningar vara med initialt *æ* samt skrivningar med *gh*. Substantivet, med betydelsen 'ägan-de', 'innehav', 'besittning', är ett frekvent ord i vadstenabrevens pertinensformel både som simplex och som förled i sammansättningar (tillsammans 48 belägg i 39 brev) och det är belagt mellan en till tre gånger i varje brev. Substantivet skrivs främst som simplex i akusativ, t.ex. i nominalfrasen *æværtheliko ægho*, eller genitiv i sammansättningar, t.ex. *ægholuth*. Genitivändelsen är alltid *o*. Den ortografiska skrivningen är ganska enhetlig i de vadstenabrev där orden förekommer men med två undantag: i ett brev (DS nr 8847) skrivs substantivet två gånger med initialt geminiserat *æ* för att beteckna lång vokal och i ett annat brev (DS nr 8872) skrivs *egholot*, dvs. med det initiala tecknet *e*.

Adjektivt *fulder* med betydelsen 'full', 'fullkomlig', 'fullständig' är frekvent i brev och stavningen för vokaler i stammen varierar. Adjektivt skrivs i olika varianter i medeltida texter, t.ex. *fuller*, *folder*, en variation som förmodligen beror på uttalsskillnader. Stamvokalen tecknas antingen med *o* eller *u* och konsonanten *l* skrivs ibland tillsammans med *d*. Oftast ingår adjektivt som bestämning i fraserna "fult wald" och "fulla makt", men adjektivt ingår även som förled i sammansättningar, i t.ex. adverbet *fulkomlika*. I vadstenabreven skrivs *fulder* 29 gånger i 24 vadstenabrev. Ortografisk variation är belagd i sättet att teckna vokalismen i stammen, med antingen *u* eller *w*. Viss övervikt för *u* förekommer (11 belägg). Konsekvent dubbeltecknas konsonanten *l* om det efterföljande tecknet är en vokal, t.ex. i *fulla*, annars är konsonanten enkeltecknad, t.ex. *fult*.

Participet *fornæmpder* är vanligt i många brevtexter. I genitiv, som är den vanligaste formen i breven, skrivs participet bl.a. som *fornæfndæ*, *fornepdæ*, *fornømdhæ*, *fornempdæ*, *fornæpdha*, *fornæpnna*, dvs. många ortografiska former är belagda. I vadstenabreven är participet väl belagt med 74 förekomster och oftast (46 ggr) (med undantag av ett particip där hela efterleden är abbrevierad) skrivs participet *fornæmpda* med *p*-inscott. Ibland är *m* abbrevierat. Viss variation möter i skrivningen av prefixet, men *for-* (53 ggr) företräds framför *før-*, en variation som har sin förklaring i skrivarnas olika uttalsvanor.

Participet till verbet *undantaka* är i predikativ funktion frekvent belagt i vadstenabrevens pertinensformel. Participet är känt från landskapslagarna. I vadstenabreven förekommer participet 24 gånger i 20 brev och dess ortografiska form är tämligen stabil. Det förekommer företrädesvis särskrivet (15 ggr), och med initialt *v* (17 ggr). Efterleden, vare sig den är skriven som ett eget ord eller i sammansättning, skrivs alltid *takit* i singular eller *takno* i plural.

Det negerande kvantitativa pronomenet *ængin* förekommer i flera varianter i medeltida texter, t.ex. *ængo*, *engu*, *enggu*, *engo*, *enggo*, *engho*, *ingo* i neutrum. Pronomenet ingår i den fasta frasen "ængo undantakno", som utgör en del i brevens pertinensformel. Stavning med initialt *æ* är särskilt vanlig i äldre fornsvenska texter enligt Wessén (1995 s. 122) för pronomenet. I vadstenabreven förekommer *ængin* i neutrum i 17 vadstenabrev, tillsammans 21 gånger i tre ortografiska varianter; *ængo* (16 ggr), *engo* (4 ggr) och *engho* (1 gg). Förekomsterna visar att stavningar med initialt *æ* dominerar. Böjningsmorfemet skrivs alltid med *o*.

Den obestämda artikeln *en* och *et* förekommer ofta, och den ortografiska formen är instabil under hela medeltiden. Den obestämda artikeln behandlas här på samma sätt som grundtalet för 1 eftersom distinktionen mellan artikeln och grundtalet svårigen med säkerhet låter sig göras i de medeltida brevtex-

terna. Mot slutet av medeltiden blir stavningar med initialt *i* vanliga för neutrum, och skrivs då som *ith*, vilket förmodligen beror på uttalsvanor. Denna senare stavningsform är helt genomförd i Nya testamentet 1526 och Gustav Vasas bibel 1541, men under 1600-talet försvinner varianten *ith* (Terner 1922 s. 7 f.). Den obestämda artikeln är belagd 60 gånger i 26 vadstenabrev, och förekommer uteslutande med initialt *e*, även i neutrum. Vanligen skrivs artikeln med dubbeltecknad vokal *e* som i *een* (33 ggr), *eet* (7 ggr), *eeth* (1 gg), mer sällan med enkel vokal som i *en* (13 ggr) och *ena* (6 ggr). Dubbeltecknad vokal används i mycket skiftande omfattning i fornsvenska texter, men vissa vokaler dubbeltecknas oftare än andra, och initialt är dubbeltecknad vokal relativt vanlig. I den mån artikeln förekommer mer än en gång i ett och samma brev är skrivaren i regel konsekvent i sitt ortografiska bruk. Artikeln är belagd i samtliga brevs pertinensformler, men kan även betraktas som ett räkneord (kvantitetsattribut) åtminstone framför jordmåttet *attunger* m. ett vanligt fastighetsmått i Östergötland, exempelvis ”en attongh jordh” (DS nr 8644).

Det personliga pronomenet *iak* är synnerligen frekvent i medeltida brev, eftersom brevutfärdaren omtalas i 1 pers. singular. Pronomenet är därför belagt i de flesta vadstenabrev (198 ggr). Undantagna är de kollektivt utfärdade brev som i stället använder det plurala pronomenet *wi*. Sex varianter förekommer av detta frekventa pronomen: *jak* (100 ggr), *iak* (83 ggr), *jac* (6 ggr), *iac* (4 ggr), och *jach* (1 gg), men dominerar gör stavningarna *jak* och *iak*. Stavningen *jæk* (4 ggr) förekommer likaså men dess avvikande vokal har sannolikt samband med skrivarens uttal. Många skrivare växlar mellan de två vanligaste ortografiska formerna i samma brev, eftersom *j* och *i* sannolikt uppfattades som samma tecken. Enligt en sådan tolkning är variationen ringa. Intressanta är de fåtaliga skrivningarna av pronomenet som innehåller ett *c*. En av skrivarna nedtecknar pronomenet med den ortografiska varianten *jac* (6 ggr) samt *jach* (1 gång). Samma skrivare har även preferens för *c*-stavningar som i t.ex. *closter* i ett stadfästelsebrev (DS nr 8770) av en gåva från Ulf Gudmarsson. Brevet är utfärdat av prästen Staffan Nilsson i Nykil. Stavningar med *c* för *k* kan bero på att skrivaren har goda latinkunskaper.⁷³ Förmodligen har utfärdaren själv skrivit detta brev.

Det sammansatta verbet *afhænda* med betydelsen ’fråntaga’, ’avhända’ förekommer ofta i medeltida brev. I vadstenabreven är verbet belagt företrädesvis i 1 pers. singular presens, några gånger i 1 pers. plural presens och inleder en formel där utfärdaren tillkännager att han eller hon och eventuella arvingar frånsäger sig den egendom som överläts enligt stadgandena i brevet. Verbet är belagt en gång vardera i 19 vadstenabrev och är skrivet i många orto-

⁷³ Brevet innehåller även en hög frekvens av abbrevierade ord, vilket ytterligare tyder på att skrivaren är van att skriva latinska texter.

grafiska varianter. Variationen förekommer i verbets första sammansättningsled. Prepositionen skrivs på tre olika sätt, som *aaf-*, *aff-* eller *af-*, dvs. variationen gäller antingen dubbeltecknad eller enkeltecknad vokal och konsonant. I efterleden återges stavvokalen på två sätt, *-hænd-* eller *-hend-*, dvs. med vokalen *æ* eller *e*. Det tempusböjda morfemet för 1 pers. singular presens har *r*-bortfall i sex brev medan tolv brev har bevarat *r*. Sådant bortfall anses emellertid vara ett östgötskt dialektalt särdrag (Wessén 1995 s. 49). Men variationen, med eller utan *r*-bortfall, förekommer även hos en och samma skrivare. Exempelvis tecknar hand 7 verbet i 1 pers. singular presens i två donationsbrev på två olika sätt: *afhender* (DS nr 8644) och *afhænde* (DS nr 8750). Vacklan kan tolkas som att normen är att skriva ut finalt *r*, men att bruket i tal ibland slår igenom i skriften. I de fall verbet förekommer i 1 pers. plural presens skrivs *-om* (5 ggr).

Verbet *giva* är centralt i medeltida donationsbrev och förekommer i många olika ortografiska former. Verbet är belagt i olika former, infinitiv, presens, preteritum och supinum, i vadstenabreven (85 ggr). Former i supinum dominerar (41 st.), eftersom breven oftast redogör för en avslutad händelse i förfluten tid. I verbstammen förekommer sju varianter i sättet att teckna *v*-ljudet: *-fiw-* (36 ggr), *-u-* (18 ggr), *-w-* (13 ggr), *-fu-* (10 ggr), *-ffiw-* (3 ggr), *-ff-* (3 ggr) och *-f-* (2 ggr). Ingen ortografisk preferens föreligger för något tempus. Den vanligaste stavningen *-fiw-* är exempelvis företrädd för alla tempusformerna.

En liknande variation gäller för att beteckna *v*-ljudet i verbet *hava* som är belagt 61 gånger i vadstenabreven. Vanligast är att verbet förekommer i presens som hjälpverb. Verbet förekommer även i infinitiv vid ett flertal tillfällen, några gånger i preteritum och en enda gång i konjunktiv. De fem förekomster i preteritum tecknas på samma sätt med *f* följt av dentalsuffixet *dh* samt vokalen *e*. Vanligast är att skriva *-fiw-* (20 ggr), *-u-* (14 ggr) eller *-w-* (13 ggr). Mindre vanligt är att stava med *-fu-* (3 ggr) och *-ffiw-* (4 ggr). I 1 pers. plural presens skrivs ändelsen *-wm* (3 ggr) eller *-om* (1 gg).

Det frekventa verbet *helsa* förekommer 38 gånger i hälsningsformlerna, 32 gånger i presens singular och sex gånger i presens plural. På samma sätt som för verbet *afhænda* förekommer ibland *r*-bortfall i 1 pers. singular presens. I 25 brev skrivs verbet med *r*-bortfall. I 1 pers. plural presens skrivs ändelsen *-om* (6 gånger). Den avslutande nasalen är då i regel abbrevierad.

Tidsadverbet *nu* förekommer 27 gånger i vadstenabreven. Antingen skrivs det *nu* (16 gånger) eller *nw* (11 gånger), totalt i 23 brev. Skrivarna är konsekventa i sitt bruk i det fåtal tillfällen då adverbet skrivs mer än en gång i samma brev. Exempelvis stavar hand 7 *nu* i sina båda donationsbrev (DS nr 8644 och 8750), och hand 6 skriver *nw* i sina brev, ett donationsbrev (DS nr 8751) och ett ingiftsbrev (DS nr 8754).

Som jag tidigare har redovisat förekommer varianter av prepositionen *af*- när den står som förled i det sammansatta verbet *afhænda*. Prepositionen i fristående funktion uppträder 49 gånger i fyra olika varianter. Vanligast är stavningen *af* (26 ggr), följt av *aff* (20 ggr). Sällsynta är övriga stavningar, *aaf* (2 ggr) och *aaff* (1 gg). De enskilda skrivarna är i regel konsekventa i sitt bruk i den mån prepositionen skrivs flera gånger av samma skrivare, dock med några få undantag. Sålunda skriver t.ex. hand 5 *aff* fyra gånger och *af* en gång. Den vanligaste skrivningen i klostrets jordebok från 1457 är *aff* (Larsson 1971 s. 212 f.).

En annan frekvent preposition är *æptir* som är belagd 47 gånger i 25 vadstenabrev i flera ortografiska varianter: *epte* (9 ggr), *æfte* (2 ggr), *æftir* (3 ggr), *æpter* (2 ggr), *æptir* (4 ggr), *efter* (1 gg) och *aptir* (1 gg), men den vanligaste varianten är *æpte* (25 ggr). Variationen i de ortografiska formerna har sannolikt samband med varierande uttal hos skrivarna. I regel är de enskilda skrivarna konsekventa i sitt ortografiska bruk.

En mycket vanlig preposition är *i*. Trots att prepositionen är enstavig finns den belagd i flera varianter i medeltida texter, t.ex. *ii*, *ij*, *j* och *y*. Vanligast är en växling mellan vokalistiskt *j* och *i*. I vadstenabreven förekommer prepositionen 462 gånger och är belagd flera gånger i alla brev. Prepositionen skrivs i fem varianter. Vanligast är *j* (214 ggr), följt av *i* (151 ggr). Prepositionen dubbeltecknas också: *ij* (62 ggr), *ii* (25 ggr) och *jj* (10 ggr). Få brevskrivare är konsekventa i sitt sätt att skriva prepositionen. En svag tendens är att skrivare till brev från slutet av undersökningsperioden är mer konsekventa i sitt bruk och att skrivningar med *j* ökar i slutet av perioden. Någon skillnad i bruket att teckna *j* eller *i* föreligger knappast, eftersom *i* och *j* under medeltiden liksom senare var variantformer av samma tecken. Det finns också en svårighet i vissa brev att skilja mellan de båda tecknen. Tolkningen vilar givetvis ofta på en subjektiv bedömning. Prepositionen har många gånger en interpunkterande funktion och om den har försetts med ett förstorat tecken är en rimlig tolkning att en paus bör föregå det nominala led som prepositionen inleder.

Prepositionen *om* finns företrädd i flera ortografiska varianter i medeltida texter, som också indikerar viss variation i uttalet. De vanligaste varianterna är *um* och *om* samt *wm* och *vm*. I vadstenabreven förekommer prepositionen elva gånger i sju brev. Initialt skrivs den antingen med vokalistiskt *v* (7 ggr) eller med *w* (4 ggr). I Vadstena klostets äldsta jordeböcker skrivs ordformen företrädesvis med initialt *u* men varianten med *o* förekommer sporadiskt. I yngre fornsvenska texter förekommer både stavning med *um* och med *om* (Larsson 1971 s. 153), men detta bruk har således inte inträtt i vadstenabreven.

Sätten att beteckna det inledande tecknet i den sammansatta prepositionen *uppa* och adverbet *up* är vacklande, såväl när de skrivs i simplex som när de är förled i sammansättningar. I vadstenabreven förekommer initialt fyra

ortografiska variationer: *v*, *w*, *o* eller *u*. Vanligast är att beteckna tecknet med *v* (*vp*, *vp-*, *uppa*, *vpit*⁷⁴: 14 belägg) eller *w* (*wp*, *wppa*: 13 belägg). Mindre vanligt är att stava med *o* (*op*, *op-*, *opp-*: 8 ggr) och med *u* (*up*: 1 gg). Enligt Thorell (1951 s. 34) skrivs *up* och *uppa* i religiösa texter från Vadstena kloster från mitten av 1400-talet med *u* initialt. Möjligtvis har detta samband med skrivarnas uttal. Skrivningar med *o* tycks representera en yngre tradition (Larsson 1971 s. 154).

Konjunktionen *oc* är synnerligen frekvent i alla texter och de tre vanligaste stavningsvarianterna i handskrifter på fornsvenska är *oc*, *ok* och *och*. De två första av dessa varianter finns representerade i vadstenabreven i olika grad. Konjunktionen förekommer totalt 545 ggr och är därmed det vanligaste ordet i vadstenabreven. Den ortografiska formen *ok* (408 ggr) föredras, följt av *oc* (137 ggr). De flesta skrivare är konsekventa i sitt val av stavningsvariant, men några enstaka skrivare växlar mellan *ok* och *oc*.

Konjunktionen *ælla* är företrädd i många olika ortografiska varianter i medeltida texter, t.ex. *elle*, *allæ*, *hella*, *ælla*, *ællæ*, *ælle*, *alla*, *hælla*, *ællar*, *ællær*, *ældar* för att bara nämna några varianter. Mångfalden av varianter har sannolikt samband med skrivarens uttal av konjunktionen. Den initiala vokalen är dock vanligtvis *æ*, i viss mån även *e* (Kock 1911 s. 171). Konjunktionen förekommer 110 gånger i vadstenabreven (i fastebreven finns inga belägg för konjunktionen). Initialt föredras stavningar med *æ*. Den ortografiska varianten *ælla* dominerar med 81 belägg. Andra varianter med initialt *æ* är *æller*, *ællar* och *ællæ*, tillsammans elva belägg. Skrivningar med initialt *e* finns i formerna *ella* och *eller* (18 ggr). I regel är skrivarna konsekventa i de enskilda breven, när konjunktionen är skriven mer än en gång. Några få skrivare har blandade former, t.ex. skrivaren till donationsbrevet DS nr X 42, som skriver *ælla* elva gånger men vid ett enda tillfälle i stället *ællir*. Former med initialt *æ* förekommer även senare i Vadstenas äldsta jordeböcker men stavningar med initialt *e* föredras då (Larsson 1971 s. 132 ff.).

Ett mycket frekvent ord är subjunktionen *som*, vilken skrivs på olika sätt i det medeltida materialet, t.ex. *sum*, *sym*, *swm* eller *som*. Variationen har sannolikt samband med uttalsskillnader hos skrivarna. Vadstenabreven innehåller många belägg av subjunktionen, och den förekommer i tre olika ortografiska varianter: *som*, *sum* och *swm*. Varianten *som* överväger med totalt 138 belägg. Övriga former förekommer mer sällan: *swm* 14 belägg och *sum* 6 belägg. Skrivarna i de enskilda breven är konsekventa i sin skrivning av subjunktionen med undantag av två brevskrivare (DS nr 8649 och 8718) som har ett vacklande bruk. I det senare jordeboksmaterialet för klostret används varianten *som*, vilket tillika är den vanligaste ortografiska varianten i alla yngre fornsvenska

⁷⁴ Adjektivet *vpit* förekommer i nominalfrasen *vpit breff* (DS nr 8656).

texter (Larsson 1971 s. 153). Den ortografiska formen för subjunktionen stabiliserades således tidigt, och en tendens till stavningskonventionen för *som* är märkbar redan i vadstenabreven.

Undersökningen av ortografin i vadstenabreven visar en tendens till likformighet i den ortografiska formen för vissa ord, åtminstone för ordstammar som i första hand har granskats. Kasus-, numerus- och tempusändelser varierar på flera sätt, och ofta är de abbrevierade, vilket försvårar en jämförelse. Hypotesen att ord som förekommer ofta i brevmaterialet skulle ha en mer stabil ortografisk form stämmer till stor del. Frekventa substantiv som t.ex. *kloster* och *hæradhe* har en tämligen stabil ortografisk form. Prepositionen *æptir* har många varianter i medeltida texter men i vadstenabreven föredras skrivningen *æpte*. Även konjunktionerna *ælla* och *oc* kan stavas på olika sätt, men stavningarna *ælla* och *ok* är överlägset representerade. Subjunktionen *som* stavas framför allt som i dag. Exempel på att mindre frekventa ords ortografi är mer instabil är substantivet *qværn* som stavas på olika sätt men troligen har samband med olika skrivares uttal av substantivet.

Den variation som möter överensstämmer med den man finner i andra medeltida texter och kan knappast ha försvårat läsförståelsen av brevtexterna. Dessutom samvarierar flera tecken, t.ex. betecknar *u*, *v* och *w* både vokaler och konsonanter. Den initiala vokalen i t.ex. personnamnet *Ulf(-)* skrivs oftast med *v*, men ibland med *w*-, dock aldrig med *u*-. Detsamma gäller för förleden i participet *vndantakno*. Överlag dominerar skrivningar med *v* för nutida *u*. Även mindre vanliga ord i olika brev som t.ex. ortnamnen *vllabolstadhe* och *uplandom*, prepositionerna *vnder* och *vtan* liksom adverbet *vtgærthis*, ord som förekommer några enstaka gånger i spridda brev, skrivs initialt med *v*-. Annorlunda tecknas *u* i ordslut som kan exemplifieras med adverbet *nu* som skrivs antingen med *-u* eller med *-w*. Däremot vacklar bruket något för att beteckna initialen i substantivet *umbudhi* och i prepositionen eller adverbet *uppa*. Prepositionen *om* skrivs antingen *vm* eller *wm* i vadstenabreven. Den ortografiska formen för mediant vokalt *-u-* skrivs företrädesvis med *-u-*, t.ex. i *gudh*, liksom i efterleden av *umbudhi* och i adjektivet *fulder*.

Att beteckna lång respektive kort vokal följer inte något mönster utan varierar för olika ord. Sålunda skrivs vokalismen i substantivet *bref* omväxlande med enkelt eller dubbelt *e*, medan den dominerande ortografiska formen för den obestämda artikeln är *een* och *eeth*, alltså med dubbla vokaler. För prepositionen *af* föredras enkeltecknad vokal.

Initiala konsonanter med *v*- och *w*- samvarierar med varandra. Substantivet *vatn* exemplifierar hur *w*- föredras som initial konsonant för nutida *v*. Majoriteten av alla ord som inleds med konsonantiskt *v*- skrivs med *w*-, en mindre andel med *v*-. Även *i* och *j* är variantformer av samma tecken, och det-

ta visas bl.a. genom substantivet *iordh*, pronomenet *iak* och prepositionen *i* som omväxlande skrivs med *i* eller *j* i initial ordposition, dock med en viss övervikt för *j*.

Beteckningen för de mediala konsonanterna som i verben *giva* och *hava* skrivs företrädesvis med *-fw-* eller *-u-*.

Finalt *-f* skrivs på olika sätt. Substantivet *bref* tecknas i regel med dubbla *-ff(-)* och i någon mindre grad med enkelt *-f(-)*.

Tecknet *l* i adjektivet *fulder* dubbeltecknas konsekvent om det efterföljande tecknet är en vokal och enkelskrivs före konsonant. I nästan alla fall dubbeltecknas *-l-* mellan vokaler även i andra ord, t.ex. i substantivet *godhwillia*, ortnamnet *hillisø* och verbet *kalla*, såsom är brukligt i de flesta medeltida texter.

Ett östgötskt särdrag anses *r*-bortfall vara, bl.a. för verb i 1 pers. singular presens. Bortfall av *-r* förekommer sporadiskt för verbet *afhænda* men i större utsträckning för verbet *helsa* med några få undantag i vadstenabreven. En iakttagelse är att ändelsen för verb i 1 pers. plural presens i regel tecknas *-om*, mindre sällan *-um*. Det senare anses representera en äldre stavningskonvention som inte har samband med skrivarens uttal. Enligt en undersökning (Johnson 2003) av vokaltecken i final position i medeltida brev på fornsvenska inträder en förändring i mitten av 1300-talet som förstärks i slutet av 1370-talet. Den mest signifikanta förändringen rör böjningsändelserna *-um* och *-wm* som successivt övergår till *-om* för dativ i ordklasserna substantiv, pronomen och adjektiv (plural) samt för 1 pers. plural presens. Denna förändring bekräftas av skrivningarna i vadstenabreven (se tabell 16).

Tabell 16. *Fördelning av ändelserna -wm, -um och -om*

	-wm	-w(m)	-um	-u(m)	-om	-o(m)	antal
substantiv (inkl. ort- namn)	18	2	21	19	235	56	351
adjektiv	3	-	5	17	105	12	142
pronomen	1	-	4	5	24	78	112
verb	2	-	1	1	25	1	30
	24	2	31	42	389	147	635

635 ord i vadstenabreven är försedda med sådan ändelse och 84 % av fallen tecknas med *-om* (389 är oabbrevierade och 147 är försedda med nasaltecken). 73 ord tecknas i den ordfinala ställningen med *-um* och *-u* + nasaltecken samt 26 ord med *-wm* och *-w*+nasaltecken. Det är företrädesvis i ett tiotal av de

äldre breven som skrivningar med *-um* och *-um* förekommer, t.ex. DS nr X 42, DS nr 8043 och DS nr 8601.

5.2 Abbreviering

Medeltida handskrifter är mer eller mindre abbrevierade. Behovet av att abbreviera uppkom under antiken. Man behövde en metod att nedteckna i samma takt som en muntlig diktamen (se t.ex. Parkes 1991 s. 19 ff.). Systemet kom under medeltiden att användas även för att reducera skrivutrymmet. Abbrevierade texter blev tidigt en konvention och ingick i den medeltida skriftkulturen. Systemet förutsätts vara utformat efter regler som både läs- och skrivkunniga var förtrogna med. Att skriva och att läsa en abbrevierad text kräver god kunskap om abbrevieringssystemet.

Flera abbrevieringsnormer existerade samtidigt under medeltiden. Abbreviaturer i texter på latin är mer komplicerade, medan abbreviaturer i texter på folkspråk är enklare, vilket kan bero på att de latinska texterna var försedda med abbrevieringar när de spreds till olika länder i Europa. Exempelvis särskiljde iriska skrivare mellan utländska, latinska texter och inhemska, iriska texter. När texter på latin kopierades, tvekade skrivarna inte att använda ett rikligt bruk av abbreviaturer, men när de kopierade forniriska, använde de först inga abbreviaturer. Texter på folkspråk ansågs representera tal och saknade därför eller var försedda med färre abbreviaturer och andra symboler (Parkes 1991 s. 6, Baron 2000 s. 176). Abbrevieringssystemet för folkspråkliga texter kan i sin tur indelas i två olika underordnade normer, ett mindre komplext för texter avsedda för högläsning och ett mer komplext för enskild läsning. Detta innebär att en skrivare har förmåga att mottagaranpassa sin text. En text med många abbreviaturer bör försvåra läsningen för en uppläsare i högre grad än för en läsare som i lugn och ro läser sin text i avskildhet och utan hänsyn till åhörare (Carlquist 1994 s. 159 f., Parkes 1991 passim, Saenger 1982 s. 237 ff.). För svenska förhållanden antas de äldsta bevarade texterna vara avsedda för högläsning. I slutet av medeltiden tilltar den privata och enskilda läsningen, och samtidigt ökar abbrevieringsfrekvensen i texterna. Förändringen av läsmetoderna sammanfaller med en upptrappad frekvens av abbreviaturer i en text. Denna behöver inte nödvändigtvis vara en mottagaranpassad variabel utan kan betyda att bruket ökar generellt i takt med att läskunnigheten bland befolkningen ökar.⁷⁵ Abbreviering är en instabil variabel med stor variation hos olika skrivare. Enligt en mindre undersökning av för-

⁷⁵ Under antiken lästes texter högt, även när man var ensam. Grekiska och latinska texter kunde bättre förstås om de lästes högt eftersom de var skrivna utan *spatium*. Övergången från läsning högt, antingen för sig själv eller för andra, till tyst läsning är nära knuten till tillväxten av universiteten (Baron 2000 s. 34).

hållandet mellan original och vidimensioner av brev har Andersson (1997 s. 11 f.) funnit att abbrevieringsbruket ökar i vidimensionen. Eventuellt kan det ökade abbrevieringsbruket bero på att fler blir förtrogna med systemet.

De medeltida breven var ursprungligen avsedda för högläsning inför ett lyssnande auditorium, vilket bl.a. hälsningsformeln "Alla the mæn thætta bref hōra ælla see" i flertalet brev vittnar om. Även enskilda icke läskunniga, t.ex. utfärdare och andra intressenter, torde vid behov ha fått brevtexterna upplästa. Flera brev, t.ex. fastebreven, bör också ha upplästs vid tinget.

Abbrevieringsbruket i vadstenabreven har granskats framför allt i de fornsvenska textavsnitten, men även de abbrevieringar som har utförts i mindre avslutande latinska avsnitt i 38 brev kommenteras. Flera brev är i den avslutande datumformeln och formeln för utställelseorten skrivna på latin. Abbreviaturer i dessa partier förmodas vara mer komplicerade, dvs. förekomma i fler abbreviaturtyper och med högre frekvens. Latinska lånord såsom *sanctus* och *christus* integrerade i den fornsvenska texten har behandlats som fornsvenska ord.

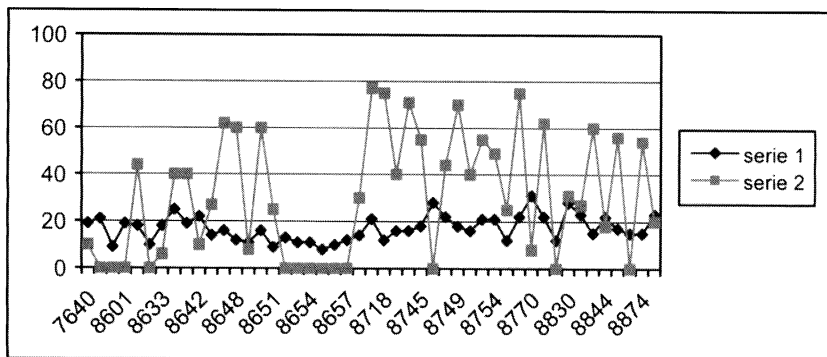
Tillsammans innehåller brevtexterna, som tidigare nämnts, i det närmaste 9 000 ord, varav de flesta alltså är fornsvenska. Av dessa har 1 339 ord förkortats en gång, och enbart 29 ord två gånger, t.ex. "æuerdherlika", "formannom" och "marker". Inget fornsvenskt ord har abbrevierats mer än två gånger. Det innebär att drygt 15 % av alla fornsvenska ord i brevtexterna har abbrevierats.⁷⁶ Abbrevieringsfrekvensen mellan breven varierar. Som lägst har 8 % av alla fornsvenska ord i en text abbrevierats och som högst 31 %.

Närmare 500 (477) ord är skrivna på latin i 38 av vadstenabrevens avslutande formler. Abbrevieringsfrekvensen i de latinska textavsnitten är, som väntat, betydligt högre än i de fornsvenska. 177 ord har abbrevierats en eller flera gånger, de flesta mer än två gånger, t.ex. "annunciacionem", vilket innebär att 37 % av alla latinska ord har abbrevierats minst en gång. Abbrevieringsfrekvensen för de latinska textavsnitten i de enskilda breven har en stor spännvidd och varierar mellan 0 %, dvs. inget ord är abbrevierat, och upp till 77 %.

Inom den fornsvenska textmassan har sju brev ett mindre antal abbrevieringar, samtliga under 15 ord per brev (DS nr 8648, 8649, 8651, 8655, 8656, 8847 och 8872). Nio brev har 40 abbrevieringar eller fler i varje brev (DS nr X 42, 8639, 8709, 8743, 8751, 8754, 8768, 8769 och 8770). Ett av dessa brev, ett donationsbrev (DS nr 8770), avviker med totalt 56 abbrevieringar, och med

⁷⁶ Procentandelen kan jämföras med abbrevieringsfrekvensen av Birgittas uppenbarelser bok 7 i handskriften Cod. Ups. C 61, där 16 % av alla löpord är abbrevierade. Handskriften är en avskrift från början av 1500-talet. I medeltal är abbrevieringsfrekvensen densamma (Lindell 2000 s. 46).

fem typer som inte förekommer i några andra brev, t.ex. i ortnamnet "Saxtorp" och adverbet "fornæmdo". Den höga frekvensen kan tyda på att skrivaren varit van att skriva på latin. Utfärdaren av detta brev kan vara densamma som skrivaren, prästen Staffan Nilsson i Nykil. Brevet är utfärdat i Vadstena den 1 maj 1375.⁷⁷ De flesta breven har en abbrevieringsfrekvens mellan 12 och 22 %. En dryg tredjedel av alla brev har abbrevieringar mellan 18 och 22 %. Särskilt sparsamt abbrevierade är de fornsvenska orden i tre brev DS X 42 (9 %), DS 8651 (9 %) och DS nr 8655 (8 %).

serie 1 = fornsvensk text

serie 2 = latinsk text

Figur 11. *Abbrevieringsfrekvens i procent*

Abbrevieringsfrekvensen enligt figur 11 ger ett något felaktigt intryck, eftersom brev med latinsk text får samma utslag som de brev som helt saknar latinsk text (DS nr 8601, 8652, 8653, 8654, 8655, 8656, 8657 och 8872) men ändå visas relationen mellan abbrevieringsfrekvens i fornsvensk och latinsk text. Latinska textavsnitt är rikligt abbrevierade. Det förekommer också en variation av abbrevieringsfrekvensen för breven. En tolkning av denna variation kan vara att en skrivare med stor vana att skriva latin har en tendens att använda fler abbreviaturer än en ovan skrivare och att en skrivare som inte är van att skriva på latin använder färre, alternativt skriver hela brevet på svenska. De flesta skrivarna till vadstenabreven bör ha goda latinska språkkunskaper i den mån de har varit prästutbildade, eftersom jag förutsätter att många av skrivarna var klostrets blivande bröder.

⁷⁷ Att brevskrivaren är van att skriva på latin röjer även brevets ortografi. Tecknet c väljs ofta för k, t.ex. för *closter*, *jac*, *oppenbarlica*, *scal*.

Oftast ökar abbrevieringsfrekvensen betydligt i den latinska texten. Särskilt väl abbrevierade, både i den fornsvenska texten och i det latinska avsnittet är brevtexterna i DS nr 8639, 8640, 8647, 8648, 8709, 8745, 8748, 8749, 8751, 8769, 8813, 8842 och 8847. En tendens är att låg abbrevieringsfrekvens på fornsvenska också ger en låg frekvens för abbrevieringarna i de latinska avsnitten (se figur 11). Sju brev har en lägre procentuell frekvens abbrevierade ord i den latinska texten. Dessa är DS nr 7640, 8633, 8642, 8649, 8770, 8844 och 8876. Jämförelsen kan dock kritiseras eftersom andelen latinska ord i förhållande till fornsvenska är mycket låg. Jämförelsen visar ändå att ingen skrivare har svårigheter att växla mellan abbrevieringsbruk för fornsvenska och latinska textavsnitt.

I tabell 17 redovisas upplösta abbrevierade tecken. Tolkningen av tecknens förmodade upplösning har sin grund i det ortografiska bruket för övrigt i varje brev. Ett trettiotal tecken eller grupper av tecken är abbrevierade i de fornsvenska brevtexterna, ett drygt tiotal dominerar.

Tabell 17. *Upplösta abbreviaturer i totala tal i brevtexterna på fornsvenska*

	<i>e/i/æ</i>	<i>er/ir/ær</i>	<i>edh/eth/ædh</i>	<i>et/æt</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>on/ons</i>	<i>anc/anct</i>	<i>christ</i>	övriga	
7640	7	1	2	3			3			1 <i>ra</i>	17
X 42	11		2	6	20	7					46
8043	14	5	3	1	5	2	4				34
8601			8	5	4	3	2	1			23
8617	11	4	4		3	6	4				32
8632	11	2	2		4	1	5			1 <i>no</i>	26
8633	12	4	2		8	4	2				32
8639	17	3	3		6	5	4		1	1 <i>es</i>	49
8640	4	6	3	4	5	5	3		1	3 <i>es</i> 1 <i>ins</i> 1 <i>ri</i>	36
8642	8	3	6		7	5	3			1 <i>ri</i>	33
8644	19	3	6	2		3	4		1	1 <i>es</i>	39
8647	13	2	3		6	6				1 <i>a</i>	31
8648	8		1		1	4					14
8649	3	5			2	6	2			1 <i>na</i>	19

	<i>e/i/æ</i>	<i>er/ir/ær</i>	<i>edh/eth/ædh</i>	<i>et/æt</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>on/ons</i>	<i>anc/anct</i>	<i>christ</i>	övriga	
8650	4	5	1		1	8	2			1 <i>na</i> 1 <i>a</i>	23
8651	6	2			1	2	2				13
8652	6	4	2		4	4	2			1 <i>a</i>	22
8653	7	2	2		4	3	2	1			21
8654	4	5				8	2			3 <i>na</i>	22
8655	1	4				1					6
8656	1			1	6	2	2			1 <i>a</i>	13
8657	7	2	2			3	2	1		1 <i>a</i>	18
8689	10	5	5	4			4	1	1	1 <i>r</i>	31
8709	9	3	3	2	4	13			1	2 <i>r</i> ; 5 <i>es</i>	42
8718		3	3		6	5	1		1	1 <i>a</i> ; 1 <i>es</i>	21
8743	16	7		2	6	8	1		1		41
8744	2	6	6	4	6		1			1 <i>a</i>	26
8745	13	3	3	2		3	3		1		28
8746	11	3	2		7		3		1		27
8748	15	3	6		2	1			1	2 <i>es</i>	30
8749	12	4	6	3	4	5			1	1 <i>a</i>	36
8750	13	6	6	2	5	1	4		1	1 <i>es</i>	39
8751	17	2	5	3	10	3	3		1		44
8754	19	2	6	5	5	2	1		1		41
8768	10	2	8	4	2	3	11				40
8769	18	3	6		10	4	3		1		45
8770	9	2	5	4	9	14				1 <i>ett</i> ; 2 <i>næmpdo</i> ; 1 <i>orp</i> ; 1 <i>ra</i>	48
8813	4		3	4	2	5	3				21
8829	4		6	1	15	9					35
8830	4	6	2		3	8	3		1	1 <i>ri</i> ; 1 <i>us</i>	29
8834	3	4	8	1	5	2				1 <i>na</i>	24

	<i>e/i/æ</i>	<i>er/ir/ær</i>	<i>edh/eth/ædh</i>	<i>et/æt</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>on/ons</i>	<i>anc/anct</i>	<i>christ</i>	övriga	
8842	3	2	4	4	2		2		1	1 <i>na</i>	19
8844	5	2	6	2			3		1	1 <i>i</i>	20
8847		1		4	2	6					13
8872	3	1	2			1		1		1 <i>es</i>	9
8874	9				1	2	2			2 <i>na</i> ; 2 <i>a</i>	18
8876	7	3			3	5				3 <i>es</i>	21
	390	135	153	73	205	188	97	5	18	53	1317

De vanligaste abbreviaturerna ersätter i regel vokalen *e*. I några enstaka brev synes tecknet motsvara *i* eller *æ*. I tre brev återfinns inte abbrevieringar för något av dessa (DS nr 8601, 8718 och 8847) men förekommer i kombination med andra tecken. Exempel på abbrevierade ord är: *aaker*, *æller*, *ærinwardher*, *ællir*, *æptir*, *æuerdherlika*, *æuerdhirlika*, *æwærdelika*, *affhænder* och *brodher*. Nasalerna *m* och *n* är också ofta abbrevierade, men abbreviaturer för nasaler saknas helt i några få brev. I sex brev finns abbreviaturer för både *m* och *n* (DS nr 7640, 8601, 8689, 8718, 8844 och 8847), i fyra brev för enbart nasalen *m* (DS nr 8644, 8657, 8745 och 8872), och i tre brev för nasalen *n* (DS nr 8744, 8746 och 8842). Exempel på ord med abbrevierat *m* eller *n* är *æptekomandum*, *allom*, *Brumma*, *hæradzhøfdhinganom*, *allan*, *aattwng* och *bo-pæningha*.

En stor andel formord, företrädesvis pronomen, prepositioner och adverb, är ofta förkortade och uppträder i de flesta brev abbrevierade i de fall sådana formord finns i breven, t.ex. *fore* (12 ggr), *medh* (152 ggr) och *ther* (95 ggr).⁷⁸ Prepositionen *medh* är belagd i de flesta brev, särskilt i devotions- och pertinsensformeln, och har då abbrevierats på sedvanligt sätt, dvs. med en abbreviatur som liknar ett *z*. Den lämpligaste upplösningen har varit med *edh*, men även *eth* och *æth* är belagda i överensstämmelse med icke abbrevierade prepositioner i de enskilda breven. I 7 brev (DS nr 8649, 8651, 8654, 8743, 8847, 8874 och 8876) är dock prepositionen helt utskriven.

I ett stort antal brev har det definitiva pronomenet *thet* abbrevierats på samma sätt som för prepositionen *medh*, dvs. med ett *z*-liknande tecken.

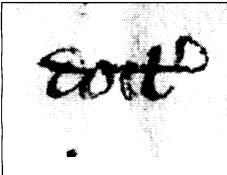
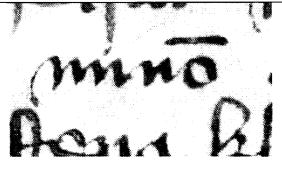
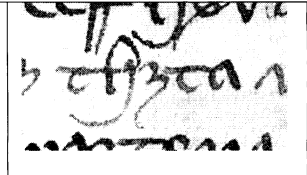
Många personnamn förekommer i brevtexterna. Flera exempel på patronymikonets efterled *son* har försetts med abbreviatur, t.ex. *boson*, *erikson*, *jakobson*, *joansson*, *johanssons*, *magnusson*, *pætersson* och *ulfssons*. Tillammans har över 100 sådana namn abbrevierats, och vanligtvis har den sista

⁷⁸ Enbart två brev saknar prepositionen *medh* i sina brevtexter (DS nr 8655 och 8656).

vokalen och konsonanten förkortats. Några undantag finns som i *gislason*, där hela efterleden har abbrevierats och som i *gudmarson*, där enbart den finala nasalen har abbrevierats. Personnamnet *jesus christo* är oftast abbrevierat i de brev där det förekommer. Abbrevieringen för s.k. heliga namn, *nomina sacra*, återges med *Ihs* och *xps* (förkortningar för namnen Jesus och Kristus med utgångspunkt i grekisk ortografi återgivna med latinska bokstäver) och de är symboler, eftersom heliga namn ursprungligen inte fick skrivas ut. *Nomina sacra* var regelmässigt förkortade under medeltiden (Maliniemi 1956 s. 5 f.). En enda gång är *ihesu christo* utskrivet utan abbreviaturer i ett salubrev (DS nr 8642). Adjektivet *sancta* är ofta abbrevierat i vadstenabreven men på olika sätt, ibland har *anc* förkortats och i andra fall *anct*.

Ett vanligt förekommande ord är adverbet *æværdhelika* och adjektivet *æværdheliker*, som i svag böjning får samma utseende som adverbet, ibland med ändelsen *-o*. Dessa ord har tillsammans abbrevierats 40 gånger. Positionen för abbrevieringen varierar, t.ex. *æuerthelika*, *æwærdherlika*, *æuerdherlika*, *æwerdhelika*. Men i de fall då adverbet eller adjektivet förekommer två eller tre gånger i samma brevtexthar det abbrevierats på ett och samma ställe i ordet, t.ex. *æuerthelika* (DS nr 8640), *æuerdhirlika* (DS nr 8844), *æwerdherlika* (DS nr 8750).

De abbreviaturtecken som används är enkla och relativt fåtaliga. Dominerar gör tecken för suspension, markerad med mer eller mindre horisontella streck eller bågar i ordslut. Tecknet används också vid kontraktion för nasaler *m* och *n*, även om dessa inte står i final position. Exempel på abbreviaturer för suspension för *-er* och *-m* samt kontraktion för *-et-* visas i figur 12.

		
exempel på suspension av <i>er</i> i <i>dotter</i>	exempel på suspension av <i>m</i> i <i>minom</i>	exempel på kontraktion av <i>et</i> i <i>thetta</i>
DS nr 8830	DS nr 8829	DS nr 8830

Figur 12. Exempel på abbreviaturtecken

Abbreviering med suspension, dvs. att ändelsen av ett ord är abbrevierad, och abbreviering med kontraktion, dvs. att abbreviering har skett inuti ett ord uppträder ungefär lika ofta. Förkortning med interlinjära tecken som innebär

att tecknen skrivs förminskade och något upphöjda, t.ex. en vokal som betecknar vokalen och eventuella konsonanter, saknas helt i vadstenabreven.

Samma abbreviaturtyper som i de fornsvenska finns i de latinska avsnitten men de är mer frekventa. Ett latinskt ord som förekommer i de flesta brev med latinsk avslutning är *domini* som har abbrevierats på flera olika sätt, t.ex. *domini* eller *domini*. Närmare 50 bokstavsföljder är abbrevierade i de korta latinska avsnitten, t.ex. *artyris*, *auam*, *ci*, *e*, *uitat*, *ea*, *egis*, *es*, *et*, *i*, *ic*, *ie*, *in*, *ini*, *inis*, *is*, *itu*, *ium*. Flera kombinationer av upplösta tecken förekommer enbart en gång, t.ex. *ica*, *ins*, *ons*, *ra*.

Brevtexterna har i regel tämligen rak högermarginal men ändå synes inte abbrevieringsfrekvensen öka i slutet av raden, utan det förefaller snarare som att skrivaren följer en annan princip. Det finns inga undersökningar som ger stöd för att det är vanligt att abbrevieringar ökar mot radslut. Eventuellt kan det bero på dålig planering när abbreviaturer ökar mot radslut. Mer erfarna skrivare har ett väl inarbetat system som de använder genomgående.

Abbrevieringarna i vadstenabreven låter sig svårigen jämföras med andra medeltida texter på grund av att sådana analyser är sparsamma samt att sådana undersökningar som har utförts tidigare är av handskrifter från 1400- och 1500-talen, dvs. en period då abbrevieringsbruket hade ökat.

Den varierande abbrevieringsfrekvensen och teckenuppsättningen kan vara mer eller mindre bunden till olika texttyper. Vissa texttyper kan ha varit mer abbrevierade än andra. Abbrevieringsbruket kan också vara bundet till olika skrifvarvanor hos olika skrivare.

5.3 Avstavning

En annan skriftteknisk åtgärd är avstavning. Avstavning är en typ av interpunktion men behandlas här separat. Med avstavning avses att en lexikaliserad enhet uppdelas på två rader med eller utan divis (bindestreck). Tekniken att avstava härrör liksom abbrevieringssystemet från det latinska antika skriftbruket, och enligt romerska grammatiker skulle så många konsonanter som kunde uttalas tillsammans föras till nästa rad i skrift, om utrymmet på samma rad inte räckte till (se t.ex. Teleman 2005 s. 293 f.). En sådan regel tyder på att skrivningen var en verbal process och att avstavningen understöddes genom skrivarens läsning. Avstavningen är inte någon läsvänlig åtgärd då den innebär ett avbrott i textläsningen och försvårar avkodningen.

Jag har kartlagt avstavningsbruket i vadstenabreven i avsikt att bestämma bakomliggande avstavningsprincip. På grund av brevens förhållandevis korta textmassa per brev kan inte den enskilde skrivarens princip bestämmas, utan kartläggningens syfte är att uppvisa den generella tendensen för avstavningsbruket i vadstenabreven. Alla avstavade ord, såväl i fornsvensk som i la-

tinsk text, ingår i undersökningen, men antalet avstavade latinska ord är givetvis mycket begränsat.

Under medeltiden var konventionen att explicit markera uppdelade ord med divis inte genomförd. Flera handskrifter visar hur en och samma skrivare ibland sätter ut divistecken och ibland lämnar avstavning omarkerad. Så småningom blir bruket att sätta ut divis vanligare.

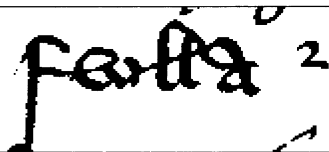
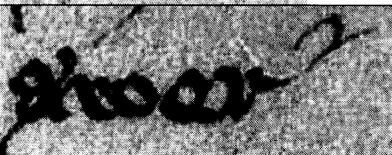
Fram till 1370 utgjordes tecknet av ett enda streck, liknande nutidens. Tiden därefter utskrevs tecknet med två parallella streck som ofta sammanfaller i nederkanten (Jansson 1954 s. 139 ff.).

Bruket att avstava betingas av skrivarens val mellan två olika motsatta principer, antingen en estetisk eller en ekonomisk princip. Enligt den estetiska principen strävar skrivaren efter att skapa en rak högermarginal, och enligt den andra principen tillvaratar skrivaren skrivutrymmet mer effektivt. I vissa texter har inte den estetiska principen varit tillämplig, t.ex. förekommer sällan rak högermarginal i jordeböcker och räkenskapsböcker.

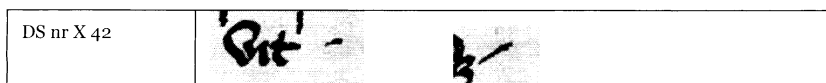
De flesta vadstenabrev innehåller avstavningar, men sju brev (DS nr 8632, 8642, 8648, 8653, 8655, 8709 och 8829) saknar avstavade ord. I övriga 40 brev finns följaktligen avstavningar och de flesta med utsatta divistecken. Tre olika typer av divistecknet finns representerade. Den mest frekventa divisen med två mer eller mindre parallella streck (se figur 13) är den vanligaste i brev under medeltiden efter 1370. Sådana diviser förekommer i 30 vadstenabrev (DS nr 8043, 8617, 8633, 8639, 8640, 8644, 8649, 8650, 8651, 8652, 8654, 8689, 8718, 8743, 8745, 8746, 8748, 8749, 8750, 8751, 8754, 8768, 8769, 8813, 8830, 8834, 8844, 8847, 8874 och 8876). Ett annat divistecken (se figur 14) återfinns i fyra vadstenabrev (DS nr 7640, 8770, 8842 och 8872). Tecknet består av två linjer som är helt förenade i nederkanten och liknar siffran 2. Den tredje varianten uppträder i ett enda donationsbrev (DS nr X 42), daterat den 13 april 1371. Divisen är skriven med ett enda streck, enligt den äldre konventionen före 1370-talet, en konvention som också återkommer efter medeltiden (se figur 15).

DS nr 8043	
DS nr 8617	
DS nr 8834	

Figur 13. *Divistecken. Variant 1*

DS nr 7640	
DS nr 8770	
DS nr 8842	
DS nr 8872	

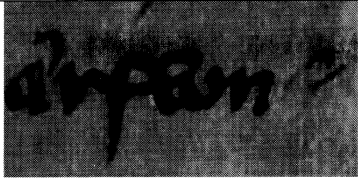
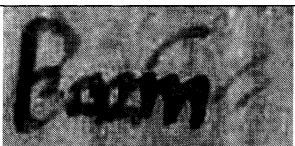
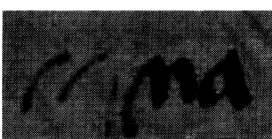
Figur 14. *Divistecken. Variant 2*

Figur 15. *Divistecken. Variant 3*

De flesta skrivare är konsekventa i sitt bruk att sätta ut divistecken eller ej, men det finns skrivare som växlar i utsättandet. I sju brev med avstavningar (DS nr 8633, 8650, 8654, 8689, 8754, 8830 och 8874) är ibland divistecken utsatt, ibland inte. Det finns en möjlighet att divistecken är utsatt sekundärt som en läsförbättrande åtgärd av en annan aktör än skrivaren. Fyra brev (DS nr 8601, 8639, 8647 och 8744) saknar diviser vid avstavning. Två brev innehåller annorlunda utsatta divistecken; dels har divis utsatts i radslut efter adverbet *framlethis* som följs av finita verbet *gifuir* på nästa rad (DS nr 8718), dels står det efter adjektivet *alt* vid radslut som följs av ortnamnet *Vbbathorp* på nästa rad. Dessa avstavningar har uteslutits i undersökningen eftersom det är oklart vad skrivaren avser med divistecknet. Det kan knappast ha utsatts för att markera att det rör sig om ett enda ord men kanske på något sätt att de två orden utgör en fras. Avstavningar förekommer för övrigt korrekt, enligt nutida uppfattning, i dessa två brev. Eventuellt kan det vara så att skrivaren varit ouppmärksam.

Divistecknet är som nu placerat i radslut men konventionen var inte helt stabil, vilket tre brev visar prov på (DS nr 8745, 8746 och 8876). Dessa tre brev innehåller sex ord med dubbla diviser både finalt vid radslut och initialt vid nästa rads början, två ord i vardera brevet. De ord som har markerats på så sätt är adverbet *jnnir*=*lika*, substantivet *ærfu*=*nga*, förled i det nutida ortnamnet Kårantorp *korin*=*na* och personnamnet *æringiis*=*la* samt ortnamnet *haarz*=*stadha*. Dessutom har det latinska räkneordet *tre*=*centesimo* avstavats med dubbla diviser. Två av dessa brev (DS nr 8745 och 8746) är skrivna av samma skrivare, hand 4 (se figur 16). Den dubbla markeringen visar med emfas att det avstavade ordet skall betraktas som en lexikal enhet.

DS nr 8745	
DS nr 8746	

Figur 16. Exempel på avstavningar med dubbla diviser

Totalt har 113 ord avstavats, 87 med utsatt divis och 26 utan. Radantalen i vadstenabreven varierar mellan nio och 23 rader, men de flesta brev har mellan tio och tolv rader. Det finns därför hypotetiskt många möjligheter till avstavning. De flesta skrivare är sparsamma med att avstava. I regel innehåller vadstenabreven mellan en och tre avstavningar, några få brev har fler, mellan fyra och fem avstavade ord, men inget brev innehåller fler avstavade ord än fem. Den vanligaste avstavningsprincipen har varit att avstava med en bärande enhet till nästa rad.

Av de 87 avstavningarna med divis har 70 skett på följande sätt:

34 substantiv (a), inklusive personnamn (b) och ortnamn (c):

(a) *bæstabon*=dhe, *bon*=da, *dot*=tor, *fiær*=dhungx, *fiær*=dhwgx, *fis*=kewatn, *freada*=ghen, *hæ*=radhæ, *hæ*=rædzhöfdhinganom, *hædhan*=na, *hæratzhöfdhinn*=gænom, *sko*=ghin, *skog*=ghin, *sta*=dhenom, *sys*=lamanne, *sue*=nunger, *thin*=ge, *vit*=nisbyrdh, *Æm*=bætz, *ærinwar*=dher, *ærun*=ga,

(b) ærin=gisla, æringiis=la, algotzsdot=ter, bæn=dictsson, bir=ghere, byr=gher, fad=hersons, Jo=ghan, korin=na, pæ=thersson, pæ=therssons,

(c) tud=dathorpe, watzstene=nom,

9 verb: aafhan=dom, be=dhis, föl=ghia, gif=wit, gi=wit, ha=wa, he=mola, kæn=nis, Skri=wit,

6 pronomen: Hwil=kit, mi=na, mi=næ, sa=ma, thæs=se, thæt=ta,

3 adjektiv: hedhær=likin, hedher=lekens, sta=thugane,

4 particip: for=næmda, fornemp=da, lig=giandhe, liggian=de,

1 räkneord: fiærd=dha

7 adverb: æwærdhe=liko, æwer=dheliko, he=dherlika, jniir=lika, skæ=likra, væg=na, vn=dan.

Dessutom har sex ord i den latinska texten i brevsluten avstavats med en konsonantbärande enhet till nästa rad och med divis: *fe=ria*, *na=tiutitatis*, *recog=nicionis*, *sanc=ta*, *ma=rie*, *tre=centesimo*.

Sex avstavningar med utsatt divis har skett mellan rot- och avledningsmorfem i avledningar:

2 adjektiv: *hedhær=likin*, *hedher=lekens*,

4 adverb: *oppen=barlica*, *jnnir=lika*, *glap=lika*, *æwærdhe=liko*.

Samtliga dessa avstavningar överensstämmer dessutom med principen en konsonant till nästa rad.

Tolv sammansättningar har avstavats mellan sina ordgränser med utsatt divis:

9 substantiv (a) exklusive ortnamn (b):

(a) *fwlla=makt*, *godh=wilia*, *thinx=daghin*, *thinx=daghe*, *til=laghom*,

(b) *Vadz=stena*, *watz=stenom*, *wi=redha*⁷⁹, *haarz=stadha*⁸⁰,

1 verb: *til=ligger*,

1 particip: *for=næmda*,

1 adverb *ful=komlika*.

Den lexikala enheten *fwlla=makt* har bedömts som ett sammansatt substantiv på grund av den utsatta divisen i radslut samt att sammansättningen är funktionell. Nominalfrasen *fulla makt* förekommer i flera brev men som sammansättning enbart i ett enda brev.

Tio av dessa tolv avstavningar kan även anses vara avstavade efter principen om en konsonant till nästa rad.

Avstavning innebär som tidigare nämnts alltid ett brott i både inskrivningen och i läsningen av texten. Utsättande av divis förenklar läsarens avkodning och läsbarheten underlättas. Avstavning mellan stavelsegränser bör också underlätta förståelsen av texten.

⁷⁹ Nuvarande ortnamnet Vireda.

⁸⁰ Nuvarande ortnamnet Harstad.

26 ord har avstavats utan utsatt divis. Av dessa ord som inte utgörs av sammansättningar eller avledningar har 19 avstavats efter principen en konsonant till nästa rad:

13 substantiv (a), inklusive fem personnamn (b) och ett ortnamn (c):

a) *at tungrin, fiærd dhwgx, hæ radhæ, hemo la, klos ters, klost rit, wa rafru,*

b) *bir ghere, byr gher, Jo ghan, magnu sa, sue nunger,*

c) *w ræknebroo*

3 verb: *byg ges, gi wit, sæ ter,*

2 pronomen: *þø ro, wa ra,*

1 latinskt ord: *apost la.*

Substantivet *kloster* har avstavats efter principen om två eller tre konsonanter till nästa rad: *klos treno* (2 ggr), *klo strens* (1 ggr).

Därutöver har två avledda adjektiv, *hedher lik* och *hedher likin* och ett avlett adverb, *lagh lika*, avstavats före avledningsmorfemet. Ett sammansatt particip har avstavats mellan sina två rotmorfem, *wæl borna*. Dessa fyra ord kan också betraktas som att de avstavats efter principen om en stavelsebärande konsonant till nästa rad. En svårighet har varit att avgöra när en sammansättning är uppdelad på två rader utan divis.

Traditionellt har språkvetenskapen uppdelat samman- respektive särskrivningar efter prosodiska förhållanden. Sammanskrivning skulle då vara ett tecken på att sammanfattningsaccent råder för ordet, dvs. huvudbetoning på en stavelse (se t.ex. Anward & Linell 1976 s. 77 f.). Särskrivning har tolkats som uttal med två huvudaccenter. Det är emellertid högst tveksamt om man för ett medeltida material kan tillskriva begreppet sammansättningar samma betydelse som i dag. Enligt Bakken (1998 s. 170 ff.) sammanskrivs sammansättningar som är starkt lexikaliserade i större utsträckning än sammansättningar som är svagare lexikaliserade i det norska medeltida brevmaterialet. Sammanskrivning är således ett indicium på stark lexikalisering. Ordföljden *wæl borna* skulle kunna betraktas som en fras med framförställd bestämning, men jag har valt att betrakta adverbet *wæl* som en förled till participet *borna*, såsom det är återgivet i Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918).

Kartläggningen av avstavningsbruket i vadstenabreven visar att avstavning företrädesvis har skett efter en princip som gynnar läsbarheten. De flesta avstavningarna har skett efter stavelseenheter som tar hänsyn till läsarens förståelse, och dessutom är de flesta markerade med divistecken. En knapp fjärdedel saknar utsatt divis, vilket givetvis försvårar avkodningen. Tendensen att avstava vid sammansättnings- eller avledningsgränser är dock svag i vadstenabreven.

Resultatet kan jämföras med en tidigare undersökning av avstavningsbruket i tre handskrifter innehållande Birgittas uppenbarelser bok 7, i Cod.

Ups. C 61 från början av 1500-talet, i Cod. Holm. A 5a någon gång under 1400-talets första fjärdedel, som båda på goda grunder anses vara skrivna i Vadstena kloster,⁸¹ och i Cod. Skokl. 136 (RA E 8801), samtida med Cod. Holm. A 5a och en direkt avskrift av densamma. I Cod. Ups. C 61 har skrivaren konsekvent utsatt divis och i regel avstavat mellan stavelseenheter, vilket underlättar läsbarheten. I Cod. Holm. A 5a har avstavning företrädesvis skett mellan stavelsebärande enheter. Cod. Holm. A 5a är i likhet med Cod. Skokl. 136 skriven med två spalter per sida, vilket ger många korta rader och en hög frekvens av avstavningar för att skapa handskrifternas raka högermarginaler. Avstavningar har skett, med utsatta diviser, abrupt där raden tagit slut. Den senare handskriften är skriven i profan miljö, sannolikt av en profan skrivare. Ingen hänsyn har tagits till det avstavade ordets stavelsegränser, utan den överordnade principen har framför allt varit att bevara den högra marginalen rak. Läsbarheten i denna handskrift är därför lägre i jämförelse med de båda andra handskrifterna med sannolik vadstenaproveniens (Lindell 2000 s. 38 ff.).

Sammanfattningsvis är det uppenbart att avstavning som tar hänsyn till läsaren har varit en grundregel för skrivarna till vadstenabreven. Traditionen att avstava på ett sådant sätt kan beläggas från 1370-talet. De flesta avstavningar har skett med utsatt divis samt efter principen att föra en konsonantbärande enhet till nästa rad, vilket underlättar läsförståelsen.

5.4 Interpunktion

I detta kapitel beaktas bruket att interpunktera enheter i form av avgränsande tecken samt utsättande av förstorade tecken i vadstenabreven. Under medeltiden utvecklades ett tämligen enhetligt interpunktionssystem, som användes för att markera uppehåll för lämpliga enheter i liturgiska texter (Clemoes 1952). Systemet spreds samtidigt över hela Europa under 1100-talet och återfinns i universitetstexter på latin skrivna vid universiteten i Paris, Bologna och Oxford under 1200- och 1300-talen. I de folkspråkliga texterna var interpunktionen något enklare utförd än i texter på latin.

Interpunkterande tecken antas ursprungligen ha införts av läsaren för att underlätta läsningen av en text. De flesta interpunktionstecknen kan med lätthet sekundärt insättas av annan aktör än skrivaren, t.ex. en korrektör eller en läsare. Så småningom utvecklades konventionen att skrivaren redan under sitt skrivande insatte sådana tecken, men fortfarande infördes sekundärt inter-

⁸¹ Cod. Holm. A 5a, skriven någon gång under 1400-talets första fjärdedel. Handskriften i sin helhet är en prækthandskrift och anses även den vara skriven i Vadstena kloster. Senare forskning ifrågasätter dock tillkomstorten (Wiktorsson 2004a s. 293 f.).

punkterande tecken i efterhand. Texter kan således innehålla flera nivåer av interpunktion, adderade vid olika tidpunkter (se t.ex. Parkes 1992 s. 5, 19).

Det medeltida interpunktionssystemet är påfallande likt det nutida. I princip överensstämmer de medeltida interpunktionsenheterna funktionellt med de nutida, men enheterna uppträder inte med samma konsekvens som i dag. Den medeltida interpunktionens kommunikativa aspekt var precis som i dag fokuserad på läsarens förståelse.

De interpunkterande tecknen markerade ursprungligen lämpliga enheter, vilka angav rytm och paus som i första hand var anpassade för en uppläst text. Sådan interpunktion ger också stöd för uppläsarens andning. De interpunkterade enheterna i texterna kan bestå av propositioner, men pauseringen kan också uppträda tätare för att ge emfas för textinnehållet och ge utrymme för lyssnarens eftertanke. De interpunkterade enheterna kongruerar följaktligen med talspråkets intonation, rytm och pausering, som ofta även motsvaras av satser eller delar av satser (Gvozdanovic 2000 s. 331 ff.). Utgångspunkten för interpunktion är alltså att med grafisk representation efterlikna det muntliga talet. Genom att göra en lämplig paus före ett viktigt innehåll ger man emfas åt det meddelande som följer efter pauseringen. Men interpunktionssystemet är mer komplext än så. Variation kan också ske efter texttyp, dvs. variation i materialet har sannolikt samband med att olika texttyper lästes på olika sätt beroende på olika textsyften.

Framför allt finns två distinkta interpunktionssystem giltiga under medeltiden: ett retoriskt (rytmiskt) och ett grammatiskt (logiskt).⁸² Den retoriska interpunktionen markerar form och rytm, medan den grammatiska markerar innehållet och avgränsar syntaktiska enheter (Parkes 1992 s. 65). En förskjutning i systemet uppträder under den senare medeltiden och har främst samband med förändrade läsvanor, dvs. en utveckling från offentlig uppläsning till privat läsning. Interpunktion för högläsning kräver i högre grad markering av lämpliga enheter för pausering och betoning, medan interpunktion för tyst läsning i större utsträckning markerar syntaktiska enheter (Parkes 1991 passim). Denna utveckling att formatera handskrifter sker allmänt i slutet av 1300-talet och visar också på medvetenhet för mottagaranpassning (Saenger 1982, 1997). För båda läsmetoderna gäller att en text är lättare att läsa, högt

⁸² Det första systematiska interpunktionssystemet beskrevs av Aristophanes av Byzantium, bibliotekarie i Alexandria omkring 200 f.Kr. Aristophanes skiljde mellan tre enheter av tal, som markerades retoriskt genom varierande tid för pausering: *comma* markerade en kort paus, *colon* en längre paus och *periodus* placerades som en punkt som indikerade en ännu längre paus. Senare kom grammatiker som t.ex. Donatus (300-talet) att rekommendera detta trepunktsystem för att markera längden på pauser mellan fraser (Baron 2000 s. 168).

som tyst, om den är strukturellt formaterad för sitt ändamål genom grafisk representation.

Flera undersökningar av medeltida texter visar samma utveckling i bruket av interpunktionssystem. Så visar interpunktionen i ryska medeltida handskrifter från 1200- till 1500-talen på en standardiserad praktik baserad på en uppdelning av strukturella, dvs. syntaktiska, enheter. Samma tendens återfinns i forntyska, fornnerländska och fornfranska handskrifter (Gvozdanovic 2000 s. 345 f., Gerritsen 1990 s. 221 f., Marchello-Nizia 1978 s. 44). För vadsstenamaterialet har Carlquist (1996 s. 203, 221) undersökt interpunktionen i religiösa handskrifter. Rytmska enheter markerades ofta i texter avsedda för högläsning och syntaktiska enheter markerades i texter avsedda för enskild och tyst läsning. Med tiden utvecklades en institutionell standard, vilket medförde att syntaktiska enheter i allt större utsträckning interpunkterades. En konsekvens av den tysta läsningen är också att sådan läsning förkortade lästiden. Huruvida detta har samband med förbättrat interpunktionssystem känner man inte till, men en sådan konsekvens kan inte förbises.

Interpunktionsbruket i medeltida fornsvenska brev har tidigare inte granskats. Med tanke på brevtexternas syfte och läsmål bör brevtexterna vara rytmskt och pauserande interpunkterade efter en retorisk princip, eftersom brev tillhör en texttyp ämnad för uppläsning. Uppläsningen av breven ingick i den ceremoni där innehållet gjordes känt för en större församling, och samtidigt tillkännagavs brevens juridiska kraft. I övergången mellan den muntliga och skriftliga kulturen fyllde högläsningen ett stort behov. Genom att lyssna på uppläsningen av breven blev den lyssnande församlingen integrerad i skriftsamhället. Men det kan också vara så att interpunktionen i breven är outvecklad. Studier av juridiska dokument i det medeltida England har visat att interpunktionen är oreglerad i t.ex. lagtext, vilket anses bero på den ursprungliga muntliga traditionen. När juridiska dokument senare under 1500-talet började tryckas innehöll dessa dokument en ringa interpunktion på grund av att ett fast interpunktionsbruk i handskriftstraditionen saknades (Baron 2000 s. 178).

Interpunktionsbruket i vadstenabreven har undersökts systematiskt. Kartläggningen visar att vadstenabreven är väl interpunkterade, och de flesta av de interpunkterande tecknen har tecknats av brevskrivaren. Det kan dock inte uteslutas att interpunktionstecken i något enstaka fall har inskrivits av en sekundär aktör. En läsare kan t.ex. i syfte att underlätta sin uppläsning ha adderat interpunktionstecken för att ge tydlig enfasc åt särskilt viktiga innehållsenheter, om brevtextens ursprungliga interpunktion varit otvetyg.

Interpunktionen i de flesta vadstenabreven är påfallande likformigt utförd på ett övergripande plan. De grafiska interpunkterande tecken som in-

skrivits är *virgula* (/) eller *punctus* (·) placerade på baslinjen eller något ovanför. Kolon (:) förekommer i ett enda brev. Dessutom förekommer förstorade initiala tecken för vissa betydelsefulla ord med interpunkterande funktion.

Antalet syntaktiska satser i breven varierar mellan tre och åtta, och de flesta huvudsatserna inleds med *virgula* eller *punctus* med undantag givetvis för brevens första huvudsats, som inleds med förstorad initial. Alla brev (med ett undantag) inleds med pronomenen *Alla* eller *Thæt* i hälsningsformlerna, t.ex. "Alle the mæn thætta breff . hœra . ælla sea" (DS nr 8644) och "Thæt wari allom kwinnokt" (DS nr 8654). Ord försedda med förstorade initiala tecken, som har interpunkterande funktion för att ge emfas, har t.ex. pronominet *Jak*, men även ortnamn och personnamn.

Interpunktionen i vadstenabreven är påfallande rytmisk och markerar positioner före lämplig pausering vid uppläsningen, men många gånger överensstämmer rytmisk med syntaktisk interpunktion. Enheter som fraser och bisatser är ofta interpunkterade. Viktiga informationsenheter är tätare interpunkterade än formler gemensamma för många brev.

Bruket av *virgula* överväger i antal över *punctus*. De flesta skrivarna tycks dock inte göra någon funktionell skillnad mellan dessa båda interpunktionstecken, men en svag tendens är att *punctus* i viss mån överensstämmer med nutidens kommatecken eftersom *punctus* i större utsträckning utsätts i uppräknningar t.ex. i pertinensformeln såsom bl.a. i donationsbrevet DS nr 8601 som visas nedan. *Punctus* har utsatts vid åtta tillfällen och *virgula* enbart två gånger. Formeln lyder:

[...] til æuærdhelika ægho
/ medh allom tillaghom som æru hws
. bopæningha
. akur
. oc ængh
. skogha
. fiskewatn oc fæmark
. oc allo andro j hwario þet helst ær
. j vato ella thœro
/ nær by ella fiæran
. æ hwat þet helst heter ella er

Särskilt markerade är även ofta prepositioner som föregår ortnamn i adverbial funktion. Ortnamnen är ibland försedda med initialt förstorade tecken och interpunktionstecknen är *virgula* eller *punctus*:

/ j frœabærghwm i askahæradhe (DS nr 8657)
. j . Hylinghe . j . Hørsøme sokn mællan vikaa (DS nr 8718)

. j öndastadhom j gamblakiil sokn (DS nr 8844)

Skälet till sådan interpunktion kan vara att uppläsaren av brevet bör sakta ned sin läsning inför ortnamnet som är betydelsefullt, dvs. att det är viktigt att framhålla var jorden som överläts är belägen.

Namnfraser för vittnen och fastemän är också särskilt markerade som här i ett fastebrev (DS nr 8043). I sådana namnfraser är prepositionen framför ortnamnen inte särskilt markerad, eftersom prepositionsfrasen är en efterställd bestämning till personnamnen:

. ok her til vitnis varo hedherlike mæn til fasta næmpde
 . swa som ær
 Pæther Bænkzson
 . niklas jj skrikstad
 / olauer hakonsson
 . Jacoper jj sunathorpe
 . Jon jj særby
 / østen jj motalum
 . niklis flægir Bænktr vmmekanz
 / kætilbiørn jj brothorpe hæminger jj sørby
 . Erikir kyrninger eleuir diækn

De två namnfraserna Hemming i Sörby "hæminger jj sørby" och Elof Djäken "eleuir diækn" på de två sista raderna har inte särskilt interpunkterats. Ett exempel på hur interpunktionen utsatts exemplifieras med ett donationsbrev (DS nr 8689) daterat den 22 december 1374. Interpunktionen i detta brev liknar de övrigas på ett övergripande plan men variation förekommer på detaljnivå:

Alla the mæn thætta bref hōra ælla see
 . hēlsa
 Jak bændicta joanssdottir jnnorlika medh warom herra ihesu christo

Brevet inleds med förstorat tecken i hälsningsfrasens initiala pronomen *Alla*. Huvudsatsens finita verb *hēlsa* har särskilt markerats med punctus. Satsens subjekt, pronomenet *Jak*, har också tecknats initialt med förstorat tecken, vilket ger emfas åt utfärdarens namn som följer. I några brev är även utfärdarens namnfras försedd med förstorade initialer, och i många brev har även det finita verbet *hēlsa* särskilt markerats.

Hälsningsformeln fortsätter med en devotionsformel utan utsatt interpunktion. Formeln var välkänd och väntad och krävde tydligen inte extra betoning. Nästa huvudsats i brevtexens kontext inleds med virgula. Utfärdaren lämnar en redogörelse för varför brevet har utfärdats:

/ thæt skal allom mannom witirlikt wara
 / at
 Jak hauir giuith j gudz hedhir ok wara fru til watzstena klostir
 / til testament fori mina siæl

Den nominala bisatsens subjunktion *at* inleds med virgula och bisatsen utgör brevets viktigare information. Denna bisats anger dessutom vilken typ av brev det rör sig om. Från denna del av brevet är interpunktionstecken utsatta tätare. Pronomenet *Jak* är återigen försett med förstorat initialt tecken som en indikation på att pronomenet skall betonas vid uppläsningen. I detta brev har inte prepositionsfrasen "til watzstena klostir" särskilt interpunkterats, vilket kan bero på att denna information redan var känd och inte krävde särskild betoning vid uppläsningen. Adverbialet "til testament fori mina siæl" föregås däremot av virgula, eftersom detta är viktig upplysning om brevets syfte och uttryck för utfärdarens vilja. Brevet fortsätter med uppgifter om det donerade godset och med en pertinensformel där utsättande av punctus dominerar:

. enom sættalut minna
 . æn een attongh jordh
 . j freaberghom
 . j rogxlösa sokn
 . medh hws
 . akir ængh
 . skogh
 . . fiskewatn
 . fæmark
 / ok medh allom sinom tillaghom
 . æ hwar thet hæltz ær
 . nær by ælla fiærre
 . ængo wndan takno
 . til æwerdhirlika ægho ok forbiudhir jak minom arfwom
 . wnde gwdz hæmd
 / ok hans signadha modhir jomfru sancta maria som thet sama klostrit
 tilhøre

Interpunktionen ger tydliga anvisningar om var uppläsaren bör göra en paus. Om uppläsaren följer interpunktionen sänks tempot och ges emfas åt vilka ägor som ingår i gåvan. I detta brevs pertinensformel används virgula framför fraser inledda med konjunktionen *ok*. För övrigt dominerar punctus:

. / at the thet fœrnæmpda goozit j nokra handra mato hindren ælla
 quælin

. vtan andwardhin thet
 . klostreno fulkomlika æpte minom
 . ytersta willia
 . til æwerdhirlika ægho
 . som før ær sakt

Den nominala bisatsen som börjar med subjunktionen *at* inleds återigen med virgula men därefter återgår skrivaren till att utsätta punctus som också delar den bestämda nominalfrasen "thet . klostreno". På samma sätt splittras pronomenattributet *minom* från resten av nominalfrasen, "yttersta willia", med punctus, vilket understryker att det verkligen är utfärdarens egen vilja. Nästa sats är en trovärdighetsformel där brevets vittnen anges, och satsen inleds med virgula samt konjunktionen *ok*:

/ ok hær til
 . thæs mere ok fasterra witne
 . bedhis jak hedhirliks ok welborins herra
 . herra æriingiislasa jærls
 / ok ærlika
 . manna
 . boo jonsson
 . cristofors mikiaelsthorp
 / ok minna brødhra
 . Bændiktz jonsson
 . ok vlfs jonsson
 . medh mins ælskeliks bonda
 . lafrinza philippusson inzighle
 . medh mino eghno
 . ffori thætta breff

Prepositionsfrasen "til . thæs mere" som följer efter det inledande adverbialet "/ ok hær" splittras av punctus och är en markering av att något viktigt följer, i detta fall en uppräknings av brev vittnen. Nästa interpunktion har satts ut före satsens finita verb. I uppräknings av de olika vittnena har interpunktionstecken markerats före de olika namnfraserna. Bestämningar till några av personnamnen har splittrats i namnfrasen, sannolikt för att dämpa uppläsningens tempo och markera vikten av personnamnen. Brevet avslutas med en datumformel på latin:

. datum
 Anno dominj m^occc^olxx^o quarto
 . feria sexta proxima ante natale domini

Variation förekommer givetvis för insättningspunkterna för interpunktions-tecknen i de olika breven, men tendensen till likformighet i interpunktions-mönstret är entydig i de allra flesta vadstenabreven. Flertalet brev markerar särskilt prepositionerna *i* men även *aa* med punctus både framför och efter prepositionen enligt nedanstående exempel:

. i . askahærathe (DS nr 8656)

Ibland är också tecknet för prepositionen *J* eller *I* förstorad som tidigare har nämnts.

. J . widbo (DS nr 8769)

Det är enbart prepositionerna *i* och *aa* som förses med interpunktionstecken, aldrig andra prepositioner. Det är dessa prepositioner som används framför namn på gårdar och byar och som är särskilt viktiga att markera.

De flesta vadstenabreven är således interpunkterade som i ovanstående beskrivning. Vanligt förekommande formler är sällan eller i ringa utsträckning interpunkterade med punctus och virgula, med undantag av pertinensformeln som innehåller viktig information om gåvans omfattning, men även pertinensformelns allmänna fraser är oftast särskilt interpunkterade. Namnfraser är särskilt interpunkterade för utfärdare och i uppräknings av vittnens och fastars namn. Prepositionsfraser med ortnamn som adverbial och i viss mån andra prepositionsfraser, t.ex. i uppräknings av det gods som skänkts, sålts eller bytts har oftast markerats. Ofta har nominala bisatser som inleds med subjunktionen *at* särskilt markerats med punctus eller virgula. Det synes inte vara någon skillnad i bruket mellan virgula eller punctus, men i allmänhet överväger antalet virgula över antalet punctus. I princip alla huvudsatser inleds med virgula eller punctus. Interpunktionen är företrädesvis rytmisk och ger uppläsaren stöd för var pausering skall ske och vilka enheter som särskilt bör ges emfas. Uppläsningen torde ha varit långsam, och varje betydelsefull informationsenhet har särskilt betonats om uppläsaren följt interpunktionen i breven.

Enligt en undersökning om pausering i nutida uppläst tal av Strangert (1991) sker ofta kort pausering av hänsyn till lyssnaren. Pauseringsenheter nas längd varierar mellan snabb och långsam uppläsning. Antalet pauser ökar ju långsammare det upplästa talet är, och enheterna mellan varje paus blir kortare. Pauseringen varierar också med satstyp. Satser inledda med subjunktionen *att* föregås nästan aldrig av paus i nutida uppläst tal medan däremot temporal bisatser, samordnade satser, satsfragment, vissa relativsatser (speciellt de som inleds med adverbet *där*) föregås av pausering. Även huvudsatser inleds

av pausering. Semantiska faktorer kan också ha betydelse. Fraser som inleds med paus har stark övervikt för informationsrika fraser, t.ex. komplexa adverbiala fraser och negerande fraser. På sätt och vis överensstämmer den förmodade uppläsningen av vadstenabreven med den nutida undersökningen, dock med undantag av bisatser som inleds med subjunktionen *at* som i flertalet vadstenabrev har föregåtts av interpunktionstecken.

Några vadstenabrev avviker från det övergripande mönstret som visades genom exempelbrevet (DS nr 8689). Sålunda saknar donationsbrevet DS nr 8709 virgula och skrivaren har enbart interpunkterat med punctus. Ingiftsbrevet DS nr 8718 avviker på grund av det mycket höga antalet förstorade tecken. Utöver förstorat tecken på brevets inledande pronomen *Alla* är bl.a. det personliga pronomenet *Jak*, utfärdarens namn och andra personnamn, ortnamnen *Watzstena* och *Hylinghe* m.fl. försedda med förstorade tecken.

Alla the mæn sum thætta breff hœra ælla see helsar
 Jak
 Kateriin
 Jngemars
 Dotter

Katarina Ulfsdotters ingiftsbrev (DS nr 8743) avviker också på grund av det höga antalet förstorade tecken, på samma sätt som donationsbrevet DS nr 8718 ovan. Namn på personer och orter har försetts med förstorade tecken, liksom pronomenet *Jak* men även adverbena *Nw* och *Hulkit*. För övrigt är brevet sparsamt interpunkterat. Inga exempel på punctus förekommer och antalet virgula är litet. I stället har orden med förstorade tecken haft interpunkterande funktion. Ett liknande mönster uppvisar donationsbrevet DS nr 8744, som också saknar virgula och enbart är försett med punctus, dvs. utöver det rikliga bruket av förstorade tecken. Donationsbrevet DS nr 8813 avviker genom det låga antalet interpunkterande tecken. Brevet innehåller fyra huvudsatser, och förstorade tecken och virgula saknas helt. Enbart sju punctus har utsatts framför prepositionsfraser med ortnamn som anger var det donerade godset är beläget, som inledning av hela pertinensformeln samt framför ett särskilt tillägg med villkor, där det framgår att inga arvingar kan göra anspråk på gåvan. Den sparsamma interpunktionen gör brevet något svåräst:

alla thøm thetta breeff hœra ællar see sendir jak thirghils jonsson helso
 medh gudh
 . medh thetta neruaranda breeff kennis jak mik hawa giffwit vnder waz-
 stena kloster fore mina siæl ok mins swens biorns tw goodz j arydh
 . j filfarydhs soken

. medh allom tillaghom ner by ok fiærran j vato ok thørrø engo vndan
 takno
 . fore thy forbiudher iak allom mannom
 . ok serdelis minom arffwom
 . thet the thøn gooz ekki hindrin fore thø forsaghdho klostre j waztenom
 swasom the vilia lata vara minna siæl bywaradha
 . til vitnisbyrdh bedhis jak skælikra manna insighle fore thetta breeff
 swasom kort jorks brodhors azzorsson ok pætars eriksson scriptum
 skæningie anno domini m^occc^olxx^o quinto ipso die beati kanuti regis et
 martyris

Brevet är utställt i Skänninge den 10 juli 1375 och avviker på flera sätt från övriga vadstenabrev. Brevutfärdaren är Tyrgils Jonsson och han är den ende manlige utfärdaren av vadstenabreven som saknar eget sigill, vilket kan bero på att han inte har tillhört lågfrälset. Brevet har som enda vadstenabrev det finita verbet *sendir*, där de övriga vadstenabreven har *helsar* i hälsningsformeln. Skrivarens piktur är särskilt karaktäristisk med kantigt utformade och stora tecken. Skrivaren synes vara en ovan skrivare, och sannolikt har just detta brev inte skrivits av någon av de blivande vadstenabröderna eller av någon annan i kretsen kring uppbyggarna av Vadstena kloster.

Sammanfattningsvis kan konstateras att interpunktionen samt användningen av förstorade tecken är tämligen enhetlig i de flesta av vadstenabreven. Flera brev har ett utökat bruk av förstorade initiala tecken på ord som har interpunkterande funktion framför viktiga informationsenheter. Med något undantag har alla brev virgula och punctus, och i regel dominerar bruket av virgula. Någon skillnad mellan virgula och punctus går inte generellt att påvisa. I flera vadstenabrev används punctus och virgula tillsammans (. /). Interpunktionen är rytmisk och avsikten synes vara att vägleda uppläsaren. Den rikliga interpunktionen sänker hastigheten och underlättar förståelsen hos den lyssnande församlingen. I regel är brevets huvudsatser avskilda från varandra med interpunktionstecken eller förstorade tecken som inledning till den följande huvudsatsen. Många gånger är den första nominala bisatsen inledd med subjunktionen *at* med förstorat *a*. I några brev har skrivaren tecknat punctus både före och efter prepositionen *i* och *aa* i fraser framför namn på gårdar och byar. Särskilt namnfraser och ortnamn i prepositionsfraser är interpunkterade, och pertinensformeln är synnerligen tätt interpunkterad. Interpunktionen är i första hand således rytmisk, men många interpunkterade enheter överensstämmer med syntaktiska enheter som fraser, bisatser och huvudsatser. Många av interpunktionstecknen i vadstenabreven har samma funktion som kommatecknen i nutida texter. Den rikliga interpunktionen kan innebära att skrivarna var vana vid att skriva religiösa texter och att interpunktera med mottagaren

(lyssnaren) i åtanke, såsom t.ex. de blivande bröderna förväntas vara. Ett enda brev avviker helt från mönstret med en mycket sparsam interpunktion, och några enstaka brev har ett något avvikande mönster.

Interpunktionen i vadstenabreven överensstämmer sannolikt i stort med andra medeltida brev. En mindre jämförande punktundersökning med ett tiotal brev både före och efter undersökningsperioden har utförts som visar att interpunktionssystemet utvecklas över tid i brev på fornsvenska, men eftersom en större undersökning, så vitt jag vet, saknas kan detta inte med säkerhet fastställas. En intressant fråga är därför om mönstret i övriga medeltida brev överensstämmer med vadstenabrevens, dvs. om interpunktionssystemet hör samman med texttypen eller om mönstret förändras såsom skett för religiösa texter i Vadstena kloster.

5.5 Korrektioner

Eftersom medeltida brevtexter är juridiska dokument är det angeläget att dessa är korrekt skrivna. Flera aktörer har intresse av att brevtexterna är oklanderligt skrivna och det är därför rimligt att brevtexterna var särskilt granskade. En kartläggning av utförda korrektioner i breven visar graden av uppmärksamhet beträffande eventuella felaktigheter. Har brevtexterna språkgranskats under produktionsfasen av skrivaren själv eller har granskningen utförts i efterhand och rättelser inskrivits därefter? Vilken typ av korrektioner förekommer? Är det språkformen som korrigerats eller är det sakuppgifter?

Medeltida handskrifter har ofta språkgranskats, särskilt om handskrifterna är producerade i en sluten skrivarmiljö som t.ex. en klosterinstitution. Många gånger ändrar skrivaren själv sin text, dels under det löpande skrivandet, dels efter avslutat skrivande och i samband med eventuell genomläsning. Vanligt är även att någon annan aktör utför språkgranskning, t.ex. en korrektör i skriptoriet. Andra möjliga aktörer är textens läsare och mottagare.

Tidigare forskning (Johnsson 2003) har visat att korrektioner i det medeltida brevmaterialet under perioden 1330–juni 1373 är tämligen sällsynta. De flesta korrektionerna har utförts av skrivaren själv. Det som har korrigerats är företrädesvis felskrivningar, utelämnanden av tecken och ord. I mindre utsträckning har morfologiska och syntaktiska rättelser utförts i breven. På grund av ändringarnas art, t.ex. strykningar, insättanden av enstaka tecken etc., är det i många fall omöjligt att avgöra vem som har utfört ändringarna, men ibland visar en från brevtexterna avvikande bläckfärg och piktur att en annan hand har utfört ändringar. Ett fåtal korrigeringar har med säkerhet utförts av en annan samtida hand och rör då huvudsakligen tillägg där fraser eller satsled infogats. De korrigeringar som har påträffats i brevmaterialet enligt den tidigare undersökningen (Johnson 2003 s. 105 ff.) är ändringar av

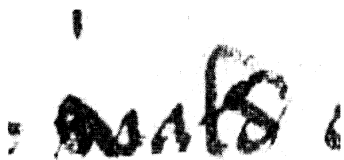
felskrivna tecken, rättelser av felskrivna ord, infogande av nya satsled, strykningar av upprepningar, ändring av felskrivna böjningsändelser samt ändring av kasus.

Korrektionerna i vadstenabreven är, i likhet med den tidigare undersökningens resultat, få till antalet. De flesta utgörs av ortografiska förändringar av enstaka tecken. Några av korrigeringarna består av lexikala tillägg eller förändringar. Korrigeringar har skett genom överskrivning, interlinjära tillägg och suppression. Med överskrivning avses att korrigeringen har skett på den primära skriften medan interlinjär inskrivning innebär att korrigeringen har adderats ovan skrivraden. Med suppressioner avses överstrykning, dvs. att enstaka bokstäver eller ord ska uteslutas ur texten. I regel synes skrivaren själv ha språkgranskat och rättat sin egen brevskrift. Ett fåtal korrigeringar utgörs av utbyte oftast genom överskrift eller på rasur. Dessutom förekommer strykningar av felinskrivna ord eller tecken.

Vanligast är rättelser som medfört ortografiska förändringar. Rättelser har skett på grund av felskrift av enstaka tecken som i regel har upptäckts av skrivaren under brevskrivningen eller direkt efter avslutad skrivning. Sådana ortografiska rättelser har genomförts på två olika sätt, dels som substitution med överskrivning (ett tecken har skrivits ovanpå det primära tecknet), dels som interlinjärt tillägg (ovanför raden). Korrektionerna tyder på att en viss ortografisk norm har varit förhärskande.

Elva överskrivningar har skett i tio vadstenabrev. I Helga Bengtsdotters donationsbrev (DS nr 8632) har *g* ändrats till *k* genom överstrykning i perfektparticipet *sagt* i den attributiva bisatsen "som för ær sakt". Perfektparticipet är frekvent eftersom det ingår i en formel och finns 23 gånger i vadstenabreven (21 brev). Stavningar med *k* föredras. Stavningar med *g* återges enbart i två andra brev (*saght*: DS nr 8834 och *sagt*: DS nr 8639). Det är uppenbart att skrivaren för Helga Bengtsdotters donationsbrev har velat följa en ortografisk norm för participet.

I Holmfrid Gjurdotters donationsbrev (DS nr 8644) har skrivaren ändrat ett initialt *w* till *v* i substantivet *vald* (se figur 17). Substantivet förekommer i flera vadstenabrev i den fasta frasen "ffult vald ok makt". Substantivet *vald* är skrivet 19 gånger (17 brev) och i regel i denna fras. Den stavning som överväger för övrigt är med initialt *w* såsom framkommit i den ortografiska redovisningen för t.ex. substantivet *watn*. Skälet till att skrivaren ändrat ett *w* till *v* är oklart, men skrivarens bruk för övrigt av initialt konsonantiskt *v* och *w* varierar, t.ex. ortnamnet *Vadstena* skrivs två gånger med *w*- och en gång med *v*-. En rimlig slutsats är att bruket är vacklande, dvs. en norm har ännu inte etablerats och att skrivaren åtminstone för detta brev upplever en osäkerhet i bruket att teckna initialt *v*-ljud.

(DS nr 8644)

Figur 17. Exempel på överskrivning $w > v$

I häradshövding Elof Djäkens fastebrev (DS nr 8649) ändrar skrivaren den sista vokalen i ortnamnet *Tuddaporpa* från *e* till *a*. Den ursprungliga skrivningen med ändelseförsvagning kan ha funnits i skrivarens dialekt men detta till trots har skrivaren ändrat till den korrekta formen. Även i nästa fastebrev (DS nr 8650), utfärdat i samme häradshövdingens namn, ändras personnamnet *Pætur* till *Pætar* genom överskrivning från *u* till *a*. I samma brev har det latinska substantivet *feriae* f. pl. 'helgdag' ändrats från *ferea* till *feria* genom att det felaktigt skrivna tecknet *e* har ändrats till *i*. Ändringen har särskilt markerats med ett hänvisningstecken.

I fastebrevet DS nr 8655, daterat den 3 oktober 1374, har ett *h* korrigerats till ett *g* i supinumet *thinghlyst*. Skrivaren har först under sin skrivning utlämnat *g*, och skrivit *h*, men upptäckt felaktigheten i tid och överskrivit *h* med ett *g*, och därefter skrivit *h* än en gång.

I Bengta Jonsdotters donationsbrev (DS nr 8689) har ett *a* i *bedas* korrigerats till *hi* i verbet *bedhis*. Förutom *h*-tillskottet innebär ändringen att ett verb i infinitiv har ändrats till presens passiv form. Överskrivningen verkar ha utförts i efterhand, eftersom bläckfärgen är avvikande i förhållande till bläcket i övrigt, vilket innebär att en annan aktör än skrivaren har utfört korrigeringen. Tecknet *h* är dessutom annorlunda utformat än övriga *h* i brevet.

I Ingegerd Knutsdotters ingiftsbrev (DS nr 8748) har skrivaren beträffande substantivet *jncigle* i sigilleringsformeln rättat det initiala tecknet till *j*. Det ursprungligt skrivna kan ej identifieras på grund av överskrivningen. I Elin Lydersdotters ingiftsbrev (DS nr 8750) förekommer också överskrivning. Den andra konsonanten *d* i ortnamnet *duwodal* har ändrats från *l* och bör vara en lapsus av skrivaren som insett sitt misstag och korrigerat genom överskrivning.

I Karl Tjälveßsons och hans hustru Gunhilds ingiftsbrev (DS nr 8834) för dottern Ragnhild har ett *c* korrigerats till ett *s* i det personliga pronomenet *os*. Skrivaren har först skrivit konjunktionen *oc* som följs av pronomenet. Det innebär att skrivaren till att börja med har överhoppat pronomenet och påbörjat

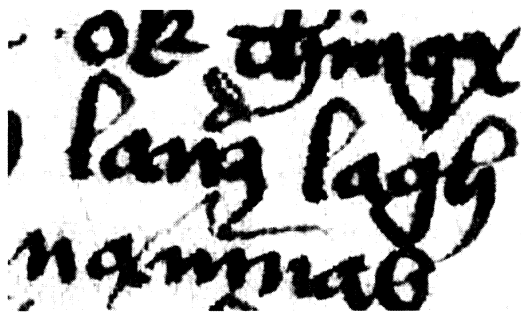
skrivningen av konjunktionen men upptäckt felskrivningen och därför korrigerat. En sådan felskrivning kan tyda på att brevet till vissa delar är skrivet efter en förlaga, men felskrivningen kan också ha andra förklaringsgrunder.

I fastebrevet DS nr 8874 har första tecknet i personnamnet *Joghan* överskrivits från ett *l*.

De ortografiska korrigeringar som har skett genom överskrivning rör enstaka tecken och synes i första hand gälla försummelser av olika slag, som i regel har upptäckts av skrivaren själv.

Insättande av enstaka tecken har också skett interlinjärt fyra gånger i fyra brev. I ett fastebrev (DS nr 8655) har skrivaren eller möjligen någon annan i efterhand infört ett *p* i verbet *nämpnas* samt markerat detta med ett hänvisningstecken. Ett sådant förfarande visar tydligt att inskott av *p* är betydelsefullt och tillhör normen. I vadstenabreven förekommer stavningar med inskottskonsonanten *p* i alla skrivningar av verbet i fråga med undantag av ett enda brev (DS nr 8657). Inskottskonsonanten försvinner allmänt inte förrän på 1500-talet (Wessén 1995 s. 166).

I ett annat fastebrev (DS nr 8656) har ett *d* i genitivattributet *landz* infogats ovanför raden, sannolikt av brevskrivaren (se figur 18). Tillägget markerar också att en norm funnits som medfört att skrivaren adderat tecknet *d*, eftersom det etymologiskt hör till substantivet men kanske inte längre fanns i skrivarens uttal. Tillägget har markerats med hänvisningstecken.

(DS nr 8656)

Figur 18. Interlinjärt tillägg av tecknet *d* i *landz*

I donationsbrevet DS nr 8718 har ett *r* infogats i adverbet *ingarthis*. Placeringen har dessutom markerats med ett hänvisningstecken. Adverbet ingår i den fasta frasen "ingarthis ok vtgærthis"⁸³ i brevets pertinensformel och förekommer därför ofta.

⁸³ Notera hur skrivaren varierar vokalskrivningen *a* och *æ*.

I Ingevald Anundssons ingiftsbrev (DS nr 8754) för sin dotter Märta har ett foge-s tillfogats ovanför raden i Ortsnamnet *rokslöösa*. Under raden finns ett hänvisningstecken.

Ortografisk korrigering av enstaka tecken genom interlinjära tillägg har följaktligen inte skett särskilt ofta. Eventuellt kan en annan aktör än skrivaren ha varit ansvarig för de interlinjära tilläggen men detta går inte att bestämma. Dock förefaller det som om tilläggen har skett efter den primära brevinskriften, eftersom bläckfärgen avviker något i förhållande till den övriga brevtexten. Detta torde indikera annan hand, som i efterhand velat korrigera felaktigheter i brevtexten.

Ett särfall utgörs av en korrigering som är en trolig markering för särskrivning av ett felaktigt sammanskrivet ord. I Vicke van Vitzens och hans hustru Katarina Magnusdotters donationsbrev (DS nr 8872) är *thaførnæmpda* sammanskrivet, men mellan *tha* och *förnæmpda* har suppression tecknats med en prick både under och över raden. Sådan markering kan innebära att de sammanskrivna orden skall särskrivnas men i andra medeltida handskrifter brukar ett lodrätt streck användas för särskrivning. Suppressionen kan även markera att *a* i *tha* skall ändras till *y* för att åstadkomma ett pronomen i neutrum dativ, dvs. den grammatiskt korrekta skrivningen är *thy förnæmpda* som bestämning till det efterföljande huvudordet *klostreno*. Jag betraktar dock markeringen som att orden skall vara särskrivna, eftersom eventuell annan korrigering inte har utskrivits. Den morfologiska felaktigheten har inte rättats. Större enheter som tillägg av hela ord eller fraser har också skett genom överskrivning eller interlinjär inskrivning. I ett brev har ett längre tillägg utförts utanför brevets skriftyta.

Genom överskrivning har lexikala tillägg utförts vid två tillfällen i två brev, dels i ett fastebrev (DS nr 8652), dels i ett ingiftsbrev (DS nr 8754). I fastebrevet har skrivaren låtit överskriva efterleden *stadh* ovanför det felaktiga *dagh* i sammansättningen *thingxstadh*. Det är uppenbart att felskrivning beror på att skrivaren förhastat sig i sin brevskrivning "a rættom thingx-[dag>stad]h / oc a rættom thingxdaghe". I ingiftsbrevet DS nr 8754 är *eet halfmark* överskrivet på rasur, dvs. ovanpå bortskrapad text. Den rättade inskriften är väsentlig information eftersom den specificerar andelen av det donerade godset.

I sex vadstenabrev har sex lexikala interlinjära tillägg utförts, som alla är nödvändiga för brevtexternas förståelse. Fyra av de lexikala tilläggen består av enstaka ord medan de övriga två är tillägg av prepositionsfraser och huvudsats.

I Birgitta Knutsdotters donationsbrev (DS nr 7640) har skrivaren oavsiktligt utelämnat huvudordet *gooz* i nominalfrasen "allt thet gooz Jæk ægher", vilket en annan skrivare har uppmärksammat och interlinjärt infört substantivet sekundärt. På samma sätt har ett sekundärt tillägg utförts av annan aktör

än skrivaren i Bengt Filipssons donationsbrev (DS nr 8601). I en lång huvudsats ingår prepositionsfrasen "til at j þet godzit fara ella annan a sina veghna senda thet af fornemda stadzins vaztena veghna j sina værio taka [...]", och i denna prepositionsfras har verbet *fara* med betydelsen 'överlåta' infogats interlinjärt och särskilt markerats med hänvisningstecken under raden.

I fastebrevet DS nr 8649 har prepositionen *i* infogats ovanför raden, i prepositionsfrasen "i Wræknabroo" som bestämning efter personnamnet *Thyrgils*. Sannolikt har det interlinjära tillägget utförts av annan hand än skrivaren.

I Ingeborg Eriksdotters donationsbrev (DS nr 8709) var först *fru* utelämnat i prepositionsfrasen "j Gudz hethir ok wara fru". Men här synes det vara skrivaren som uppmärksammat felaktigheten och sekundärt infogat substantivet *fru*, eftersom pikturen för *fru* överensstämmer med skrivstilen för övrigt i brevtexen. Positionen för tillägget är markerad med ett hänvisningstecken på raden.

I Ramborg Svensdotters ingiftsbrev (DS nr 8749) har brevskrivaren i efterhand infogat prepositionsfrasen "j hersømme sokn" ovanför raden med hänvisningstecken. Tillägget utgörs av väsentlig information eftersom det rör sig om en precisering av gåvans geografiska belägenhet. Ramborg Svensdotter meddelar att hon skänker hela sin ägodel i "Fiælonghstadhøm j hersømme sokn".

I Katarina Ingemarsdotters donationsbrev (DS nr 8718) har ett längre tillägg utförts i brevets nederkant. Där återfinns satsen "Thætta glømdis ij breffuene the pænninghanæ sum iak gaff iin mæth goozzino thæt vaar . viij . marker ok . xl . ok hundratha". En hel sats med nödvändig text har på så sätt tillagts i efterhand (se figur 19).

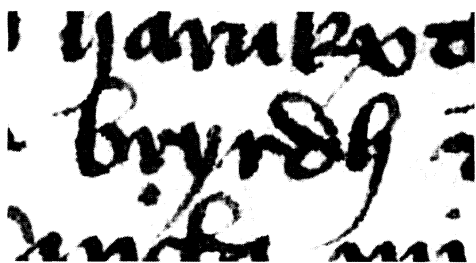
Figur 19. Tillägg utanför brevets skrifttyta (DS nr 8718)

Suppression har tillämpats nio gånger i fyra vadstenabrev. Enstaka tecken, delar av ord, hela ord och fraser har strukits på olika sätt.

Fyra suppressioner har markerat rättelser på den ortografiska nivån. I fastebrevet DS nr 8655 har det sista tecknet *h* i pronomenet *mit[h]* utskrapats. Suppressionen är intressant eftersom den visar att *h* inte är önskvärt. Under senare delen av medeltiden blev bruk av överflödiga tecken, t.ex. ett rikligt bruk av *h*, ett mode.

Två expungeringar av felaktigt inskrivna tecken har utförts i ett fastebrev (DS nr 8656). Ett felaktigt inskrivet *r* har försetts med en punkt under raden

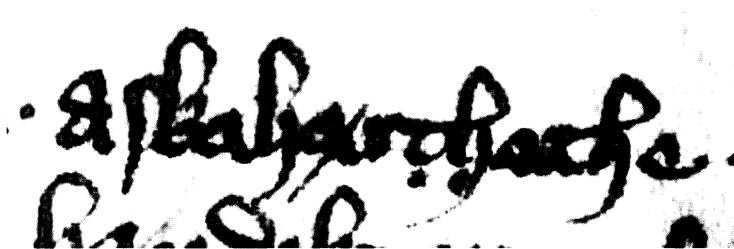
som visar att tecknet är felskrivet i huvudordet *bryrdh* i nominalfrasen som efter rättelsen blir "wars Hærra byrdh" (se figur 20). Aktören för en sådan enkel åtgärd är omöjlig att fastställa, men expungeringen i fastebrevet synes vara skriven i samma bläckfärg som brevet för övrigt, vilket indikerar att skrivaren själv upptäckt sitt misstag och rättat till det genom punkten.

(DS nr 8656)

Figur 20. *Suppression av tecknet r*

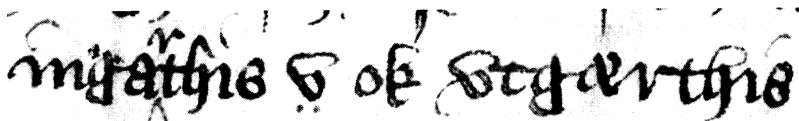
I samma fastebrev har bokstäverna *th* expungerats i ortnamnet *Askahærathe* i den först felaktiga inskrivningen *Askahærthathe* (se figur 21). Skrivaren har överhoppat tecken men upptäckt detta under skrivningen och skrivit in den rätta ändelsen och markerat de felaktiga tecknen i ortnamnet med två punkter. En alternativ tolkning är att skrivaren först skrivit *Askahærthe* men uppmärksammat sitt misstag och därmed *expungerat th*, överskrivit ett *e* till ett *a* samt lagt till *the*.

(DS nr 8656)

Figur 21. *Suppression av tecknen th*

I ett ingiftsbrev (DS nr 8718) har det felaktigt inskrivna *v* expungerats med två punkter för initialen i adverbet *vtgærthis* (se figur 22). I dubbeluttrycket "ingarthis ok vtgærthis" har skrivaren först hoppat över konjunktionen *ok* men genast uppmärksammat sitt misstag efter det initiala *v*.

(DS nr 8718)

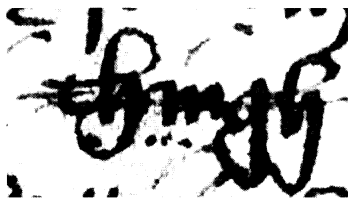
Figur 22. *Suppression av tecknet v*

Hela ord eller fraser har suppresserats fem gånger i fyra vadstenabrev. I ingiftsbrevet DS nr 8718 har prepositionen *i* överstrukits (försedd med klammer i textavsnittet nedan). Skrivaren tycks först ha förhastat sig och av vanans makt velat skriva in prepositionen *i* eftersom prepositionen förekommer flera gånger i uppräknningen av donerats gods.

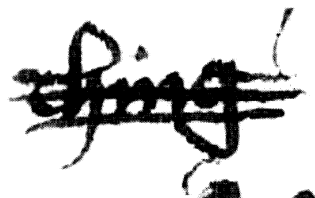
j . Hylinghe . j . Hørsome sokn mællan vikaa / mæth hws / ok jorth /
 akær ok ængh . . j . skook ok i fiskewatn / ingarthis ok vtgarthis / j vatoo
 ok . j . thorro / nær by ok ffiærran [i] / æingho vndan takit

Trots att prepositionen förekommer ofta tecknar skrivaren den inkonsekvent. Ibland skrivs *ij*, andra gånger *j* och ett par gånger *i*.

I två fastebrev har förleden *thingh* i en sammansättning suppresserats. I det ena fastebrevet (DS nr 8655) har den substantiviska förleden *thingh* både överstrukits och expungerats. Substantivet ingår i kontexten "a rættom thingxdaghi ok thingxstadhi [thingh] ij Motalom thinghlyst oc hemolat oc fastfarit [...]". I det andra brevet (DS nr 8656) har ett felaktigt *thing* överstrukits i en identisk fras: "a rættom thingx daghe . ok thingx stadthe . [thing] . i . Motalom . thingliust . hemolath. oc fastfarith [...]"(se figur 23). Dessa två fastebrev, daterade med samma datum den 3 oktober 1374, är skrivna efter ett identiskt formulär och det ligger nära till hands att anta att en förlaga funnits för handen innehållande felet. Men ortografin såväl som interpunktionen avviker. Ett annat alternativ kan vara att brevtexterna har dikterats vid samma tidpunkt men att särskiljande delar i efterhand blivit inskrivna på olika sätt. Olikheten i textinnehållet mellan dessa två brev är namn på utfärdarna. Brevutfärdandet tyder i så fall på ett samarbete mellan två olika skrivare och en tredje uppläsare.

(DS nr 8655)

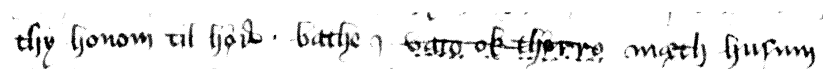

(DS nr 8656)

Figur 23. *Suppression av thingh och thing*

I Nils Ulfssons och hans mors donationsbrev (DS nr 8640) har frasen *vato ok thorro* suppresserats genom både expungering och överstrykning i pertinensformeln (se figur 24). Men suppressionen är ofullständig. Texten i formeln lyder:

"[...] mæth allo thy honom til høre . bathe j [*vato ok thorro*] / mæth husum ok allum tillaghom bathe . j . *wato ok thorro* / [...]". Dubbeluttrycket "*wato ok thorro*" har inskrivits för tidigt, men hela frasen "*bathe i wato ok thorro*" borde ha strukits.

(DS nr 8640)

Figur 24. *Suppression av vato ok thorro*

Flera uppenbara felaktigheter i vadstenabreven har inte korrigerats. Sålunda kvarstår den felaktiga ortografiska formen för *skiael* som *siael* (DS nr 8601). Skrivaren har förmodligen utfört en felaktig fonologisk analys, men felskriften kan också innebära att uttalet för de två olika orden har närmat sig varandra. Ett annat exempel är strykning av felaktigt tempusval i DS nr 8632. Skrivaren skriver först det finita verbet *gaff* i preteritum i en attributiv bisats men rättar genast till det korrekta *giwit* men utan att stryka *gaff*:

[...] at iak hawer giwit [...] alt mit goz ii Haghabý høggha som min kære
herra ok hosbonde hærra swne jonson gwd hans siael hawj mik til
morghwngaawo gaff / giwit [...]

Vid ett tillfälle (DS nr 8640) synes frasen "*fadher ok hærra byskop Tomose aff Wæxio*" vara utelämnad i frasen som ger häradshövdingen fullmakt att överlåta godset till Vadstena klostrets förvaltare, såsom det framgår av ett annat för övrigt liknande brev (DS nr 8632).

33 korrigeringar av något slag har utförts i 20 vadstenabrev (DS nr 7640, 8601, 8632, 8640, 8644, 8649, 8650, 8652, 8655, 8656, 8689, 8709, 8718, 8748, 8749, 8750, 8754, 8834, 8872 och 8874; se tabell 18). Mellan en till fyra korrigeringar har skett i dessa brev men sju av dessa brev innehåller felaktigheter som har lämnats orättade.

Rättelserna i vadstenabreven är således tämligen fåtaliga och visar inte på någon form av institutionaliserad språkgranskning. Aktörer för korrigeringarna går inte att med säkerhet bestämma, men i flera fall är det skrivaren som rättat sina egna skrivfel. Korrigeringarna utgörs framför allt av nödvändiga korrigeringar, som t.ex. tillägg av uteglömd text och ändring av felaktigheter. Många rättelser utgörs av ortografisk korrigering som visar att den ortografiska formen är betydelsefull.

Tabell 18. *Korrigeringsstyper*

Överskrivningar och interlinjära tillägg		Suppressioner	
Enstaka tecken	Ord och fraser	Enstaka tecken	Ord och fraser
15 (14 brev) 11 överskrivningar (10 brev: DS nr 8632, 8644, 8649, 8650, 8655, 8689, 8748, 8750, 8834 och 8874) 4 interlinjära tillägg (4 brev: DS nr 8655, 8656, 8718 och 8754)	8 (8 brev) 2 överskrivningar (2 brev: DS nr 8652 och 8754) 6 interlinjära tillägg (6 brev: DS nr 7640, 8601, 8649, 8709, 8749 och 8718)	4 (3 brev) 4 suppressioner (3 brev: DS nr 8655, 8656 och 8718)	5 (4 brev) 4 suppressioner (4 brev: DS nr 8640, 8655, 8656 och 8718)
1 sarskrivning (1 brev: DS nr 8872)			

6 Sammanfattning

Vid Vadstena kloster utvecklades med tiden en tämligen enhetlig skriftspråksnorm, som är särskilt uppenbar i handskrifter på fornsvenska från mitten av 1400-talet. En produktion av texter av olika slag bör tidigt ha varit en prioriterad arbetsuppgift. En kommunitet har funnits långt före den högtidliga invigningen 1384, och både blivande systrar och bröder har varit samlade vid klostret. Bröderna hade initialt ansvar för textproduktionen, och flera av dem hade med sig egenproducerade eller förvärvade texter. De har även tidigt skrivit egenhändiga predikningar sedan de kom till klostret. Några religiösa handskrifter för den liturgiska verksamheten från klostrets äldsta fas finns dock inte bevarade, men flera källor omtalar att sådana har skrivits redan på 1370-talet. Det äldsta skriftbruket är därför föga känt.

De äldsta texter som emellertid finns bevarade är klostrets brev. 47 sådana brev på fornsvenska finns bevarade från perioden 1368–1375, och dessa förmodas till största delen vara skrivna av de tidigast anslutna bröderna samt av uppbyggarna av klostret. Upprättande av brev som dokumenterade klostrets jordegendomar bör ha varit en tidig och angelägen uppgift, och de flesta breven utgörs av donationsbrev med generösa jordegendomar till klostret.

Ett fåtal brev skrivna på latin finns också bevarade från samma period, men dessa brev rör i regel andra frågor än klostrets interna angelägenheter. Breven på fornsvenska har utfärdats till förmån för etablerandet av Vadstena kloster, och de flesta av brevens utfärdare och andra omtalade aktörer ingår i klostergrundaren Birgitta Birgersdotters nätverk.

Syftet med detta arbete har varit att ge konturerna till det äldsta skriftbruket i klostret så som det visar sig i de äldsta breven på fornsvenska. En granskning av de tidigast utfärdade breven är därför av intresse för vår förståelse av den skriftspråkliga utvecklingen.

Det skriftspråk som med tiden utvecklades i klostret har sina rötter i de äldsta vadstenabreven. I inledningsskedet i en ny skrivarmiljö som Vadstena kloster utgjorde möttes olika individuella skriftspråkliga normer, vilka successivt formades till mer enhetliga normer i slutet av klostrets verksamhetstid. Skrivarna till de 47 vadstenabreven är alla anonyma och går inte att identifiera, men de flesta bör återfinnas bland de tidigast inträdande bröderna eller i kretsen av uppbyggarna av klostret. Dessa hade hög utbildningsgrad och deras läs- och skrivkompetens var god. Utskriften av breven förmodas vara utförd av mottagaren, dvs. Vadstena kloster, och initiativtagaren till organisationen av brevutskifterna bör vara klostrets föreståndare, med något enstaka undantag. Att det har förekommit en organisation antyds bl.a. av att många brev är utfärdade i anslutning till stora kyrkofester. Vadstenabreven uppvisar flera in-

bördes likheter. Brevens utförande visar på en tidig konventionalisering i fråga om innehåll och form. Utställelseorten för de flesta breven är Vadstena eller Vadstena kloster, och alla har en gång varit förvarade i Vadstena klosters arkiv.

Flertalet av de personer som omtalas i olika roller i breven är medlemmar i medeltidens främsta stormannasläkter. Många utfärdare och beseglare tillhör rikets råd och flera av dem är besläktade med varandra genom äktenskapsallianser, med bl.a. Birgitta Birgersdotter själv. Brevens sigillanter har med sina sigill säkrat värdet och validiteten av det skrivna ordet. De valdes med omsorg, eftersom de måste vara trovärdiga för brevtransaktionernas olika parter.

Merparten av de bevarade medeltida breven har utfärdats och beseglats av män. Av de 47 vadstenabreven har 40 brev försetts med utfärdarnas egna sigill, och av dessa har 24 brev utfärdats av manliga utfärdare, tolv av kvinnliga och fyra av både män och kvinnor. En enda man och tre kvinnor som brevutfärdare har inte beseglat sina brev. Två brev där både en man och en kvinna är utfärdare har enbart beseglats av mannen. Bland sigillinnehavarna kan brevets skrivare eventuellt sökas, särskilt om sigillanten är en person med andligt ämbete. Två brev har utfärdats och försetts med sigill tillhöriga två präster, Staffan Nilsson i Nykil och Magnus Petersson, vilka också är presumtiva skrivare till dessa brev. Magnus Petersson blev så småningom klosterbroder och generalkonfessor i Vadstena kloster, medan det för Staffan Nilsson inte finns någon känd anknytning till klostret.

De olika handstilarna i vadstenabreven är svåra att särskilja från varandra, eftersom skrivarna har haft en strävan att skriva likformigt. Ett fåtal händer i vadstenabreven har ändå tidigare kunnat urskiljas av forskare vid Svenskt diplomatarium. Genom en ny paleografisk analys har vissa individuella särdrag konstaterats i vadstenabreven. Sju skrivares handstilar har identifierats som skrivare av 16 brev. Övriga skrivares särdrag i handstilen återfinns inte i något annat brev vilket innebär att många skrivare har deltagit i utskriften av vadstenabreven. Att skriva brev har således varit en uppgift som många har kunnat utföra. Detta kan också indikera att klostret varit väl befolkat och att många deltagit i olika slags skriftliga sysslor.

Formlerna i brev utfärdade på fornsvenska är förhållandevis enkla. Formler och fasta fraser är särskilt likformiga i brevets inledning, i protokollet, samt i brevets avslutande delar. Brevets kontext uppvisar i regel större variation beroende på brevets syfte och innehåll. Vadstenabreven innehåller mellan tre och åtta fullständiga satser, vilka består av ett stort antal mer eller mindre fasta fraser. Den vanligaste formuleringen i vadstenabrevens hälsningsfras är inte oväntat varianter av "Alla the mæn thætta breff høra ælla see", den överhuvudtaget vanligaste hälsningsformeln i alla medeltida brev på fornsvenska. Påfallande anmärkningsvärt är dock en koncentration till vadstenabreven av adverbet *innelika* i frasens fortsättning. I hela det medeltida brevmaterialet på forn-

svenska är detta adverb ovanligt i hälsningsfrasen. Ett antagande i undersökningen var att ingiftsbreven skulle ha utformats särskilt likformigt, men endast två ingiftsbrev, båda utfärdade den 26 mars 1375, är skrivna efter ett identiskt formulär, och två andra ingiftsbrev utfärdade dagen före, är skrivna efter ett närstående formulär. Andra ingiftsbrev visar större variation i sin uppställning. Emellertid är breven skrivna efter ett övergripande gemensamt schema, då samma fraser återkommer. Ett enda ingiftsbrev avviker dock helt från det övergripande schemat. Ingiftsbrevet gäller för Kristina Staffansdotter och är utfärdat i Linköping. Brevet kan vara utformat efter ett formulär i domkapitlets samlingar. Formlerna och de fasta fraserna är inte unika för vadstenabreven utan är kända från hela det fornsvenska brevmaterialet. Framställningen visar ändå en viss koncentration i bruket av vissa fasta fraser samt en tendens till enhetlighet som tyder på en gemensam skrivarmiljö.

Språkformen i vadstenabreven har systematiskt granskats på nivåerna ortografi, abbreviaturer, avstavning och interpunktion i avsikt att kartlägga bruket bland skrivarna. Undersökningen av ortografin visar en tendens till likformighet i den ortografiska formen, åtminstone för de ord som i första hand har granskats. Ord som förekommer frekvent i brevmaterialet har en mer stabil ortografisk form än mindre frekventa. Enligt en tidigare undersökning av vokaltecken i final position i medeltida brev på fornsvenska inträder en förändring vid mitten av 1300-talet som förstärks i slutet av 1370-talet. Den mest signifikanta förändringen rör ändelserna *-um* och *-um* som successivt övergår till *-om* i dativ i ordklasserna substantiv, pronomen och adjektiv samt verb i 1 pers. plural presens. Denna förändring bekräftas av skrivningar i vadstenabreven, vilket förstärker uppfattningen att en norm etableras.

Tillsammans innehåller brevtexterna i det närmaste 9 000 ord, varav de flesta är på fornsvenska. Av de fornsvenska orden har 1 339 ord abbrevierats en gång, och enbart 29 ord två gånger. Inget fornsvenskt ord har abbrevierats mer än två gånger. Det innebär att 15,6 % av alla fornsvenska ord i brevtexterna har abbrevierats, men abbrevieringsfrekvensen mellan breven varierar. Som lägst har 8 % av alla fornsvenska ord abbrevierats och som högst 31 %. Abbrevieringsfrekvensen i de latinska textavsnitten, närmare 500 ord, är som väntat betydligt högre än i de fornsvenska. Men även abbrevieringsfrekvensen i dessa avsnitt har en hög spännvidd och varierar mellan 0 %, dvs. inget ord är abbrevierat, och 77 %.

Kartläggningen av avstavningsbruket i vadstenabreven visar att avstavning företrädesvis har skett efter en princip som gynnar läsbarheten. De flesta avstavningarna har skett efter stavelseenheter som tar hänsyn till läsarens förståelse, och dessutom är de flesta avstavade ord markerade med divis. En knapp fjärdedel saknar utsatt divis, vilket i viss mån försvårar avkodningen. Tendensen att avstava mellan sammansättnings- eller avledningsgränser är

dock svag i vadstenabreven. En estetisk princip kan ha styrt behovet att avstava. Högermarginalen är i de flesta vadstenabreven tämligen rak.

Interpunktionsbruket i vadstenabreven visar att de är väl interpunkterade, och de flesta av de interpunkterande tecknen har primärt tecknats av brevskrivaren. Det går dock inte att utesluta att i något enstaka fall interpunktions-tecken har inskrivits av en sekundär aktör, t.ex. en uppläsare som för att underlätta sin uppläsning förtydligat innehållet och givit emfas inför särskilt viktiga innehållsenheter. Interpunktionen i de flesta vadstenabreven är påfallande likformigt utförd på ett övergripande plan. Bruket av virgula överväger i antal före punctus. Särskilt markerade är prepositionsfraser med ortnamn, som fungerar som adverbial samt vid uppräkningsor av namn på vittnen och fastemän. Interpunktionen ger tydliga anvisningar om var uppläsaren bör göra en paus och sänka tempot och ge emfas för viktiga uppgifter i brevet. Vanligt förekommande formler är sällan eller i ringa grad interpunkterade med undantag av pertinensformeln. Ofta har också nominala bisatser som inleds med subjunktionen *at* särskilt försetts med interpunktionstecken. I princip alla huvudsatser inleds med virgula eller punctus. Ett fåtal vadstenabrev avviker från detta mönster.

Få korrekationer har utförts i vadstenabreven. De flesta av dem är ortografiska förändringar som tyder på att en ortografisk norm existerat. Korrigeringarna utgörs framför allt av nödvändiga korrigeringar, exempelvis tillägg av uteglömd text och ändringar av felaktigheter. Ett fåtal korrigeringar utgörs av utbyte av ord, i regel genom överskrift eller på rasur. Dessutom förekommer strykningar av felinskrivna ord eller tecken. I regel har skrivaren själv språkgranskat sin brevskrift.

Undersökningen är begränsad till de första bevarade breven på fornsvenska vid klostret. De 47 breven har tillkommit i en skrivarmiljö i ett initialt skede och är betydelsefulla för den fortsatta handskriftsproduktionen vid klostret. Med tiden utvecklas rutiner för skrivarbetet och olika genrer stabiliseras liksom skriftbruket. De flesta skrivarna av vadstenabreven har ingått i kretsen av de första pionjärerna av bröder samt bland uppbyggarna av klostret, men någon skrivare har inte identifierats. En utökad undersökning av klostrets brev vore värdefull för att följa den fortsatta utvecklingen av skriftbruket.

English summary

Charters in Vadstena Abbeys archive 1368-1375

The aim of this work has been to provide an outline of the oldest writing practice at Vadstena Abbey as this is manifested in the oldest surviving charters written in Old Swedish. However, the number of surviving manuscripts from the earliest time of the Abbey is limited and knowledge of the oldest writing at the Abbey is scant. But one early type of text has been preserved in the form of charters. The relatively uniform written language of Old Swedish that eventually developed at the Abbey may be said to have roots in the oldest charters. Initially a variety of individual norms for written language co-existed at the Abbey but gradually a more uniform standard of written language began to take form. Therefore it is of interest to examine the early charters in the Abbey in order to add to our understanding of text production and the development of the written language.

An urgent task even during the founding phase of the Abbey was to document the property holdings of the Abbey. There are 47 charters in Old Swedish from the earliest period, between 1368 to 1375, which have been preserved most of which have been produced in support of the establishment of the Abbey where reference is made to the lavish gifts to the Abbey. These charters are referred to in this work as the Vadstena charters.

The form of the language in medieval charters written in Old Swedish exhibits some degree of uniformity which indicates early types of conventions for composition. The high status of these charters should be considered as one of the causes of this uniformity. It was important that all charters should be similar. European influences should also be considered as another cause for this similarity.

It has been assumed that the Vadstena charters were written by the recipient, that is to say, Vadstena Abbey. It is likely that the head of the Abbey would have had good reason to carefully document the property of the Abbey monastery. The writers of the Vadstena charters remain anonymous and it is not possible to identify them but it can be assumed that the majority of the charters have been written by the earliest monks affiliated with Vadstena and by the founders of the Abbey or by persons closely associated with these. Several of the actors involved in the Vadstena charters - those responsible for drawing up the charters, the recipients and the witnesses of seals - were associated by kinship, or had some other close relationship with the founder of the

Abbey, Birgitta Birgersdotter. Many of these had received a high level of education and their literacy skills ought therefore to have been well-developed.

The witnesses of seals, those who witnessed the charters, provided assurances regarding the value and validity of the content and the written words. The majority of the Vadstena charters have the seal attached of those responsible for drawing up each charter. Most of the seals belong to males who have been those responsible for drawing up the charters, but there are also females who have attached their own seals to those charters which they have been responsible for drawing up.

The style of writing in these medieval charters is in a gothic kursiva and is uniform at an overall level. Therefore it is difficult to distinguish the handwriting of individuals, but the style in Vadstena charters of a few individuals have previously been differentiated by scientists at the Svenskt Diplomatarium (also known under the Latin name *Diplomatarium Suecanum*) and from investigations related to that study, further handwriting has been distinguished from paleographic analysis. Seven different hands have written 16 Vadstena charters. In summary, many writers have been involved in the production of the Vadstena charters.

The form of the layout of the Vadstena charters is fairly uniform, in conformity with other medieval charters. In form, and with regard to standard phrases, the charters written in Old Swedish are very similar and relatively simple, particularly in the opening register and the closing sections. The Vadstena charters consist of three to eight complete sentences, which consist of a large number of more or less standard phrases. The most common formulations in the Vadstena charters are variants of such salutatory phrases as "Alla the mæn thætta breff hōra aller sea" which is the case for all medieval charters in Old Swedish. Although such forms and standard phrases are not unique to the Vadstena charters, since they are familiar from all such examples of Old Swedish, those that do occur display a certain level of concentration and usage of some of these standard phrases and a tendency towards uniformity. It is particularly interesting that identical forms produced by different writers indicate that there was some collaboration or at least access to common formulas.

Altogether the Vadstena charters contain a total of almost 9000 words, most of which are in Old Swedish. However, in several letters the form of the date is written in Latin. There is a tendency for the orthographical forms in the Old Swedish words in the Vadstena charters towards uniformity. Frequent nouns such as *kloster* and *hæradhe* have a fairly stable orthographic form and the preferred orthographic form in the Vadstena charters for the preposition *efter* is *æpte*. The spelling *ælla* and *ok* are preferred for the conjunctions. Several characters show covariance, for example *u*, *v* and *w* denote the same character for both vowels and consonants. Generally *v* replaces contemporary *u*.

The noun *vatn* exemplifies the manner in which *w* is preferred over the modern *v* as an initial consonant. In addition, *i* and *j* are variant forms of the same character, and this is seen in particular in the use of the noun *iordh*, the pronoun *iak* and the preposition *i*, with both *i* or *j*, as variants but with *j* in preponderance. According to a previous study of vowels in a final position in medieval charters in Old Swedish, a change occurred in the mid-1300s, which was subsequently reinforced in the late 1370s. The most significant change concerns the suffixes *-um* and *-wm* that progressively became transformed into *-om* as the dative for nouns, pronouns, adjectives and verbs in first person plural present tense. This change is confirmed and amplified in the Vadstena charters. Many of the orthographical preferences that occur in the Vadstena charters are also represented in speech.

Of the Old Swedish words, more than 15 % have been abbreviated once. A few words have been abbreviated twice, but never more than twice. The frequency of abbreviation varies across the charters. As a rule, the most common abbreviations replace the character *e*. In a few charters the character would seem to be *i* or *æ*.

Almost all of the Vadstena charters contain hyphenation. The writers facilitate reading by their use of hyphens since a hyphen has been inserted when the syllables of a single word are separated and a consonant cluster carried to the next line.

The Vadstena charters are well punctuated. It has been observed that most of the punctuation marks have been inserted by the writer. However, it cannot be excluded that in a few cases the punctuation marks have been inserted by a secondary actor, for example, by someone reading the text aloud in order to clarify the content, to facilitate reading and to provide emphasis at important points where the text of the original charter was unclear or misleading. The punctuation in most of the Vadstena charters is remarkably uniform. The punctuation marks that appear are virgula and punctus, though virgula appears more frequently than punctus.

Punctuation has been preferentially inserted before prepositional phrases with place names with an adverbial function. Nominal phrases for witnesses and notaries are also particularly punctuated. The punctuation indicates clearly where a pause should be made when reading aloud. If the person reading aloud chooses to follow the punctuation marks, the speed of reading is slowed down and provides emphasis to important content units. Commonly used formulas are rarely or hardly ever punctuated with virgula or punctus, with exception of the pertinence formulas.

The uses of enlarged letters are fairly uniform in most of the Vadstena charters. In several charters enlarged orthography has been used initially for words that have an internal punctuation function in front of important units of

information. With some exceptions, all charters contain virgula and punctus, where as a rule the use of punctus dominates. In general it has not been possible to demonstrate any difference between virgula and punctus. In several charters, punctus and virgula have been used together (. /). Many of the punctuation marks in the Vadstena charters have the same function as commas in modern texts.

Corrections in the Vadstena charters are few, in line with the results of the previous study. Most consist of orthographic changes in individual letters. Some of the corrections consist of lexical additions or changes. As a rule, a few corrections have been made by writing over or by erasure. Moreover, there are deletions of incorrectly written words or letters. Usually the writers have proof-read the charter they have written themselves. Corrections in the Vadstena charters are quite few and do not suggest that there was some form of institutional proof-reading. It is not possible to determine with certainty who were the actors with regard to proof-reading but in many cases it is clear that writers have corrected their own orthographic mistakes. Corrections have largely been made where this has been necessary, for example, insertion of texts that have inadvertently been omitted and changing mistakes, but many consist of orthographic corrections which would indicate the existence of an orthographic standard.

In summary, there was a tendency toward a form of uniform writing of Old Swedish in the Vadstena during the founding period of the Vadstena Abbey. This use of writing constituted the base for the forms of the language that subsequently developed at the Abbey for manuscripts written in Old Swedish.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Cod. Holm. A 5a

Cod. Skokl. 136 (Cod. RA E 8801)

Cod. Ups. C 6

Cod. Ups. C 46

Cod. Ups. C 61

Cod. Ups. C 270

Tryckta källor samt internetbaserade resurser

Vadstenabreven

DS nr X 42, 7640, 8043, 8601, 8617, 8632, 8633, 8639, 8640, 8642, 8644, 8647, 8648, 8649, 8650, 8651, 8652, 8653, 8654, 8655, 8656, 8657, 8689, 8709, 8718, 8743, 8744, 8745, 8746, 8748, 8749, 8750, 8751, 8754, 8768, 8769, 8770, 8813, 8829, 8830, 8834, 8842, 8844, 8847, 8872, 8874 och 8876, Riksarkivet, Stockholm.

Övriga brev

DS nr X 26, 25, 51, 467, 536, 1519, 3035, 3036, 3080, 4069, 4200, 4275, 4891, 5095, 5601, 5602, 5754, 5890, 6219, 6390a, 7186, 7357, 7435, 7757, 8041, 8193, 8689, 8774 och 8869, Riksarkivet, Stockholm.

SDHK-nr 3679, 11504, 11772, 12112, 12463, 13173, 14318, 15166 och 37773, Riksarkivet, Stockholm.

Svenskt diplomatarium. Huvudkartotek. Elektronisk resurs.

(<http://www.ra.se/ra/diplomat.html>)

Diplomatarium Fennicum (FMU nr 5830). Elektronisk resurs.

(http://193.184.161.234/DF/search_base.php)

Litteratur

- Aili, Hans, 1997: Petrus Olavi. I: Svenskt biografiskt lexikon. Bd 29. Red. Görran Nilzén. Stockholm. S. 221–223.
- Almquist, Jan Eric, 1954: Den svenska processrättens historia. Efter föreläsningar. Stockholm.
- 1955a: Lagsagor och domsagor i Sverige. Med särskild hänsyn till den judiciella indelningen. II (Register). Stockholm.
 - 1955b: Något om klosterfolks familjerättsliga ställning i Sverige under 1500-talet. Reflexioner kring ett pergamentsbrev. I: Svensk juristtidning. S. 171–175.
- Anderson, Iwar, 1972: Vadstena gård och kloster. 1. Text. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien)
- Andersson, Catharina, 2003: Varför satte Svanteþolk Knutsson sina döttrar i kloster? Om egendom, kloster och aristokrati i 1200–1300-talets Sverige. I: Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid. Red. Maria Ågren. Uppsala. S. 61–79.
- 2006: Kloster och aristokrati. Nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt. Göteborg.
- Andersson, Roger, 1993: Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 1)
- 1997: Den medeltida vidimationen. En förbisedd källa för filologisk spekulation. I: Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997. Red. Roger Andersson & Patrik Åström. Stockholm. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. MINS 45) S. 11–23.
 - 1999: Undervisning och utbildning. I: Sveriges kyrkohistoria 2. Hög- och senmedeltid. Red. Sven-Erik Pernler. Stockholm. S. 221–231.
 - 2001: De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkofostrare. En studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 4)
- Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala. (Nomina Germanica 14)
- Andersson-Schmitt, Margarete & Hedlund, Monica, 1990: Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung. Bd 3. Handschriften C 201–300. Uppsala.
- Anward, Jan & Linell, Per, 1976: Om lexikaliserade fraser i svenskan. I: Ny-svenska studier 55–56. S. 77–119.
- Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde. 1955–. Köln.

- Askmark, Ragnar, 1943: Svensk prästutbildning fram till år 1700. Stockholm. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 7)
- Bakken, Kristin, 1997: Gunnleik Ormsson – en skriver og hans norm. I: Maal og minne. Norske studier. S. 1–36.
- 1998: Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet. Oslo. (Acta humaniora, Oslo 38)
- Baron, Naomi, 2000: Alphabet to Email. How written English evolved and where it's heading. London.
- Bartlett, Robert, 1993: The making of Europe. Conquest, colonization and cultural change 950–1350. London.
- Barton, David & Hamilton, Mary, 1998: Local literacies. A study of reading and writing in one community. London.
- Bjarne Larsson, Gabriela, 2003: Kvinnor, manlighet och hushåll 1350–1500. I: Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid. Red. Maria Ågren. Uppsala. S. 81–111.
- Brandell, Georg, 1931: Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia. 1. Forntiden, medeltiden och reformationen. Lund.
- Briggs, Charles F., 2000: Literacy, reading, and writing in the medieval West. I: Journal of medieval history 26:4. S. 397–420.
- Carlquist, Jonas, 1994: Privat läsning av fornsvensk religiös litteratur. En metoddiskussion med exempel från fornsvenska helgonlegender. I: Medeltida skrift- och språkkultur. Red. Inger Lindell. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Opuscula 2) S. 153–167.
- 1996: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 82)
- 2007: Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 89)
- Carlsson, Lizzie, 1965: "Jag giver dig min dotter". Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia I. Stockholm.
- Claëson, Sten, 1987: Härads hövdingeämbetet i senmedeltidens och Gustav Vasas Sverige. Stockholm. (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek 39)
- Clanchy, Michael T., 1993: From memory to written record. England 1066–1307. 2. utg. Oxford.
- Clemons, Eric, 1952: Liturgical influence of punctuation in late old English and Early Middle English manuscripts. Cambridge.

- Conradi Mattsson, Agneta, 1998: Riseberga kloster – förutsättningar och framväxt. Birger Brosa – donatorn och Filipssönerna, sondottersönerna. Örebro. (Vetenskapliga skrifter utgivna av Örebro läns museum 2)
- Dverstorp, Nils: Skrivaren och skriften. Kommande.
- Eklund, Sten (utg.), 1975: Opera minora 1. Regula Salvatoris. Uppsala. (Samlingar utg. Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 2, Latinska skrifter 8:1)
- Elfstrand, Bengt, 2004: Vättern och Västra Östergötland. I: Kulten – makten – människan. Arkeologi i Östergötland. Ödeshög. (Meddelanden från Östergötlands länsmuseum) S. 20–40.
- Elgenstierna, Gustaf, 1925: Den introducerade svenska adelns ättartavlor 1. Stockholm.
- Engström, Sten, 1935: Bo Jonsson. I. Till 1375. Uppsala.
- Ferm, Olle, 2001: Universitet och högskolor. Norden och Europa i middelalderen. Nordiska historikermötet. Rapporter til Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 9.–13. august 2001. Red. Per Ingesman & Thomas Lindkvist. Århus. (Jysk Selskab for Historie Nr 47) S. 93–129.
- 2004: Bengt Jönsson (Oxenstierna). Riddare, lagman, riksföreståndare och boksamlare. I: Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld. Red. Olle Ferm & Staffan Nyström. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 10) S. 13–209.
- Franzén, Bo, 2006: Folkungatidens monetära system. Penningen mellan pest och patriarkat 1254–1370. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in economic history 50)
- Fredriksson, Anna, 1997: Vadstena klostrets bibliotek. En analys av förvärv och bestånd. Uppsala.
- Fritz, Birgitta, 1987: Spår av förlorad stadga från 1200-talet? I: Arkivvetenskapliga studier 6. S. 95–106.
- 1990: Vadstenas brev. I: Vadstena klostrets bibliotek. Ny katalog och nya forskningsmöjligheter. The monastic library of medieval Vadstena. A new catalogue and new potentials for research. Red. Monica Hedlund & Alf Härdelin. Uppsala. S. 23–33.
- 2000: Klostret byggs och staden växer fram. I: 600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000. Red. Göran Söderström. Stockholm. S. 70–85.
- Frängsmyr, Tore, 2000: Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del 1. 1000–1809. Stockholm.
- Gejrot, Claes, 1994: Diplomata Novevallensia. The Nydala charters 1172–1280. A critical edition with an introduction, a commentary and indices. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia XXXVII)

- 1996: Vadstenadiariet. Latinsk text med översättning och kommentarer. Stockholm.
- 2003: Våra äldsta klosterbrev. I: Kyrka, helgon och vanliga dödliga. Årsbok för riksarkivet och landsarkiven. Red. Kerstin Abukhanfusa. Stockholm. S. 22–34.
- Gerritsen, Marinel, 1990: The relationship between punctuation and syntax in Middle Dutch. I: Historical linguistics and philology. Red. Jacel Fisiak. Berlin. S. 187–225.
- Gillingstam, Hans, 1987: Malsta-ätten. I: Svenskt biografiskt lexikon. Bd 25. Red. Göran Nilzén. Stockholm. S. 40–42.
- 2003: Den heliga Birgittas släktkrets. I: Anbladet 76. Norrtälje. S. 6–9.
- Gvozdanovic, Jadranka, 2000: Parameters underlying punctuation in older russian texts. I: Textual parameters in older languages. Även som elektronisk resurs. Red. Susan C. Herring, Pieter van Reneen & Lene Schøsler. Amsterdam. S. 332–351.
- Hagland, Jan Ragnar, 1978: Studiar i trøndsk diplomspråk. Ei revurdering av brevaterialet frå tida før 1350. Trondheim.
- 1984: Riksstyring og språknorm. Spørsmålet om kongens kanselli i norsk språkhistorie på 1200- og første halvdel av 1300-talet. Trondheim.
- 2005: Literacy i norsk seinmellomalder. Oslo.
- Haugen, Odd Einar, 1988: Between graphonomy and phonology. Deciding on scribes in AM 645 4to. I: Papers from the Tenth Scandinavian Conference of Linguistics. Bergen, June 11–13 1987. University of Bergen. Ed. Victoria Rosén. Bergen. S. 254–272.
- Hedström, Ingela, 2009: Medeltidens svenska bönböcker. Kvinnligt skriftbruk i Vadstena kloster. Oslo.
- Hill, James N., 1977: Individual variability in ceramics and the study of prehistoric social organization. I: The individual in prehistory. Studies of variability in style in prehistoric technologies. Red. James N. Hill & Joel Gunn. New York. S. 55–108.
- Hollman, Lennart (utg.), 1956: Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser 2. Latinska skrifter 5)
- Holm, Gösta, 1969: Medeltida stadgespråk. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie B nr 6)
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1962: Magnus Erikssons landslag. I nusvensk tolkning. Lund.
- Härdelin, Alf, 2005: I lärdomens tjänst – några Vadstenabröder och deras bidrag. I: Kyrkohistorisk årsskrift 2005. S. 23–28.
- Höjer, Torvald, 1905: Studier i Vadstena klostets och birgittinerordens historia. Uppsala.

- Jansson, Sam, 1924: Svenskt skrivskick under medeltiden fram till våra dagar. I: Svend Dahls Bibliotekshandbok 1. Utg. S. E. Bring. Uppsala. S. 106–126.
- 1944: Svensk paleografi. I: Nordisk kultur 28 A, Palæografi A. Danmark og Sverige. Utg. Johs. Brøndum-Nielsen. Stockholm. S. 82–134.
- 1954: Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift. De enskilda bokstävernans historia. I: Acta Philologica Scandinavica. 22. Stockholm. S. 81–148.
- Johansson, Karl G., 1997: Studier i Codex Wormianus. Skrifttradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet. Göteborg.
- Johnson, Rakel, 1998: De svenska medeltidsbrevens form, funktion och tillkomstsituation. Göteborg. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket. MISS 21)
- 2003: Skrivaren och språket. Skriftspråksbruk, kasus och vokaler i medeltidsbrev på svenska. Göteborg.
- Karlsson, Anna-Malin, 2006: En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftenvändning i vanliga yrken. Småskrift utgiven av Språkrådet. Stockholm.
- Kitzler Åhfeldt, Laila, 2002: Work and worship. Laser scanner analysis of Viking Age rune stones. Stockholm.
- Klockars, Birgit, 1976: Birgittas svenska värld. Stockholm.
- Kock, Axel, 1911: Etymologisk belysning av några nordiska ord och uttryck. Isl. elligar, ellar ella – fsv ællighær, ællæghis, ællæghis, ællar, ælla – nsv. eljest m.m. I: Arkiv för nordisk filologi. Lund. Bd 28 NF. S. 170–190.
- Kroman, Erik, 1943: Dansk palæografi. I: Nordisk kultur. 18. Palæografi A. Danmark og Sverige. Red. Johs. Brøndum-Nielsen. Oslo & Köpenhamn.
- 1958: Diplomskrift. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid. Bd 3. Malmö. Sp. 90–91.
- Kumlien, Kjell, 1942: Svenskarna vid utländska universitet under medeltiden. I: Historiska studier tillägnade Sven Tunberg den 1 februari 1942. Red. Adolf Schüek & Åke Stille. Uppsala. S. 143–169.
- Larsson, Anna (utg.), 1971: Vadstena klostets två äldsta jordeböcker med inledning och språklig kommentar. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 72)
- Larsson, Inger, 1997: Kvinnor beseglar. I: Till Barbro. Texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997. Red. Roger Andersson & Patrik Åström. Stockholm. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. MINS 45) S. 53–62.
- 2001: Svenska medeltidsbrev. Om framväxten av ett offentligt skriftbruk inom administration, förvaltning och rättsutövning. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 5)

- Liedgren, Jan, 1963: *Justitiar. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid. Bd 8. Malmö. Sp. 47–49.*
- 1981: *Arkivförteckning och gallring under svensk medeltid. I: Arkivvetenskapliga studier 5. S. 225–235.*
 - 1983: *Föreställningar om den heliga Birgittas släkt. Traditioner och konstruktioner. I: Personhistorisk tidskrift 79. S. 1–19.*
 - 1996: *Ulf Gudmarssons dödsår. Legendens konstruktion contra samtida urkunder. I: Kyrkohistorisk årsskrift 96. S. 152–154.*
- Liljeholm, Filip, 1950–51: *Medeltida arvslogar och släktskapsbenämning. Studier i Svenskt Diplomatarium. I: Personhistorisk tidskrift 48. S. 85–111.*
- Lindell, Inger, 2000: *Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 84)*
- Lindqvist, Gunnar, 2000: *Vadstenaområdets historia fram till år 1250. I: 600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000. Red. Göran Söderström. Stockholm. S. 13–38.*
- Ljungfors, Åke, 1955: *Bidrag till svensk diplomatik före 1350. Lund.*
- Lundén, Trygve, 1963: *Sankt Nikolaus' av Linköping kanonisationsprocess. Processus canonizacionis beati Nicolai Lincopensis. Efter en handskrift i Florens, utgiven med inledning, översättning och register. Stockholm. (Acta Academiæ Catholicæ Suecane)*
- Maliniemi, Aarno, 1956: *Abbreviaturer. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid. Bd 1. Malmö. Sp. 5–7.*
- Marchello-Nizia, Cristiane, 1978: *Punctuation et 'unités de lecture' dans les manuscrits médiévaux ou je ponctue, tu lis, il théorise. I: Langue française 40. S. 32–44.*
- McKitterick, Rosamond, 1994: *Books, scribes and learning in the Frankish kingdoms, 6th–9th centuries. Aldershot.*
- Moraw, Peter, 1992: *Careers of graduates. I: A history of the university in Europe. Vol. 1. Ed. Hilde de Ridder-Symoens & Walter Rüegg. Cambridge. S. 244–279.*
- Myrdal, Janken, 2003: *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Scripta minora 9)*
- Nilsson, Pia, 2003: *Arkeologisk förstudie längs planerad och befintlig kraftledning mellan Ödeshög och Vadstena, Östergötland. Sammanställning av kända fornlämningar och tidigare arkeologiska undersökningar och utredningar. Linköping. (Rapport/UV Öst 2003:11. Riksantikvarieämbetet)*
- Norborg, Lars-Åke, 1958: *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning. Lund.*

- Nyberg, Tore, 1963a: Vadstena klosters pionjärer i Vadstenadiariets formelsystem. I: *Personhistorisk tidskrift* 61. S. 1–40.
- 1963b: 1462 års medlemsförteckning från Vadstena kloster. Nunnorna. I: *Personhistorisk tidskrift* 61. S. 113–121.
- 1973: Den tidigaste personalpolitiken i Vadstena prästkonvent. I: *Personhistorisk tidskrift* 69. S. 10–23.
- Olsson Nordberg, Stig, 1926: *Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300* 1. Uppsala.
- Parkes, M. B., 1991: *Scribes, scripts and readers. Studies in the communication, presentation and dissemination of Medieval text*. London.
- 1992: *Pause and effect. An introduction to the history of punctuation in the West*. Aldershot.
- Risberg, Sara, 2003: *Liber usuum fratrum monasterii Vadstenensis. The customary of the Vadstena brothers. A critical edition with an introduction*. Stockholm.
- Rosman, Holger, 1923: *Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia* 1. Stockholm.
- Saenger, Paul, 1982: *Silent reading. Its impact on late medieval script and society*. I: *Viator* 13. Medieval and Renaissance studies. Los Angeles.
- 1997: *Space between words. The origins of silent reading*. Stanford, Calif.
- Schück, Henrik, 1900: *Svenska Pariserstudier under medeltiden I*. I: *Kyrkohistorisk årsskrift* 1. Stockholm. S. 9–78.
- 1902: *Svenska Pariserstudier under medeltiden II*. I: *Kyrkohistorisk årsskrift* 3. Stockholm. S. 118–177.
- Schück, Herman, 1987–1989: *Nicolaus Hermanni*. I: *Svenskt biografiskt lexikon*. Bd 26. Red. Göran Nilzén. Stockholm. S. 602–606.
- Seip, Didrik Arup, 1958: *Diplomspråk*. I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid*. Bd 3. Malmö. Sp. 91–98.
- Silfverstolpe, Carl, 1898: *Klosterfolket i Vadstena. Personhistoriska anteckningar*. Stockholm.
- Sjödin, Lars, 1934: *Meddelanden om kanslistilar under de yngre Sturarna och Gustav Vasas tid*. I: *Meddelanden från svenska riksarkivet för år 1933*. Stockholm. S. 62–149.
- 1940–45: *Utredningar och förteckningar. Kanslistilar och medeltida arkiv*. I: *Meddelanden från svenska riksarkivet 1939–1944*. S. 98–163.
- 1956: *Urkundsstilar från 1300-talets mitt*. I: *Archivistica et mediævistica. Samlingar och studier utgivna av Svenskt arkivsamfund* 1. Stockholm. S. 366–407.
- 1962: *Några kanslistilar från Bo Jonssons tid*. I: *Arkivvetenskapliga studier* 3. S. 219–236.

- 1963: Medeltida kanslistilar i Sverige. I: Meddelanden från Svenska riksarkivet för åren 1959–1961. Stockholm. S. 307–325.
- Sjöstrand, Wilhelm, 1965: Pedagogikens historia 2. Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet. Lund.
- Småberg, Thomas, 2004: Det stängda frälset. Makt och eliter i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390–1520. Göteborg.
- Steffen, Richard, 1909: Den heliga Birgittas uppenbarelser. I urval och översättning. Stockholm.
- Stibeus, Magnus, 2000: Vadstena före staden. I: 600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000. Red. Göran Söderström. Stockholm. S. 39–54.
- Strangert, Eva, 1991: När, var och hur pauserar man i uppläst tal? I: Förhandlingar vid Artonde sammankomsten för svenskans beskrivning. Uppsala den 25–26 oktober 1990. Red. Mats Thelander. Lund. S. 337–347.
- Ståhl, Peter, 1998: Liber Epistularis (Cod. Upsal. C 6). Lettres nos 1 à 109. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina XLI [41])
- Svenskt diplomatarium. 1970a: 1366–juni 1368. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 9:1)
- Svenskt diplomatarium. 1970b: 1371–1372. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 10:1)
- Svenskt diplomatarium. 1995: 1368 juli–1369. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 9:2)
- Svenskt diplomatarium. 1998: 1370. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 9:3)
- Svenskt diplomatarium. 2002: 1374 juli–1375. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 10:3)
- Svenskt diplomatarium. 2004: Supplement och register 1371–1375. Stockholm. (Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien och Riksarkivet. Bd 10:4)
- Svenskt diplomatarium. 2006: 1376. Stockholm. (Utg. av Riksarkivet. Bd 11:1)
- Syster Patricia OSsS, 2003: Vadstena klosterns abbedissor. I: Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373. Red. Per Beskow & Anette Landen. Stockholm. S. 297–314.
- Söderberg, Ulf, 1977: Gustav I:s arv och eget i Uppland. Stockholm.
- Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1–2. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27)
- 1925–1973: Supplement. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 54)

- Teleman, Ulf, 2005: Språkvetarna och den svenska avstavningen i ett historiskt perspektiv. I: Studier i svensk språkhistoria 8. Red. Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap Serie A nr 63). S. 293–299.
- Terner, Erik, 1922: Studier över räkneordet en och dess sekundära användningar, förnämligast i nysvenskan. Uppsala.
- Thorell, Olof, 1951: Fem Moseböcker på fornsvenska. En språklig undersökning på grundval av de bevarade handskrifterna. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 18)
- Utterström, Gudrun, 1968: Fem skrivare. Metta Ivarsdotters brev till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology 7)
- Wallin, Curt, 1991: Vadstenanunnornas sociala proveniens. I: Birgitta. Hendes værk og hendes klostre i Norden. Red. Tore Nyberg. Odense. S. 291–322.
- Wessén, Elias, 1995 [1955]: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. Nytryck i nordiska språk. NNS. Stockholm.
- Westlund, Börje, 1974: Skrivarproblemet i Isländska homilieboken. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology 10)
- Wiktorsson, Per-Axel, 1981: Avskrifter och skrivare. Studier i fornsvenska lagtexter. Uppsala. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 17)
- 1989: Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornscriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 78)
 - 2004a: Handskrifter som mötts. Spår av ett stormansbibliotek i Uppland. I: Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld. En samling studier av Olle Ferm, Janken Myrdal, Åke Nisbeth, Per-Axel Wiktorsson och Lars Wollin. Red. Olle Ferm & Staffan Nyström. Stockholm. (Runica et Mediævalia och Kungliga biblioteket. Scripta minora 10) S. 283–311.
 - 2004b: Skrivarna kring biskop Brynolfs bord. I: Biskopen och törntaggen. Red. Johnny Hagberg. Skara. S. 179–202.
 - 2006: Namn, autografer och handstilar. Till identifieringen av skrivare i medeltidens Värmland och Dalsland. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Red. Lena Peterson, Svante Strandberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 17) S. 259–266.
 - Opublicerad undersökning om skrivarattribution.
- Williams, Henrik, 1999: Nordisk paleografisk debatt i svenskt perspektiv. En kort överblick. I: Scripta Islandica 50. S. 50–61.
- Winberg, Christer, 1985: Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier. Stockholm. (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek 38)

- Wistrand, Helena, 2006: *Bebrevat i Närke. Medellågtyska importord i fornsvenska brev ur regionalt perspektiv*. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 88)
- Wollin, Lars, 2004: *När svenskan blev ett skriftspråk. I: Signums svenska kulturhistoria*. Medeltiden. Red. Jakob Christensson. Lund. S. 401–415.
- Zheltukhin, Alexander, 1996: *Orthographic codes and code-switching. A study in 16th century Swedish orthography*. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology 21)
- ÄSF = *Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor utgivna av riddarhusdirektionen genom Folke Wernstedt, Hans Gillingstam & Pontus Möller. 1957–1989*. Stockholm. (Utg. av Riddarhusdirektionen. Bd 1:1–3)
- Öberg, Jan, 1994: *Vem kunde latin i medeltidens Sverige? I: Medeltida skrift- och språkkultur*. Red. Inger Lindell. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Opuscula 2) S. 213–224.

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet

Serie 1. Svenska skrifter

1. Flores och Blanzefflor. En kärleks-dikt från medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af Gustaf Edv. Klemming. 1844. *Utgånget.*
2. S. Patriks-sagan, innehållande S. Patrik och hans järtecken, Nicolaus i S. Patriks skärseld och Tungulus. Efter gamla handskrifter utg. af George Stephens & J. A. Ahlstrand. 1844. *Utgånget.*
3. Peder Månssons Strids-konst och Strids-lag. Efter författarens handskrift utg. af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. 1845. *Utgånget.*
4. Wadstena kloster-reglor. Efter gamla handskrifter utg. af Carl Ferdinand Lindström. 1845. *Utgånget.*
5. Herr Ivan Lejon-riddaren, en svensk rimmad dikt ifrån 1300-talet, tillhörande sago-kretsen om konung Arthur och hans runda bord. Efter gamla handskrifter utg. af J. W. Liffman & George Stephens. 1849. *Utgånget.*
6. Namnlös och Valentin. En medeltids-roman. Efter gamla handskrifter utg. af Gustaf Edward Klemming. 1846.
- 7:1-3. Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:de århundradet. Efter gamla handskrifter utg. af George Stephens. 1-3. 1847-74. *Häfte 1-6 utgånga.*
8. Daniel Hansson Hund till Romelberg; Konung Erik XIV:s krönika, på rim eller uti en visa författad. Efter äldre handskrifter utg. af Fredrik August Dahlgren. 1847. *Utgånget.*
- 9:1-2. Svenska medeltidens bibel-arbeten. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1-2. 1848-53. *Utgånget.*
10. Sagan om Didrik af Bern. Efter svenska handskrifter utg. af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. 1850-54. *Utgånget.*
11. Hertig Fredrik af Normandie. En medeltids-roman. Efter gamla handskrifter på svenska och danska utg. af J. A. Ahlstrand. 1853. *Utgånget.*
12. Konung Alexander. En medeltids dikt från latinet vänd i svenska rim omkring år 1380 på föranstaltande af riksdrotset Bo Jonsson Grip. Efter den enda kända handskriften utg. af G. E. Klemming. 1862. *Häfte 1-2 utgånga.*
13. Skrå-ordningar. Samlade af G. E. Klemming. 1856. *Utgånget.*
- 14:1-5. Heliga Birgittas uppenbarelser. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1-5 (band 5: Bihang). 1857-84. *Häfte 1-7 och 10-11 utgånga.*

15. Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne. Legenden om Gregorius af Armenien. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1860. *Utgången*.
16. Helige Bernhards skrifter i svensk öfversättning från medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af Harald Wieselgren. 1866.
- 17:1. Svenska medeltidens rim-krönikor 1. Gamla eller Eriks-krönikan. Folkungarnes brödrastrider med en kort öfversigt af närmast föregående tid. 1229-1319. Efter handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1865. *Utgången*.
- 17:2. Svenska medeltidens rim-krönikor 2. Nya eller Karls-krönikan. Början af unions-striderna samt Karl Knutssons regering. 1389-1452. Efter en original-handskrift utg. af G. E. Klemming. 1866. *Häfte 2-3 utgångna*.
- 17:3. Svenska medeltidens rim-krönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna. Fortgången af unions-striderna under Karl Knutsson och Sturarne. 1452-1520. Efter handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1867-68. *Utgången*.
18. H. Susos Gudelige snilles väckare (Horologium æternæ sapientiæ). Efter gamla handskrifter utg. af Rich. Bergström. 1868-70. *Häfte 1 utgångna*.
19. Själens tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Efter en gammal handskrift utg. af G. E. Klemming. 1871-73. *Utgången*.
20. Skrifter till läsning för klosterfolk. Efter gamla handskrifter utg. af F. A. Dahlgren. 1875.
21. Joh. Gersons bok Om djefvulens frestelse. Öfversatt af Ericus Nicolai. Tryckt i Stockholm 1495. Fotografiskt återgifven efter det enda ex. 1876. *Utgången*.
22. Klosterläsning. Järteckensbok, Apostla gerningar, Helga manna lefverne, legender, Nichodemi evangelium. Efter gammal handskrift utg. af G. E. Klemming. 1877-78. *Häfte 1-2 utgångna*.
- 23:1-3. Svenska medeltids-postillor. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1-3. 1879-93.
- 23:4-5. Svenska medeltids-postillor. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 4-5. 1905-10. *Utgången*.
- 23:6-8. Svenska medeltidspostillor. Utg. av Bertil Ejder. 6-8. 1974-83.
24. Gersons Lärdom huru man skall dö. Tryckt i Upsala 1514. Fotografiskt återgifven. 1881.
25. Svenska medeltids dikter och rim. Utg. af G. E. Klemming. 1881-82.

26. Låke- och örte-böcker från Sveriges medeltid. Utg. af G. E. Klemming. 1883-86. *Utgången*.
- 27:1. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1. A-L. 1884-1918.
- 27:2:1. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2:1. M-T. 1891-1900.
- 27:2:2. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2:2. P (TH)-Ö. Tillägg och rättelser. 1900-18.
28. Prosadikter från Sveriges medeltid. Utg. af G. E. Klemming. 1887-89.
29. Historia Trojana. En medeltidsroman om trojanska kriget från latinet öfversatt till svenska år 1529. Efter den enda kända handskriften utg. af Robert Geete. 1892.
30. Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual i svensk öfversättning från år 1510. Efter den enda kända handskriften med tillfogande af latinska originaltexten samt inledning utg. af Robert Geete. 1895. *Häfte 1 utgången*.
31. Speculum virginum - Jungfruspegel. Öfvers. från latinet af Mathias Laurentii, munk i Vadstena. Efter den enda kända handskriften utg. af Robert Geete. 1897-98.
32. Hel. Mechtilds uppenbarelser (Liber spiritualis gratiæ). Öfversatta från latinet år 1469 af Jöns Budde. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1899. *Utgången*.
33. Svenska kyrkobruk under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1900. *Utgången*.
34. Helige mäns lefverne jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1902. *Utgången*.
35. Upplandslagen efter Ängsöhandskriften. Utg. af Otto von Friesen. 1902. *Utgången*.
36. Skrifter till uppbyggelse från medeltiden. En samling af moral-teologiska traktater på svenska, författade af bl. a. Bonaventura, Thomas af Aquino, Ludvig den helige, Vadstena-abbadissan Ingeborg Gertsdotter m. fl. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1904-05. *Utgången*.
37. Södermannalagen efter Cod. Havn. Ny Kgl. Saml. 4:o. N:o 2237. Utg. af Karl Henrik Karlsson. 1904. *Utgången*.
38. Svenska böner från medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1907-09. *Utgången*.

39. Upplands lagmansdombok 1490-1494. Efter en Uppsala-handskrift utg. af Karl Henrik Karlsson. 1907. *Utgången*.
40. Arfstvisten emellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451-1480. Efter handskrifter i Riksarkivet utg. av Karl Henrik Karlsson. 1908. *Utgången*.
41. Östgötalagens 1300-talsfragment. Utg. jämte inledning af Emil Olson. 1911. *Utgången*.
42. Hjalmar Lindroth: J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader. 1911-12. *Utgången*.
43. Peder Månssons skrifter på svenska. Efter handskrifter i Stockholm, Uppsala och Linköping med en inledning utg. af Robert Geete. 1913-15. *Utgången*.
44. Natanael Beckman: Studier i outgivna fornsvenska handskrifter. 1917. *Utgången*.
- 45:1. Erik Neuman: Inledning till utgåvan av latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. av Börje Tjäder. 1973. *Utgången*.
- 45:2-3. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. av Erik Neuman. 1918-42. *Utgången*.
- 45:4. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, hand 3. Utg. av Börje Tjäder. 1994.
46. Flores och Blanzeflor. Kritisk upplaga. Utg. av Emil Olson. 1921. *Utgången*.
47. Erikskrönikan. Enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Utg. av Rolf Pipping. 1921. *Utgången*.
48. Alanus de Rupe: Jungfru Marie psaltare (rosenkrans). Öfversättning från latinet, efter den enda kända handskriften, från 1534, med inledning utg. af Robert Geete. 1923-25. *Utgången*.
49. Hertig Fredrik av Normandie. Kritisk upplaga på grundval av Codex Verelanus. Utg. av Erik Noreen. 1927. *Utgången*.
50. Herr Ivan. Kritisk upplaga. Utg. av Erik Noreen. 1931. *Utgången*.
51. Upplandslagen enligt Codex Esplunda. Utg. av Sam. Henning. 1934. *Utgången*.
52. Namnlös och Valentin. Kritische Ausgabe mit nebenstehender mittelniederdeutscher Vorlage hrsg. von Werner Wolf. 1934. *Utgången*.
- 53:1. Arboga stads tänkebok 1. 1451-1472. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1935-37. *Häfte 1-2 utgånga*.
- 53:2. Arboga stads tänkebok 2. 1473-1492. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1937-39. *Utgången*.

- 53:3. Arboga stads tänkebok 3. 1493-1533. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1939-40. *Utgången*.
- 53:4. Arboga stads tänkebok 4. 1534-1569. Utg. av Erik Noreen samt register till Arboga stads tänkebok av Sven Ljung. 1941-50. *Häfte 10 utgången*.
- 54:1. K. F. Söderwall: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. A-N. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund & K. G. Ljunggren. 1925-53.
- 54:2. K. F. Söderwall: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. O-Ö. Av Karl Gustav Ljunggren & Elias Wessén. 1953-73.
55. Fornsvenska legendariet. Utg. av Valter Jansson. Häfte 1. 1938. (Oavslutat.)
56. Isak Collijn: Svenska fornskriftsällskapet 1843-1943. Historik. 1944. *Utgången*.
57. Kalmar stads tänkebok. Utg. av Ivar Modéer & Sten Engström. 1945-49.
58. Heliga Birgittas originaltexter. Utg. av Bertil Högman. 1951. *Utgången*.
59. Siælinna thrøst. Første delin aff the bokinne / som kallas Siælinna thrøst. Efter Cod. Holm. A 108 (f. d. Ängsö). Kritisk upplaga. Utg. av Sam. Henning. 1954. *Häfte 1 utgången*.
60. Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1. Utg. av Olof Thorell. 1959.
61. Flores och Blanzeflor. Kritisk upplaga. Utg. av Emil Olson. Nytryck (med ett Tillägg). 1956.
- 62:1. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 1. Daidz psaltare. 1956. *Utgången*.
- 62:2. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 2. Salomons ordspråk och Salomos wijsheet. 1958.
- 62:3. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 3. Jesu Syrach book. 1960.
63. Karl Magnus enligt Codex Verelanus och Fru Elins bok. Utg. av David Kornhall. 1957.
64. K. G. Ljunggren: En fornsvensk och några äldre danska översättningar av Gutasagan. 1959. *Utgången*.
65. Enköpings stads tänkeböcker 1540-1595. Utg. av Sven Ljung. 1960-66.
66. Sam. Henning: Skrivarformer och Vadstenaspråk i Siælinna thrøst. En textkritisk och filologisk undersökning. 1960.

67. Jostein Gussgard: To fragmenter på svensk av Den hellige Birgittas skrifter. 1961.
68. Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Utg. av Rolf Pipping. Nytryck (med ett tillägg). 1963.
- 69:1. En nyttigh bok / om konnunga styrilse och höfdinga. Johannes Bureus utgåva 1634. Utg. av Lennart Moberg. 1964.
- 69:2. Lennart Moberg: Konungastyrelsen. En filologisk undersökning. 1984.
70. Upplandslagen enligt Cod. Holm. B 199 och 1607 års utgåva. Utg. av Sam. Henning. 1967.
71. Den fornsvenska dikten om ett gyllene år. Utg. av Gunnar Blomqvist. 1970.
72. Vadstena klostets två äldsta jordeböcker. Med inledning och språklig kommentar utg. av Anna Larsson. 1971.
73. Bertil Ejder: Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken. 1976.
- 74:1. Lars Wollin: Svensk latinöversättning 1. Processen. 1981.
- 74:2. Lars Wollin: Svensk latinöversättning 2. Förlagan och produkten. 1983.
75. Peder Månssons Bondakonst jämte parallelltexter utg. med inledning och kommentar av John Granlund. 1983.
76. Nils Jörgensen: Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar. 1987.
77. Carl Ivar Ståhle: Studier över Östgötalagen. Efter författarens efterlämnade manuskript utg. av Gösta Holm. 1988.
78. Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23. Utg. av Per-Axel Wiktorsson. 1989.
79. Nils Jörgensen: Studier över textstrukturen i medeltida svensk historiografi. 1990.
80. Book V of St Birgitta's Uppenbarelser. Ed. from Ms Cod. Ups. C 61 by Bridget Morris. 1991.
81. Jonas Carlquist: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. 1996.
82. Gregers Matssons räkenskaper. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 1996.
83. Gregers Matssons kostbok för Stegeborg 1487-1492. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 1999.

84. Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning av Inger Lindell. 2000.
85. Biskop Hans Brasks registratur. Textutgåva med inledning av Hedda Gunneng. 2003.
86. Sermones sacri Svecice. The Sermon Collection in Cod. AM 787 4°. Ed. by Roger Andersson. 2006.
87. Wars Herra Pino Bok. Vadstenasystrarnas bordsläsningar enligt Cod. Holm. A 3. Utg. Av Jonas Carlquist. 2006.
88. Helena Wistrand: Bebrevat i Närke. Medellågtyska importord i fornsvenska brev ur regionalt perspektiv. 2006.
89. Jonas Carlquist: Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse. 2007.
90. Heliga Birgittas originaltexter. Utg. av Bertil Högman. Nytryck (med en rättelse). 2009.
91. Ulrika Djärv: Fornsvenskans lexikala kodifiering i Söderwalls medeltidsordbok. 2009.
92. Inger Lindell: Brev i Vadstena klostets arkiv 1368-1375. 2010.

Serie 2. Latinska skrifter

1. Acta et processus canonizacionis beate Birgitte. Efter Cod. A 14 Holm., Cod. Ottob. lat. 90 o. Cod. Harl. 612 med inledning, person- och ortregister utg. av Isak Collijn. 1924-31.
2. Vita b. Christinae Stumbelensis. Ex manuscriptis Petri de Dacia et Johannis capellani in Stumbel. Efter Cod. Einsidlensis 470 utg. av Isak Collijn. 1936.
3. Processus seu negocium canonizacionis b. Katerine de Vadstenis. Efter Cod. Holm. A 93 utg. av Isak Collijn. 1942-46.
4. Birgerus Gregorii: Legenda Sancte Birgitte. Efter Cod. Lund. perg. 21 och Cod. Holm. A 75 A utg. av Isak Collijn. 1946.
5. Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes. Utg. av Lennart Hollman. 1956.
6. Birger Gregerssons Birgitta-officium. Utg. av Carl-Gustaf Undhagen. 1960.
- 7:1. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 1 with magister Mathias' prologue. Ed. by Carl-Gustaf Undhagen. 1978.
- 7:2. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 2. Ed. by Carl-Gustaf Undhagen (†) & Birger Bergh. 2001.
- 7:3. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 3. Ed. by Ann-Mari Jönsson. 1998.

- 7:4. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 4. Ed. by Hans Aili. 1992.
- 7:5. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 5. Liber questionum. Ed. by Birger Bergh. 1971.
- 7:6. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 6. Ed. by Birger Bergh. 1991.
- 7:7. Den heliga Birgittas Revelaciones. Bok 7. Utg. av Birger Bergh. 1967.
- 7:8. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book. 8. Liber celestis imperatoris ad reges. Ed. by Hans Aili. 2002.
- 8:1. Sancta Birgitta: Opera minora 1. Regula Salvatoris. Ed. by Sten Eklund. 1975.
- 8:2. Sancta Birgitta: Opera minora 2. Sermo angelicus. Ed. by Sten Eklund. 1972.
- 8:3. Sancta Birgitta: Opera minora 3. Quattuor oraciones. Ed. by Sten Eklund. 1991.
- 9:1. Magistri Mathiae canonici Lincopensis opus sub nomine *Homo conditus* vulgatum. Nunc primum edidit Andreas Piltz. 1984.
- 9:2. Magister Mathias Lincopensis: Testa nucis and Poetria. Ed. and translated by Birger Bergh. 1996.
- 9:3. Magister Mathias Lincopensis: Expositio super Apocalypsim. Ed. by Ann-Marie Billing-Ottosson. 2003.

Serie 3. Smärre texter och undersökningar

- 1. Smärre texter och undersökningar 1. [Utg. av Börje Tjäder.] 1993.
- 2. Smärre texter och undersökningar 2. Utg. av Börje Tjäder. 1998.
- 3. Två senmedeltida räkenskapsböcker. Folke Gregerssons (Lillie) gårdsräkenskaper för Lindö (?) m.m. 1496-1501 eller senare och Britta Hansdotters (Tott) på Åkerö uppbörds- och utgiftsböcker 1507/1508-1511/1512. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 2000.
- 4. Displaced Texts. An Old Swedish Birgittine Revelation in Copenhagen, GkS 1154 fol. and Three Sermons in Vienna, Cod. Vind. 13013. Ed. and Commented by Jonathan Adams. 2008.
- 5. Lärdomer oc skämptan. Medieval Swedish Literature Reconsidered. Ed. by Massimiliano Bampi and Fulvio Ferrari. 2008.

Serie 4. Bibliografiska skrifter

- 1. G. E. Klemming: Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875. Bibliografi. 1863-79. *Häfte 1 utgången*.
- 2. Robert Geete: Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida boksatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel. 1903. *Utgången*.

3. Robert Geete: Fornsvensk bibliografi. Supplement. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet 1901-1917 samt därtill hörande litterära hjälpmedel jämte bihang: Kalendarium Svecicum. 1919. *Utgången*.
4. Isak Collijn: Fornsvensk bibliografi. Supplement 2. Förteckning över Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet 1918-1944 samt därtill hörande litterära hjälpmedel. 1945-48.
5. Register till Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1844-2000. Utgivna skrifter och däri använda fornsvenska handskrifter. Utarbetade av Patrik Åström. 2003.

Småstycken på forn svenska

1. Småstycken på forn svenska. Samlade af G. E. Klemming. 1868-81. *Utgången*.
2. Småstycken på forn svenska. Andra serien. Samlad af Robert Geete. 1900-16. *Utgången*.

